ŠTUDENTSKA SEKCIJA
Zgodovinskega društva dr. Franca Kovačiča Maribor

ŠTUDENTSKI ZGODOVINSKI ČASOPIS

Časopis za družbene in humanistične vede

2019/2020 št. 1

ŠTUDENTSKI ZGODOVINSKI ČASOPIS

Časopis za humanistične in družboslovne vede

Izdajatelji:

ZGODOVINSKO DRUŠTVO DR. FRANCA KOVAČIČA V MARIBORU

in

Univerza v Mariboru
Filozofska fakulteta
Študentski svet

in

Univerza v Mariboru
Filozofska fakulteta

Glavna urednica: Tadeja Melanšek
Odgovorna urednica: asist. Ana Šela

Lektorica: asist. Ana Šela
Recenzenti: doc. dr. Aleš Maver, asist. Janez Osojnik in Tadeja Melanšek
Prevajalca: Uroš Turnšek in asist. David Hazemali
Oblikovanje: Tadeja Melanšek, asist. Ana Šela in Naja Gajzer

Tisk:

ISSN: 1854-889X

Letnik 2019/2020
Številka 1

Naklada:
Slika na ovitku sneta: https://pixabay.com

November, 2020

VSEBINA

Tadeja MELANŠEK *i*
BESEDA UREDNICE

Ines FERJAN *1*
GROBNA ARHITEKTURA RIMSKEGA OBDOBJA V ANTIČNI MAKEDONIJI: Ikonografska motiva Triton in pogrebni banket

Uroš TURNŠEK *15*
VELIKI SLOVANSKI UPOR IN KRIŽARSKI POHOD 1147

Deja POBERŽNIK *23*
SALADIN: v očeh Baha ad-Dina v primerjavi z nekaterimi drugimi prikazi

Dejan JUHART *33*
JOHANN MÖRTL

Sara HAJDINAC *41*
ZAČETKI GIBANJA ZA ŽENSKE PRAVICE V EVROPI

Kaja MUJDRICA *49*
MAROŠKA KRIZA (1911) v luči časnikov *Slovenec* in *Slovenski gospodar*

David HAZEMALI *57*
SLOVENSKI GLAS IZ RUSKEGA UJETNIŠTVA V MEŽICO: Razglednica za Amalio Breznik od njenega moža Franca kot vir za proučevanje izkušnje vojnega ujetništva v Rusiji v času prve svetovne vojne

Jon A. KNEZ *67*
USTANOVITEV SLOVENSKEGA POKLICNEGA GLEDALIŠČA V MARIBORU LETA 1919

Tadeja MELANŠEK 75
VARNOSTNO-OBVEŠČEVALNI APARAT SOCIALISTIČNE JUGOSLAVIJE

Ana ŠELA 87
INTELEKTUALNA OPOZICIJA NA SLOVENSKEM V OSEMDESETIH LETIH IN SLUŽBA DRŽAVNE VARNOSTI

Janez OSOJNIK 97
POROČILO O MEDNARODNEM ZNANSTVENEM SIMPOZIJU "PRELOMNI DOGODKI LETA 1919"

BESEDA UREDNICE

Spoštovani bralci!

Na Oddelku za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Mariboru pod okriljem Študentske sekcije Zgodovinskega društva dr. Franca Kovačiča v Mariboru in s pomočjo matičnega društva ter Študentskega sveta Filozofske fakultete v Mariboru že vrsto let izhaja *Študentski zgodovinski časopis*. Ta med študenti fakultete, predvsem z zgodovinskega oddelka, velja za priljubljeno branje. Enkrat letno lahko novo številko prebiramo v spletni ali fizični obliki.

Študentski zgodovinski časopis študentom, ki jih zanima zgodovina, ponuja možnost (včasih celo prve) objave in jih hkrati spodbuja, da o poljubni tematiki raziščejo, nato pa ugotovitve svoje raziskave v obliki krajšega prispevka delijo z drugimi zgodovinskimi entuziasti. Vsi nadobudni študenti, ki jih raziskovanje veseli in si prizadevajo objavljati v naši publikaciji, so zaslužni, da je *Študentski zgodovinski časopis* leto za letom poln raznovrstnih prispevkov. Tako je tudi letos pred vami nova številka *Študentskega zgodovinskega časopisa*, polna raznolikih, zanimivih in kvalitetnih prispevkov.

Letošnjo številko začenjamo z arheološko obarvanim prispevkom o antični Makedoniji, kjer si s pomočjo skic in fotografij lahko ogledamo več primerov grobne arhitekture rimskega obdobja. Po krajšem postanku v antičnem času se bomo pomaknili do leta 1147, kjer se bomo spoznali z Velikim slovanskim uporom in križarskim pohodom ob Baltiku. Tem bomo ubežali na Bližnji vzhod, kjer se bomo seznanili z življenjem znanega muslimanskega vojskovodje Saladinom. Pripravljeni? Sledi velik skok do 19. stoletja, kjer najprej spoznamo manj znano življenje in politično delovanje odvetnika Johanna Mörtla, nakar bo pozornost pritegnil še naslednji zgodovinski oris o začetkih ženskega gibanja. Zatem se bomo premaknili v Maroko, kjer se seznanimo z dogajanjem v času maroške krize leta 1911. V času prve svetovne vojne pa bomo na primeru razglednice izkusili vojno ujetništvo slovenskega vojaka v Rusiji. Po koncu Velike vojne je med drugimi tudi mesto Maribor doživelo velike spremembe. Kot opozarja naslednji prispevek, je na področju kulture ena vidnejših tudi ustanovitev Slovenskega narodnega gledališča v Mariboru. Naslednji razpravi pa si bodo zagotovo z veseljem prebrali vsi ljubitelji vohunstva in tajnih služb. Najprej se bomo splošno seznanili z varnostno-obveščevalnim aparatom socialistične Jugoslavije, nato pa si bomo pogledali še primer spremljanja varnostno-obveščevalne službe, in sicer nadzor Službe državne varnosti nad slovensko intelektualno opozicijo v osemdesetih letih. Letošnja številka se zaključi s poročilom o tradicionalnem decembrskem simpoziju na Oddelku za zgodovino FF UM, ki je potekel med 3. in 6. decembrom 2019 in je nosil naslov *Mednarodni znanstveni simpozij "Prelomni dogodki leta 1919"*.

Uživajte v branju!

Glavna urednica
Tadeja Melanšek

Ines Ferjan
magistrica arheologije

GROBNA ARHITEKTURA RIMSKEGA OBDOBJA V ANTIČNI MAKEDONIJI:
Ikonografska motiva Triton in pogrebni banket

Povzetek

Prispevek je študija štirih nagrobnih spomenikov rimskega obdobja iz antične Makedonije. Konec makedonske monarhije in s tem začetek province Makedonije je prinesel veliko upravnih in gospodarskih sprememb, ustanovijo se nove kolonije. Sedež province se je zaradi popolne opustošenosti Pele premaknil v Solun. Danes dobro poznana podoba antičnih nekropol Soluna nam prikaže potek širjenja nekropol v antiki in na kratko predstavi tipe grobov rimskega obdobja. V prispevku so opisani štirje kosi grobne arhitekture, najprej trije zatrepi trikotne oblike z upodobitvijo morskih božanstev Tritonov. Eden teh je bil odkrit pri Dionu in dva v Solunu. Upodobitev Tritona na nagrobnem spomeniku je pogosta, saj simbolizira spremstvo pokojnemu v posmrtni svet. Sledi opis reliefa iz Amfipola, kjer je upodobljen pogrebni banket. Motiv banketa je v antičnem svetu zakoreninjen že od klasične dobe, sprva v vlogi votivnega reliefa, nato pogrebnega. Njegova priljubljenost se kasneje še stopnjuje in razširi po skoraj celotnem rimskem imperiju. V prispevku je poudarjena ikonografija spomenikov in njihova interpretacija. Vsak kos je opremljen s kataloškimi podatki, za lažjo predstavo so opisom spomenikov dodane tudi risbe in fotografije.

UDK: rimsko obdobje, antična Makedonija, grobna arhitektura, zatrep, relief, ikonografija

Kulturno, politično in upravno izhodišče rimske province Makedonija

Po rimski zmagi v odločilni bitki tretje makedonske vojne v Pidni leta 168 pr. n. št. je makedonska monarhija prenehala obstajati. Iz nje so nastale štiri neodvisne države (*regiones)*, ki so bile podrejene izvoljenim uradnikom. Na vzhodu je bila Amfipola, med rekama Strumo in Vardar je bil Solun, na zahodu Pela in na območju današnje Bitole Pelagonija.[1] S tem je Makedonija sicer ostala politično neodvisna od Rima, a je bila zaradi prepovedi pridobivanja zlata in srebra ekonomsko močno oslabljena. Tiste grške države, ki so bile naklonjene Makedoniji, so bile še strožje kaznovane kot Makedonija. Leta 148 pr. n. št. se je pod pretvezo, da je sin zadnjega kralja antigonidske dinastije, torej zakonit naslednik, v Makedoniji na oblast povzpel Andrisk[2] in se v Peli razglasil za kralja. Po nekaj manjših makedonskih zmagah so Rimljani vstajo zatrli poleti leta 146 pr. n. št. in popolnoma opustošili Pelo. Omenjena zmaga Rimljanov je povzročila uradno vključitev Makedonije pod rimsko upravo. Od takrat dalje je bila opredeljena kot rimska provinca (*provincia Macedonia*) s sedežem v Solunu.[3] Mesta Dirahij Filipi, Pela, Dion in Kasandrija so dobili status kolonije. Kolonija Drač je bila pomembna predvsem zaradi svoje lege. Veljala je za gospodarsko izhodišče *vie Egnatije*[4] in najpomembnejše pristanišče relacije vzhod-zahod.[5]

V 1. st. pr. n. št. so v Solunu iz ekonomskih razlogov sprejeli judovsko prebivalstvo. Po miru,[6] ki je sledil po konfliktih med Cezarjem in Pompejem (49–48 pr. n. št.), se je tukaj razvilo veliko bogastvo na vseh področjih. V obdobju obsežnih migracij (sredina 3. st. n. št.) je prišlo do velikih napadov gotskih plemen. Ob njihovih napadih je pomembno vlogo v obrambi Soluna odigralo tudi njegovo močno obzidje. Ob tem so v 3. st. n. št. znotraj imperija potekale državljanske vojne, zaradi česar lahko obdobje označimo kot turbulentno obdobje nestabilnosti. Med prvo tetrarhijo (293–305 n. št.) je Solun postal sedež cesarja Galerija Maksimijana. Takrat se je zaključil ogromen gradbeni program, ki je spremenil podobo mesta. Prevlada Konstantina I. v zadnji fazi državljanske vojne v obdobju tetrarhije je s seboj prinesla širjenje krščanstva in začetek nove dobe – obdobje krščanskega rimskega cesarstva.[7]

Zdi se, da je v rimskem obdobju Solun ohranil enako politično in družbeno organizacijo, kot jo je imel v helenistični dobi. Prevladujoč jezik je tudi v rimskem

---

[1] Γραμμένος, Δ. Β 1996, "Ιστορία και Μνημειακή Τοπογραφία της Θεσσαλονίκης. Το Αρχαιολογικό Μουσείο", v: *Οδηγός Αρχαιολογικού Μουσείου Θεσσαλονίκης*, ur. Ιουλία Βοκοτοπούλου (Αθήνα, 1996), str. 11 (dalje: Γραμμένος, Ιστορία και Μνημειακή Τοπογραφία της Θεσσαλονίκης).

[2] Ἀνδρίσκος, pogosto imenovan tudi Pseudo-Filip, prevarant, čigar vladavina je trajala le eno leto, 149–148 pr. n. št. (Γραμμένος, Ιστορία και Μνημειακή Τοπογραφία της Θεσσαλονίκης, str. 11).

[3] Catharina Flämig, *Grabarchitektur der romischen Kaiserzeit in Griechenland* (Rahden, 2007), str. 205 (dalje: Flämig, *Grabarchitektur der romischen Kaiserzeit)*; Γραμμένος, *Ιστορία και Μνημειακή Τοπογραφία της Θεσσαλονίκης,* str. 11–12; Polyxeni Adam-Veleni , "Thessalonike", v: *Brill's Companion to Ancient Macedonia, Studies in the Archaeology and History of Macedon, 650 BC–300 AD,* ur. Robin J. Lane Fox (Leiden, 2011) str. 552–554.

[4] Magistralna cesta, zgrajena med 146–120 pr. n. št., ki se je razvila v eno najpomembnejših vzhodno-zahodnih osi cesarstva; sprva je povezovala pristaniško mesto Drač s Solunom, kasneje se je cesta podaljšala še do Bizanca (Γραμμένος, Ιστορία και Μνημειακή Τοπογραφία της Θεσσαλονίκης, str. 12).

[5] Flämig, *Grabarchitektur der romischen Kaiserzeit,* str. 106.

[6] Sledi Pax Romana, približno 200 let dolgo obdobje splošnega miru in stabilnosti v imperiju (Γραμμένος, Ιστορία και Μνημειακή Τοπογραφία της Θεσσαλονίκης, str. 12).

[7] Γραμμένος, *Ιστορία και Μνημειακή Τοπογραφία της Θεσσαλονίκης,* str. 12–13.

obdobju ostala grščina. Prav tako se je ohranilo čaščenje in praznovanje božanstev, na primer Pitije, Olimpije, Kavirije, Dioniza in egipčanskih božanstev Serapisa, Ozirisa in Izide.

Nekropoli v Solunu v rimskem obdobju

Zgodovina mesta Solun in njegovih nekropol se začne z združitvijo 26 naselij pri Termajskem zalivu leta 316/315 pr. n. št v novo urbano središče. Čeprav je ohranjenih le nekaj ostankov helenističnih mestnih nekropol, ki sta se raztezali vzdolž vzhodnih in zahodnih krakov mesta, ti z zadostno natančnostjo označujeta lokacijo, ki pa se ni bistveno razlikovala od lokacije utrdbe mestnih nekropol, kot tudi ne od mesta samega. Kontinuiteta obeh nekropol Soluna od zgodnje helenistične do zgodnje bizantinske dobe (do 7. st. n. št.) je danes potrjena.[8] Po rimski zmagi so v Solunu zgodile velike spremembe na področjih administracije, ekonomije, kulture itn. Spremembe v družbi so bile vidne tudi na obeh mestnih nekropolah. Natančno opazovanje in določanje teh sprememb sta zaradi omejenega števila izkopanih helenističnih grobov otežena. Kljub temu, da so v Solunu vzdrževali nekaj starih tradicij pokopa, je jasno, da so prevzeli tudi nekaj novih trendov. Tako je tudi v Solunu, enako kot skoraj po celem rimskem imperiju, v 1. st. n. št. prevladoval žgani pokop, v 2. in 3. st. pa skeletni. Po navadi so bili grobovi enojni, nekaj jih je bilo odkritih dvojnih ali z več pokopi. Poleg običajnih vrst pokopa, to je plitvih pravokotnih rovov, vkopanih v zemljo, običajno pokritih s ploščami ali strešniki, se je v rimskem cesarskem obdobju povečalo število pokopov v kamnito skrinjo, sarkofag in kamnito grobnico. Najbolj razkošni spomeniki cesarskega obdobja v Solunu so bili monolitni oltarji in marmorni sarkofagi, ki so bili predvsem lokalne izdelave. Navada označevanja pokopa, ki je globoko zakoreninjena v grški tradiciji, je živela naprej skozi cesarsko obdobje, vendar je sledila zahtevam sodobnega življenja. Tak najbolj pogost 'označevalec groba' je bila pravokotna kamnita stela.[9] [10]

Skozi helenistično, rimsko in zgodnje krščansko obdobje sta se nekropoli Soluna širili v smer, ki je značilna za antiko, torej na širše območje proti vzhodu in zahodu, za mestno obzidje in ob glavnih vratih, ki so odpirala pot najpomembnejšim povezavam. Glede na nedavna arheološka odkritja so v zahodni nekropoli daleč najštevilčnejši grobovi iz 1. st. pr. n. št. do 6. st. n. št.[11] V cesarskem obdobju Solun ni imel ločenega pokopališča za tujce ali za pripadnike drugih verskih kultov. Tako so izkopavanja na delu vzhodnega pokopališča pokazala, da so bili kristjani, Judje in pogani vsi pokopani v sosednjih parcelah v enakih tipih grobov. Tako lahko njihove grobove ločimo samo po napisih ali vklesanih verskih simbolih, če jih imajo. Medtem ko so judovski grobovi omejeni samo na vzhodno nekropolo, lahko krščanske najdemo tudi na zahodni nekropoli.[12]

---

[8] Kalliopi Chatzinikolaou in Domna Terzopoulou, "The cemeteries of Roman Thessaloniki", v: *Field House Garden Grave*, ur. Polyxeni Adam-Veleni in Domna Terzopoulou (Thessaloniki, 2012), str. 104 (dalje: Chatzinikolaou, *The cemeteries of Roman Thessaloniki*)

[9] Stela je antična nagrobna plošča ali steber z napisom ali reliefom na sprednji strani.

[10] Chatzinikolaou, *The cemeteries of Roman Thessaloniki*, str. 108–110.

[11] Chatzinikolaou, *The cemeteries of Roman Thessaloniki*, str. 106.

[12] Ibid.

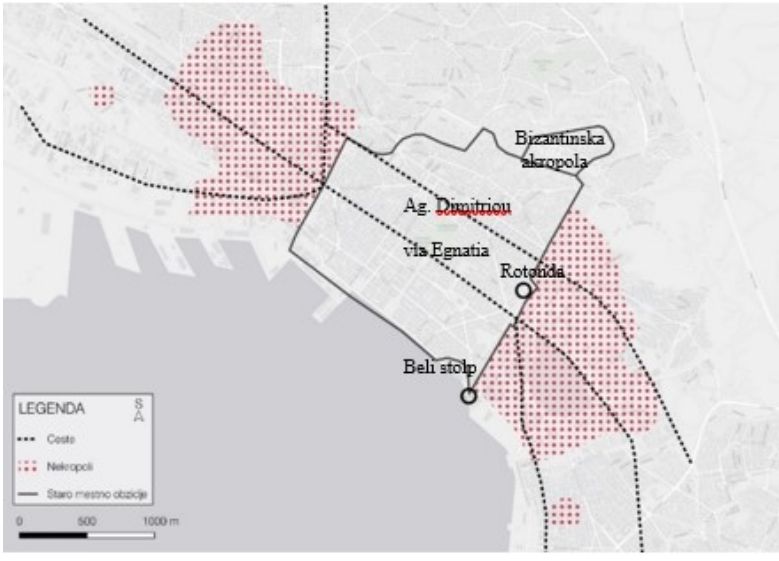

Prikaz vzhodne in zahodne nekropole v Solunu
(vir: Ines Ferjan, v: Ferjan, *Konstrukcijske značilnosti grobne arhitekture*, Sl. 2).

Grobna arhitektura iz rimskega obdobja

V prispevku so predstavljeni štirje kosi grobne arhitekture, ki so bili odkriti na območju antične Makedonije, in sicer v Solunu (2), Amfipoli in okolici Diona. Spomeniki so bili del sestavljene grobne arhitekture, o čemer pričajo ohranjene tipološke značilnosti (npr. povezovalne luknje, utorji, anatiroze,[13] raznolika obdelava površin). Poudarek je na razlagi ikonografije spomenikov.

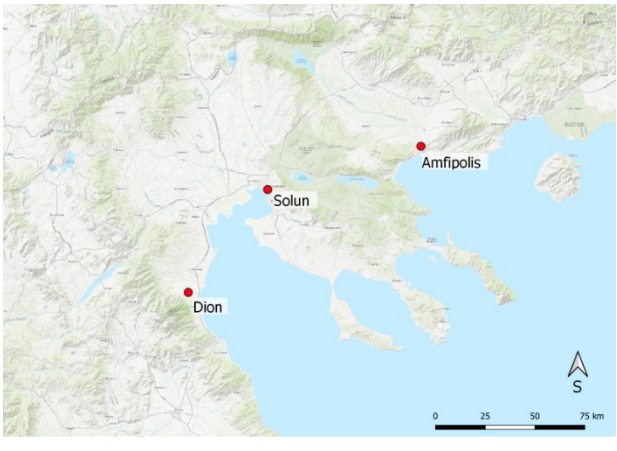

Zemljevid najdišč v Makedoniji
(izdelava: Ines Ferjan, geoinformacijski sistem, podlaga ESRI topography, oktober 2020).

[13] Anatiroza je naziv za fino obdelano površino kamnitega bloka, namenjeno lažjemu prilagajanju oziroma sestavljanju blokov.

Zatrep z reliefom, na katerem sta upodobljena Tritona s ščitom

Najdišče: Karitsa pri Dionu, v sekundarni rabi.
Hrani: dvorišču arheološkega muzeja v Dionu, inv. št. 116.
Material: marmor.
Obdobje: rimsko cesarsko obdobje.
Mere: višina 90 cm, širina 280 cm, debelina 52 cm.

Opis: zatrep[14] je dobro ohranjen, odlomljen ima le vrh. Čelna ploskev je profilirana, ima zoborez in upodobitev dveh Tritonov, ki z eno roko držita ščit, ki predstavlja sredino zatrepa. Na stranskih ploskvah je ohranjen okras, na vsaki strani je levja glava. Na osnovi ohranjenega nizkega podstavka in luknje za vezanje na njem, na sredini nosilne ploskve oziroma slemenu, se domneva, da je zatrep imel sredinski akroterij. Prav tako sta povezovalni luknji na izbočenem pasu na nosilni ploskvi, ki bi lahko služili za vezavo s stranskima akroterijema. Zatrep je bil verjetno del nagrobne zgradbe v obliki jonskega prostilnega templja, na to nakazujeta stranski ploskvi s plastičnima levoma in jonski elementi entablature[15] z zoborezom.[16]

Fotografija zatrepa iz Diona
(vir: Ines Ferjan, v: Ferjan, *Konstrukcijske značilnosti grobne arhitekture*, Tab. 2).

[14] Zatrep ali timpanon je trikoten vrh stene pod streho na ožji strani stavbe.
[15] Entablatura ali ogredje je element klasične arhitekture, nadgradnja preklad in pasov, ki ležijo vodoravno nad stebri.
[16] Objave: Ελένη Παπαγιάννη, "Ταφικά ανάγλυφα από το Δίον και την ευρύτερη περιοχή του: Η τοπική παραγωγή", v: *Γλυπτική και κοινωνία στη Ρωμαϊκή Ελλάδα: καλλιτεχνικά προϊόντα, κοινωνικές προβολές: Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου, Ρέθυμνο, 26–28 Σεπτεμβρίου 2014*, ur. Theodosia Stefanidou-Tiveriou et al. (Θεσσαλονίκη, 2018), str. 190 (dalje: Παπαγιάννη, Ταφικά ανάγλυφα από το Δίον); Ines Ferjan, Konstrukcijske značilnosti grobne arhitekture rimskega obdobja v antični Makedoniji: Primerjava z rimsko provinco Norik in Šempetrom v Savinjski dolini (Ljubljana, 2020), str. 36–37 (dalje: Ferjan, *Konstrukcisjke značilnosti grobne arhitekture*).

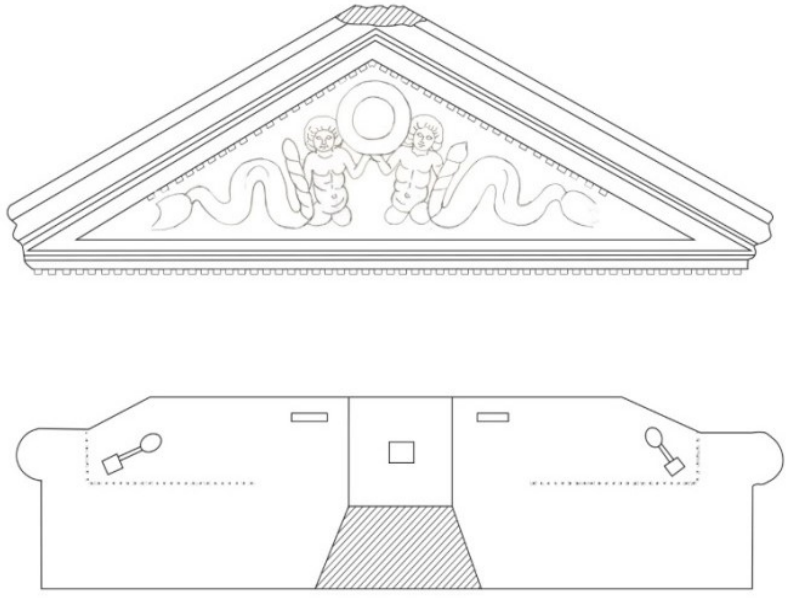

Zgoraj: **sprednja ploskev z upodobljenima Tritonoma in ščitom na sredini.**
Spodaj: **nosilna ploskev s povezovalnimi luknjami in vlivnimi žlebiči za pritrjevanje drugih elementov grobnice**
(vir: Ines Ferjan, v: Ferjan, *Konstrukcijske značilnosti grobne arhitekture*, Sl. 8).

Desna polovica zatrepa

Najdišče: Solun, stara železniška postaja, zahodna nekropola.
Hrani: del timpanona je danes hranjen na dvorišču Arheološkega muzeja Solun, inv. št. 7196.
Material: siv fino zrnat marmor.
Obdobje: pozno 2. st. n. št.
Mere: višina 82,5 cm, širina 167 cm, debelina 50 cm.

Opis: ohranjen je desni del timpanona z upodobitvijo Tritona z dolgim zavitim repom, konec njegove desnice je odlomljen. V dvignjeni desnici je verjetno držal ščit, ki je zasedal središče zatrepa. Na levi stranski ploskvi je globoka pravokotna luknja, obdelana s koničastim dletom, ki je služila za povezovanje z levim delom zatrepa, ki je bil narejen ločeno. Zatrep je bil delo lokalne delavnice in je predstavljal arhitekturni element manjše nagrobne zgradbe, verjetno edikule (nagrobnik v obliki kapelice oziroma antičnega svetišča).[17]

[17] Objave: Γραμμένος, *Κατάλογος των αρχιτεκτονικών μελών,* str. 72 št. 165, Πίν. 19; Στεφανίδου-Τιβεριου, *Κατάλογος Γλυπτών*, str. 563–564; Ferjan, *Konstrukcijske značilnosti grobne arhitekture*, str. 38.

Fotografija desne polovice zatrepa iz Soluna, inv. št. 7296
(vir: Ines Ferjan, v: Ferjan, *Konstrukcijske značilnosti grobne arhitekture,* Tab. 3).

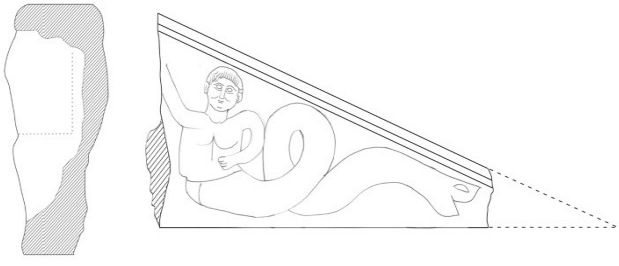

Levo: **Stranska ploskev z luknjo za vezavo z drugo polovico zatrepa.**
Desno: **Sprednja ploskev s Tritonom**
(vir: Ines Ferjan, v: Ferjan, *Konstrukcisjke značilnosti grobne arhitekture*, Sl. 10).

Desna polovica zatrepa

Najdišče: Solun, stara železniška postaja, zahodna nekropola.
Hrani: desna polovica timpanona je danes hranjena na dvorišču Arheološkega muzeja Solun, inv. št. 7197.
Material: siv fino zrnat marmor.
Obdobje: pozno 2. st. n. št.
Mere: višina 93 cm, širina 193 cm, debelina 47 cm.

Opis: ohranjena je desna polovica zatrepa z upodobitvijo Tritona, ki z dvignjeno desnico drži ščit. Spomenik ima nekaj površinskih poškodb, razpok in obrab. Del je bil narejen ločeno od leve polovice, kar dokazuje obdelava s koničastim dletom in anatiroza na

spodnji strani leve ploskve. Zatrep je verjetno bil del edikule.[18] [19]

Fotografija desne polovice zatrepa iz Soluna, inv. št. 7197
(vir: Ines Ferjan, v: Ferjan, *Konstrukcisjke značilnosti grobne arhitekture*, Tab. 3).

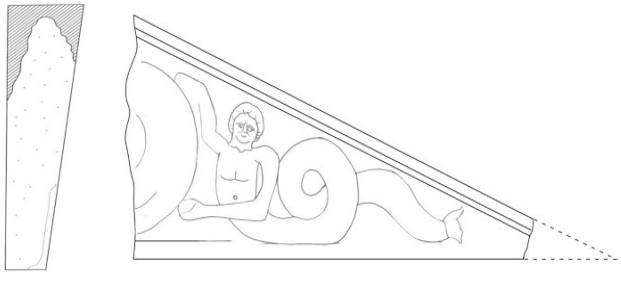

Levo: **Stranska ploskev z anatirozo za vezanje z drugo plovico zatrepa.**
Desno: **Sprednja ploskev s Tritonom**
(vir: Ines Ferjan, v: Ferjan, *Konstrukcisjke značilnosti grobne arhitekture*, Sl. 11).

Motiv Tritona

Triton (gr. Τρίτων) je morsko božanstvo, sin Neptuna (Pozejdona) in njegove žene, nimfe Salacije (Amfritite). Upodobljen je kot pol človek (zgornji del telesa) in pol riba oziroma delfin (spodnji del telesa – rep), navadno s trizobom in školjko v obliki morskega polža, v katero na Neptunovo povelje ali trobi, da pomiri oz. razburka valovje, ali pa jo zgolj

[18] Z desno polovico zatrepa iz Soluna (inv. št. 7196) imata skupno ikonografsko upodobitev, material, jasne podobnosti v izvedbi kompozicije in gradbenih značilnosti in najdišče na zahodnem pokopališču mesta. Verjetno sta tudi iz istega obdobja. Kljub temu pa je bolj verjetno, da oba timpanona izhajata iz sprednje strani dveh različnih nagrobnih struktur; za takšne edikule velja, da imajo načeloma okrašen zatrep samo na glavni fasadi. Ker si oba zatrepa delita veliko značilnosti, pa ne moremo popolnoma izključiti možnosti, da sta bila dela iste grobnice (Στεφανίδου-Τιβεριου, *Κατάλογος Γλυπτών*, str. 566).

[19] Objave: Γραμμένος, *Κατάλογος των αρχιτεκτονικών μελών,* str. 73 št. 166; Stefanidou-Tiveriou, *Die hellenistisch gepraägten*, str. 130; Στεφανίδου-Τιβεριου, *Κατάλογος Γλυπτών*, str. 565; Ferjan, *Konstrukcijske značilnosti grobne arhitekture*, str. 38–39.

drži v roki. Pogosto ga spremljajo tudi konji ali morske pošasti.[20]

Morska božanstva, Tritoni, so se upodabljala v kiparstvu že od arhaičnih časov dalje. Prvotno so bila upodobljena z bradami, kasneje pa so podobo spremenila v skladu z novimi trendi – brez brad in s strogim pogledom. V reliefni umetnosti sepulkralnih spomenikov iz rimskega obdobja je postal motiv morskih božanstev, ki uokvirja osrednje postavljen predmet (npr. v naših primerih je to ščit), zelo pogost. V teh primerih Tritoni simbolizirajo spremljevalce pokojnim na zadnjem potovanju. Motiv najdemo na nagrobnikih preprostih oblik, monumentalnih grobnih arhitekturah in na sarkofagih. V nekaterih primerih je na okroglem ščitu (*clipeus*), ki ga podpirata Tritona, tudi portret pokojnega.[21]

Pogosto so Tritona upodabljali tudi na poslikavah grškega posodja, kjer najdemo dve različici upodobitve – včasih bradatega Tritona in včasih mladeniča. Na mozaikih je po navadi upodobljen v zeleni barvi, občasno tudi z rogovi v obliki klešč in s parom prednjih nog.[22] V latinski književnosti se opis Tritona pojavi pri mnogih avtorjih, med katerimi velja izpostaviti Valerija Flaka.[23] V njegovi epski pesnitvi Argonavtika (*Argonautica*) je Triton omenjen že na samem začetku prve knjige. Ko Argonavti nasedejo sredi slanega jezera v Libiji,[24] kjer jim Triton po dvanajstih dneh pomaga s tem, da jim pokaže skriti prehod na odprto morje. To jezero je po Tritonu tudi poimenovano. Triton ima vlogo tudi v Apulejevem[25] delu Metamorfoze ali Zlati osel (*Metamorphoseon libri* ali *Asinus aureus*), v grški literaturi pa o morskem božanstvu piše Pavzanija.[26] [27]

Motiv Tritona pa lahko najdemo tudi na slovenskih tleh. Prvi primer je zatrep iz pohorskega marmorja, na katerem je upodobljeno morsko mitološko bitje Triton, ki ga hranijo v Pokrajinskem muzeju Celje.[28] Drugi primer so trije izklesani Tritoni, ki jih lahko občudujemo ob vznožju obeliska na baročnem Robbovem vodnjaku na Mestnem trgu v Ljubljani.

---

[20] Fran Wiesthaler, *Latinsko-slovenski slovar VI.* (Ljubljana, 2007) str. 480 (dalje: Wiesthaler, *Latinsko-slovenski slovar*).

[21] Στεφανίδου-Τιβεριου, *Κατάλογος Γλυπτών*, str. 564.

[22] Aaron J. ATSMA, *TRITON - Greek Sea-God of Waves & Calm Seas, Herald of Poseidon.* Dostopno na spletu: https://www.theoi.com/Pontios/Triton.html (sneto: 8. 10. 2020).

[23] Q. Valerious Flaccus Balbus Setinus, 1. st. n. št., mit o Tritonu se pojavi v prvi knjigi od osmih pesnitve Argonavtika.Pripoved obsega večji del dogodkov, ki jih je že prej opisal Apolonij Rodoški v štirih knjigah istoimenskega dela (Gian Biagio Conte, *Zgodovina latinske književnosti: od začetkov do padca rimskega cesarstva*, prev. Barbara Zlobec del Vecchio et al. (Ljubljana, 2010) str. 517. Dalje: Conte, *Zgodovina latinske književnosti*).

[24] Natančna lokacija antičnega jezera danes ni znana, po virih lahko sklepamo, da je bilo jezero ob Mali Sirti v Afriki, v katerega se je izlivala istoimenska reka. Po egiptovsko-grških mitoloških zgodbah je to jezero rojstni kraj več božanstev, npr. Palade (Minerve). Mitološko jezero Triton obstaja tudi v Trakiji. (Wiesthaler, *Latinsko-slovenski slovar,* str. 480).

[25] Appuleius ali Appuleius, praenomen ni znan, 2. st. n. št., opis Tritona se pojavi na sredini 11 knjig dolgega romana (knjiga 4.28 – 6.24) v romanu Metamorfoze, v pravljici o Amorju in Psihi (Conte, *Zgodovina latinske književnosti*, str. 581 in 592).

[26] Παυσανίας, 2. st. n. št., v svojem delu Opis Grčije (*Ἑλλάδος περιήγησις*) v deveti knjigi od desetih natančno opiše izgled Tritona (T. Whitmarsh, *Starogrška literatura* (Ljubljana, 2013) str. 178 in 181).

[27] Aaron J. ATSMA, *TRITON - Greek Sea-God of Waves & Calm Seas, Herald of Poseidon.* Dostopno na spletu: https://www.theoi.com/Pontios/Triton.html (sneto: 8. 10. 2020).

[28] Pokrajinski muzej Celje, inv. št. L-259.

Nagrobni relief z upodobitvijo pogrebnega banketa

Najdišče: Amfipola, spomenik je bil najden vstavljen v bizantinsko cerkev.
Hrani: relief je hranjen na dvorišču Arheološkega muzeja Kavala, inv. št. L286.
Obdobje: rimsko cesarsko obdobje.
Material: marmor.
Mere: višina 67 cm, širina 94 cm, debelina 14 cm.

Opis: relief je dobro ohranjen z velikim številom povezovalnih lukenj, nekaj utorji in anatirozo na desni stranski ploskvi. Tipološke značilnosti kažejo na to, da je bil v primarni rabi del neke večje grobne sestavljene strukture, morda edikule. Sprednja stran je obdelana, na njej je uokvirjena upodobitev pogrebnega banketa, pojedine. Na posmrtni postelji leži pokojni, desno roko ima dvignjeno, v njej drži riton. Ob njem na stolu brez naslonjala sedi sorodnica, verjetno žena. Na desni strani je v manjši velikosti upodobljen suženj, verjetno točaj vina. Na levi strani stoji s sklonjeno glavo ali suženj ali sorodnik, otrok. Skrajno desno je drevo, po katerem se vzpenja kača.[29]

Fotografija nagrobnega reliefa iz Amfipolisa
(vir: Ines Ferjan, v: Ferjan, *Konstrukcisjke značilnosti grobne arhitekture*, Tab. 5).

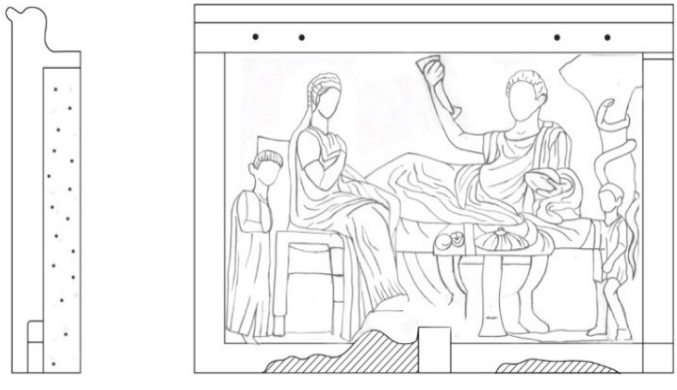

***Levo:* Desna stranska ploskev z luknjo za spojko in anatirozo. *Desno:* sprednja ploskev s pogrebnim banketom.**
(vir: Ines Ferjan, v: F *Konstrukcisjke značilnosti grobne arhitekture*, Sl. 14).

[29] Objave: Ferjan, *Konstrukcijske značilnosti grobne arhitekture*, str. 48–49.

Motiv pogrebnega banketa

Figuralni reliefi z upodobljenim banketom (nem. Totenmahl, gr. νεκρόδειπνου), imenovani tudi reliefi z monopoziastom,[30] so služili tako votivnim kot pogrebnim namenom. Sama upodobitev se pojavlja že v času ahajmenidske Perzije (550–330 pr. n. št.), bolj natančno pa lahko njihov začetek, v vlogi votivnega reliefa za junaka oz. heroja, opazujemo od obdobja klasične Grčije dalje.[31] Do helenistične dobe so reliefe tega tipa, delno zaradi heroizirane konotacije, uporabljali predvsem za nagrobne stele. Ta motiv je postal ena najbolj popularnih upodobitev na nagrobnikih v helenističnem obdobju, predvsem v Mali Aziji in na Egejskih otokih, razširil pa se tudi po celinski Grčiji in drugod. V času rimskega cesarstva se je njihova uporaba razširila še v severno Evropo, Sirijo in Egipt, nekatere različice tega motiva pa so se pojavile tudi v Panoniji in na Iberskem polotoku.[32]

Različic motiva pogrebnega banketa je več. Osnovni motiv oziroma upodobitev na najzgodnejših nagrobnikih je predstavljala par na ležišču, brez ostalih atributov, kot so kače, konji in ostale figure (npr. obredni častilci ali sužnji). Kasneje so primeri pogrebnega banketa postali kompleksnejši. Nagrobnim spomenikom je bilo pogosto dodanih več atributov (že omenjene kače, konje...).

Interpretacija motiva pogrebnega banketa na primeru nagrobnega spomenika iz Amfipole

Na tem mestu si bomo pogledali motiv pogrebnega banketa, ki je upodobljen na nagrobnem spomeniku iz Amfipolisa. Obstaja več različnih upodobitev tega motiva na različnih spomenikih.

Figura moškega, ki je skoraj vedno identificirana kot pokojnik, leži na ležišču (*kline*), ki ima v teh reliefih namen posmrtne postelje, in se naslanja na levi komolec.[33] Običajno je v ospredju miza s tremi nogami, na njej je hrana, najpogosteje sadje (npr. grozdje, granatno jabolko) in posodje z vinom. Na predstavljenem primeru mize s sadjem nismo uspeli identificirati. Obstajata dva tipa tega motiva: 1) pokojni v desni roki drži oziroma dviguje pivsko posodo (na primer v našem primeru *rython*), občasno tudi venec (*stephanos*); 2) pokojnikova desnica počiva na desni nogi, iztegnjeno ima levico, v kateri prav tako drži pivsko posodo. V večini primerov je oblečen v hiton[34] in himation.[35] Običajno mu streže vsaj en ali pa več suženjev, ki so od helenističnega obdobja naprej

---

[30] Catherine M. Draycott, "Dining after death? " v: *Minerva*, november 2015, str. 47 (dalje: Draycott, Dining after death); Myrina Kalaitzi, "The Theme of the Banqueter on Hellenistic Macedonian Tombstones", v: *Dining and Death: Interdisciplinary Perspectives on the 'Funerary Banquet' in Ancinet Art, Burial and Belief*, ur. Catherine M. Draycott in Maria Stamatopoulou (Leuven, 2016), str. 481–484 (dalje: Kalaitzi, The Theme of the Banqueter).

[31] Draycott, Dining after death, str. 47.

[32] Peter Stewart, "Totenmahl Reliefs in the Northern Provinces: A Case Study in Imperial Sculpture", *Journal of Roman Archaeology 22* (London, 2009) str. 355; Kalaitzi, The Theme of the Banqueter, str. 482.

[33] Kalaitzi, The Theme of the Banqueter, str. 497.

[34] Hiton (χιτών) je oblačilo, ki sta ga nosila oba spola. Poznamo dorski, preprostejši hiton in jonski hiton, ki je bil prišit ali zapet na več mestih.

[35] Himation (ἱμάτιον) je plašč oziroma ogrinjalo, ki so ga nosili tako moški kot ženske, ponavadi oblečenega preko hitona ali peplosa.

upodobljeni v manjši velikosti kot njihovi gospodarji.[36] V našem primeru suženj (upodobljen skrajno desno) služi kot točaj vina (*oinochoos*).[37] Pogosto so prisotni sorodniki, ponavadi ženske, ki sedijo na stolu brez naslonjala (*diphros*) zraven ležišča, redkeje na ležišču zraven pokojnika. Upodobljene ženske so oblečene v hiton in himation, v kasnejših obdobjih pa imajo preko las pogosto potegnjeno tančico. Prisotnost upodobitve drevesa in po njem vzpenjajoče se kače se primarno razume kot atribut heroiziacije pokojnega.[38]

Pričujoči motiv se lahko razlaga na dva načina; ali se hrana in pijača ponujata samo pokojniku, ali pa pri banketu sodelujejo tudi sorodniki (*perideipnon*). Na primeru makedonskega reliefa se interpretacija nagiba k drugi možnosti, saj ostale figure ne dajejo vtisa, da izvajajo ritual za pokojnega (npr. zlivanje pitne daritve).[39] Tako motiv po tej razlagi odseva po smrti izgubljene užitke oziroma privilegije iz časa življenja. Motiv heroizacije na nagrobniku so si lahko privoščili premožni prebivalci. Tako so družbeni status iz časa življenja na nagrobnikih upodabljali v prestižnem kontekstu.

Ines Ferjan: ROMAN PERIOD TOMB ARCHITECTURE IN ANCIENT MACEDONIA: Iconographic Motives of Triton and the Funeral Banquet

SUMMARY

This paper is a study of four tomb monuments from the Roman period of ancient Macedonia. After the end of the Macedonian monarchy and the beginning of the province of Macedonia, a host of administrative and economic changes were established together with the new colonies. The capital of the province was moved from Pela to Thessalonica as the former had been completely devastated. The now well-known image of the Thessalonica necropolises illustrates the expansion of the necropolises in Antiquity, and the types of graves from the Roman period are briefly presented. In this paper, four examples of tomb architecture are presented, beginning with the three triangular gables with depictions of the sea god Triton. One of these was discovered in Dion, and two in Thessalonica. Triton's depiction on a tombstone is common as it symbolizes the deceased person's company to the afterlife. Second, a description of a relief from Amphipolis, where a funerary banquet is depicted. The banquet motif has deep roots in Antiquity from the classical period onward, at first as a votive relief, and later as a funerary one. Its popularity later increases further and spreads across the Roman Empire. In this paper the iconography and their interpretation are emphasized. Each piece is outfitted with catalogue data. Photographs are added to the descriptions for easier understanding.

[36] Palagia Olga, "Commemorating the Dead: Grave Markers, Tombs, and Tomb Paintings, 200-350 BCE, " v: *A Companion to Greek Architecture,* ur. M. M Miles (Oxford 2016), str. 375.
[37] Kalaitzi*, The Theme of the Banqueter*, str.
[38] Palagia, *Commemorating the Dead*, str. 375.
[39] Pitna daritev oziroma libacija je ritualno zlivanje tekočine (najpogosteje vina) ali zrnja kot daritev bogu ali duhu ali v spomin na mrtve. V antični Grčiji so predstavljale del vsakdanjega življenja.

VIRI in LITERATURA

Literatura:

Polyxeni ADAM-VELENI, "Thessalonike", v: *Brill's Companion to Ancient Macedonia, Studies in the Archaeology and History of Macedon, 650 BC–300 AD,* ur. Robin J. Lane Fox (Leiden, 2011), str. 545–562.

Kalliopi CHATZINIKOLAOU in Domna TERZOPOULOU "The cemeteries of Roman Thessaloniki", v: *Field, House, Garden, Grave*, ur. Polyxeni Adam-Veleni in Domna Terzopoulou (Thessaloniki, 2012)

Gian Biagio CONTE, *Zgodovina latinske književnosti: od začetkov do padca rimskega cesarstva*, prev. Barbara Zlobec del Vecchio et al. (Ljubljana, 2010).

Catherine M. DRAYCOTT, "Dining after death? ", v: *Minerva*, november 2015, str. 46–50.

Ines FERJAN, *Konstrukcijske značilnosti grobne arhitekture rimskega obdobja v antični Makedoniji: Primerjava z rimsko provinco Norik in Šempetrom v Savinjski dolini* (Ljubljana, 2020) – magistrsko delo.

Catharina FLÄMIG, *Grabarchitektur der romischen Kaiserzeit in Griechenland* (Rahden, 2007).

Δημήτριος Β. ΓΡΑΜΜΈΝΟΣ, "Ιστορία και Μνημειακή Τοπογραφία της Θεσσαλονίκης. Το Αρχαιολογικό Μουσείο", v: *Οδηγός Αρχαιολογικού Μουσείου Θεσσαλονίκης*, ur. Ιουλία Βοκοτοπούλου (Αθήνα, 1996). Δημήτριος Β. ΓΡΑΜΜΈΝΟΣ in Γιάννης ΚΝΙΘΑΚΗΣ, *Κατάλογος των αρχιτεκτονικών μελών του Μουσείου Θεσσαλονίκης* (Θεσσαλονίκη, 1994).

Myrina KALAITZI, "The Theme of the Banqueter on Hellenistic Macedonian Tombstones", v*: Dining and Death: Interdisciplinary Perspectives on the 'Funerary Banquet' in Ancient Art, Burial and Belief,* ur. Catherine M. Draycott in Maria Stamatopoulou (Leuven, 2016).

Olga PALAGIA, "Commemorating the Dead: Grave Markers, Tombs and Tomb Paintings, 200-350 BCE", v: A Companion to Greek Architecture, ur. Margaret M. Miles (Oxford, 2016), str. 374–388.

Ελένη ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΗ, "Ταφικά ανάγλυφα από το Δίον και την ευρύτερη περιοχή του: Η τοπική παραγωγή", v*: Γλυπτική και κοινωνία στη Ρωμαϊκή Ελλάδα: καλλιτεχνικά προϊόντα, κοινωνικές προβολές: Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου, Ρέθυμνο, 26–28 Σεπτεμβρίου 2014,* ur. Theodosia Stefanidou-Tiveriou et al. (Θεσσαλονίκη, 2018), str. 181–194.

Theodosia STEFANIDOU-TIVERIOU, "Art in the Roman Period, 168 BC – 337 AD", v: *Brill's Companion to Ancient Macedonia, Studies in the Archaeology and History of Macedon, 650 BC - 300 AD*, ur. Robin J. Lane Fox (Leiden, 2011), str. 563–584.

Theodosia STEFANIDOU-TIVERIOU, "Die hellenistisch gepraägten Nekropolen von Thessaloniki. Der Wandel ihres Erscheinungsbildes vom 1. Jh. v. Chr. bis zum 4. Jh. n. Chr. im Spiegel der Grabdenkmäler" v: *Bilder und Räume. Antike Sarkophage im Kontext,* ur. Ortwin Dally, Johanna Fabricius in Henner von Hesberg (Berlin, 2018), str. 115–147.

Θεοδοσία ΣΤΕΦΑΝΙΔΟΥ-ΤΙΒΕΡΙΟΥ in Εμμανουήλ Βουτυράς ur., *Κατάλογος Γλυπτών του Αρχαιολογικού Μουσείου Θεσσαλονίκης IV* (Θεσσαλονίκη, 2020).

Peter STEWART, "Totenmahl Reliefs in the Northern Provinces: A Case Study in Imperial Sculpture", *Journal of Roman Archaeology 22* (London, 2009) str. 253 –74.

Tim WHITMARSH, *Starogrška literatura,* prev. Nada Grošelj (Ljubljana, 2013).

Fran WIESTHALER, *Latinsko slovenski slovar VI.* (Ljubljana, 3007).

Aaron J. ATSMA, *TRITON - Greek Sea-God of Waves & Calm Seas, Herald of Poseidon.* Dostopno na spletu: https://www.theoi.com/Pontios/Triton.html (sneto: 8. 10.

2020).

Uroš Turnšek
magister zgodovine

VELIKI SLOVANSKI UPOR IN KRIŽARSKI POHOD 1147

Povzetek:

Ob reki Labi, na samem robu sveta latinskega krščanstva, so sredi 12. stoletja še vedno živela poganska slovanska ljudstva. Nemci in tu živeči Slovani so imeli za sabo dolgo in razgibano zgodovino prerivanja in spopadanja. Od časa Otona I., ko so Nemci svoj vpliv razširili preko reke, velikega slovanskega upora, ki je ta vpliv strl, in stoletja poljskega vpliva vse do leta 1147, je bilo območje med Labo in Odro prehodnega značaja, kjer so Skandinavci, Nemci in Poljaki poskušali vsak na svoj način povečati vpliv, pridobiti dragocena baltska pristanišča in povečati obseg svojih ozemelj. V 12. stoletju so se krščanski vladarji in plemiči širom Evrope odzivali na klic papežev na boj proti nekristjanom. Severnonemško in skandinavsko plemstvo se je v boj podalo ne v Sveti deželi pri Seldžukom, ampak ob Labi, proti Slovanom in baltskim plemenom, ki so še vedno častili stare bogove. Sveto rimsko cesarstvo je udarilo, tokrat zadnjič, preko Labe in si Slovane znova podredilo. Pričujoči članek na podlagi relevantne znanstvene in strokovne literature podaja povzetek velikega slovanskega upora in križarskega pohoda 1147, ki je samostojnost vendskih Slovanov dokončno uničil.

UDK: Laba, Vendski Slovani, Sveto rimsko cesarstvo, križarski pohodi, veliki slovanski upor .

Več desetletji trajajoče dovršeno vladanje Otona I. v Nemškem kraljestvu ter desetletja sposobnega regionalnega vodenja, ki so ga zagotavljali njegovi vazali ob vzhodni meji (prvi med njimi je bil Gero Veliki), so začrtali pot za svetlo prihodnost nemške oblasti ob Labi, Nisi ter Odri ter onkraj njih. Ta območja so si Nemci pokorili po več kot stoletju neuspehov in spodletelih vojaških pohodov. Trenja glede davčnih obremenitev, pokristjanjevanja in ostalih incidentov, ki se neizogibno pripetijo, ko se srečata dve različni kulturi, so občasno vodili do najprej manjših lokaliziranih spopadov in revoltov in občasno prerastli v širšo vstajo. A nemška prisotnost je bila, vsaj tako se je zdelo, močno zasidrana v deželah vendskih Slovanov. Po smrti Otona I. ga je 973 nasledil njegov najmlajši in edini preživeli sin Oton II. Ta se je moral najprej soočiti z drugimi člani otonske dinastije z lastnimi pretenzijami do prestola. Ko je zakoličil svojo moč v jedru cesarstva, se je skoraj popolnoma posvetil Italiji in Lombardom. Njegov oče je osvojil severni del apeninskega polotoka in potisnil meje Svetega rimskega cesarstva vse do papeške države. Oton II. si je za cilj zadal osvojitev preostanka Lombardskih dežel, bizantinskega ravenskega eksarhata ter teritorije Fatimidskega kalifata na Siciliji. Kljub obetavnemu začetku njegove ekspedicije je Oton II. doživel uničujoč poraz proti fatimskim silam v bitki pri Stilu 982 v Kalabriji. Nasprotniki cesarstva, med njimi tudi vendski Slovani, so zaslutili svojo priložnost. 983 je Nemce onkraj cesarstva presenetil velik slovanski upor. Cesarski vpliv je na tem območju že poprej ošibil spor med magdeburškim nadškofom in cesarjem. Še več, istega leta je cesar Oton II. umrl, njegov naslednik, Oton III., pa je bil še otrok. Cesarstvo je tako vodilo dvoje regentk, ki sta bili zaradi svoje politične situacije in spola dojete kot manj nevarni in sposobni.[1]

Najmočnejši mož v severovzhodnem delu Svetega rimskega cesarstva po Gerovi smrti je postal njegov delni naslednik, Dietrich von Haldensleben, mejni grof Severne marke. Za razliko od njegovega predhodnika, ni imel izkušenj s Slovani in vlogo, ki bi jo naj igral kot varuh cesarske meje. Od pokorjenih slovanskih plemen je zahteval vse višje davke in močneje pritisnil s pokristjanjevanjem. Nezadovoljstvo Slovanov je prekipelo poleti 983, ko so se številna slovanska plemena med Elbo in Odro uprla njihovemu nemškemu vladarju. Vodilna zveza plemen so bili Lutiči, ki so izhajali iz Pomorjanske. Izgnali so predstavnike cesarskih cerkvenih institucij ter cesarske predstavnike in se pripravili na vojno. 29. junija so Slovani presenetili nemške sile s tem, da so nepričakovano napadli Havelberg in uničili tamkajšnjo škofijo. Tri dni kasneje so osvojili tudi sedež mejne grofije Nordmark, kjer je imel grof Dietrich svoj sedež. Kljub poskusom, da bi svoj grad in tamkajšnjo škofijo obranil, so Slovani njegov odpor zdrobili in mejni grof je bil skupaj z brandenburškim škofom prisiljen zbežati. Slovanske sile so prodrle daleč na zahod in ogrožale celo Magdeburg. Raznovrstna in hitro zbrana skupina saških plemičev in škofov ter njihovih vojska je poskušala zatreti upor in Slovane, če že ne ponovno podrediti, vsaj potisniti nazaj na vzhod, vendar so jih po srditih spopadih med poletjem 983 uspeli potisniti le do Labe.[2]

Severna marka je po uporu še vedno obstajala na papirju, dejansko pa je ostal samo še majhen košček na zahodni strani Labe. Škofiji Brandenburg in Havelberg sta prav tako bili odtrgani od cesarstva in sta obstajali samo formalno. Škofa, ki sta ostala brez dela, sta posedala na cesarskem dvoru in zbirala podporo za vojaški pohod proti

[1] Timothy Reuter, *Germany in the Early Middle Ages c. 800–1056* (New York, 2013), str. 174–177.
[2] Peter H. Wilson, *The Holy Roman Empire, A Thousand Years of Europe's History* (London, 2016), str. 174–177.

vendskim Slovanom. Ob vzhodni meji so potekali občasni spopadi, ki niso bili odločilnega pomena, a so neprestano ogrožali nemško mejo na Labi. Deloma tudi zato, da bi lažje obvladovalo svoje slovanske sosede, je cesarstvo sklenilo zavezništvo s poljskim kraljem Mješkom I. in kasneje Boleslavom I. ter organiziralo med letoma 991 in 996 vsakoletne vojaške pohode na vzhod. A kljub napadom iz dveh strani, so se vendski Slovani izkazali kot pretkan in močan nasprotnik, ki je v nenehnih zasedah počasi izčrpal svojega nasprotnika, ko pa so bili prekašani pa so se Slovani umaknili nazaj v goste gozdove njihovih domovin. Edini uspeh, ki so ga cesarske sile doživele, je bila ponovna osvojitev Brandenburga, a se je izkazala za kratkotrajno.[3]

V obdobju vladavine cesarja Otona III. se je nemški odnos do sosednjih vendskih Slovanov spremenil zaradi spremenjene politične soseske cesarstva. Poljski knez Boleslav I. (od 1025 kralj Poljske) se je izkazal za ambicioznega in pretkanega vladarja. Preko ženine dinastične povezave je prevzel oblast na Češkem, državo pa je razširil še na ozemlje sodobne Slovaške, in na jug v Rdečo Rutenijo. Vse ostrejši je postajal tudi spor glede verske avtonomije Poljske. Nadškofija Magdeburg je zase zahtevala nadzor nad poljsko cerkvijo, Boleslav je na to zahtevo odgovoril tako, da je ustanovil od cesarstva neodvisen sedež metropolita v Gnieznu. Poljska je postajala vse močnejša država in je kot taka postala, s perspektive cesarstva, nov povzpetniški rival na vzhodu. Boleslav je svoj vpliv razširil tudi med vendske Slovane, predvsem zaradi sorodne kulture in jezika ter skupnega nasprotnika. Po uspešni vstaji leta 983 je na vzhodni strani Labe nastal politični vakuum, v katerega je svoj vpliv neustavljivo širila Poljska. Obdobje med 983 in severnimi križarskimi pohodi, ki so sledili šele več kot stoletje za tem, označuje neodvisnost različnih slovanskih plemen z močnim vplivom Poljske krone pod žezlom rodbine Piasti. Za cesarstvo je bilo to nesprejemljivo in nevarno v enaki meri. Med letoma 1002 in 1008 sta se obe državi spopadli v vojni in nekatera slovanska plemena so se pridružila Nemcem v boju proti vse močnejši Poljski, ker so tudi vendski Slovani vse hitreje dojemali, da ima Poljska z njimi podobne načrte, kot jih imajo Nemci, tj. nadvlada. Cesarstvo si, dolgi in intenzivni vojni navkljub, ni uspelo podrediti Poljske, kar je vodilo do mirovnega sporazuma v Bautznu. S tem sporazumom je Poljska tudi formalno pridobila nekatera ozemlja med Odro in Elbo ter velik vpliv med vendskimi Slovani.[4]

Širjenje cesarstva na vzhodni meji je, po porazih v zadnjem desetletju prvega tisočletja, pustilo grenak priokus. Prva desetletja drugega tisočletja so zaznamovale manjše vojaške odprave, mejni spopadi in diplomatski pristop z mešanico obljub, groženj in radodarnega podkupovanja. Med Odro in Labo sta merila moči poljski kralj in svetorimski cesar. Nobeden od njiju si vendskih Slovanov ni želel podrediti neposredno, ker bi takšno dejanje izzvalo močno reakcijo na drugi strani in bi najbrž vodilo v novo vojno. Vsekakor pa je zaradi kulturnih in etničnih podobnosti imela dinastija Piast med vendskimi Slovani največji vpliv. Cesar Konrad II. je želel na vzhodni meji mir in je s plemeni želel mirne in izboljšane med sosedske odnose. Najbolj resen poskus tega se je zgodil z mirovnimi pogajanji leta 1032. Njegova prizadevanja so spodkopali saški plemiči, avanturisti, vitezi in oportunisti, ki so z željo po ozemeljski ali gmotni pridobitvi nenehno vpadali v slovanske dežele ali pa jih poskušali osvojiti. Takšne napade so Slovani vedno znova odvrnili, mir pa se z vsakim novim vdorom in spopadom bolj odmaknil. Cesar Henrik IV., ki je naposled nasledil Konrada zaradi sporov s papežem in Sasi, ki so

[3] Prav tam, str. 204–205.
[4] Hermann Brosien, *Geschichte der Mark Brandenburg im Mittelalter* (Leipzig, 1887), str. 45–46.

se mu uprli, ni imel časa ali razpoložljivih sredstev za ubadanje z Vendi. 1073 je sicer vodil manjši vojaški pohod onkraj Labe, a pridobitve so bile omejene. Naslednja desetletja ob vzhodni meji so bila relativno mirna in brez večjih pretresov. Še vedno sta se obe strani spopadali v manjših spopadih, ropali in vdirali. Ne Nemci in ne Slovani niso imeli prednosti in meja je ostala tam kot prej.[5]

1095 je po Evropi zavel nov veter. Papež Urban II. je na sinodi v Clermontu pozval vse kristjane, naj se udeležijo boja proti nekristjanom. Pozornost evropskega plemstva in katoliške cerkve je bila najprej usmerjena na Bližnji vzhod in v boj proti muslimanom. A vso evropsko plemstvo, še posebej tisto iz severnejših delov Evrope, ni želelo na križarske pohode na drugo stran znanega sveta. Predvsem nemško plemstvo je zaradi investiturnega boja med cesarjem in papežem preslišalo poziv k udeležbi na križarske pohode. Svoj cilj so naposled našli veliko bližje: Slovane onkraj Labe in baltska ljudstva, ki so še zmeraj bila v veliki meri poganska. Nedavno pokristjanjeni Danci in Švedi ter Sasi so na teh območjih videli priložnost, da "rešijo svoje duše" in hkrati pridobijo nekaj ozemlja in denarja. Še večja je bila želja, da ponovno pridobijo davno izgubljena ozemlja onkraj Labe in ponovno vzpostavijo škofije, ki so bile uničene v velikem slovanskem uporu 983.[6]

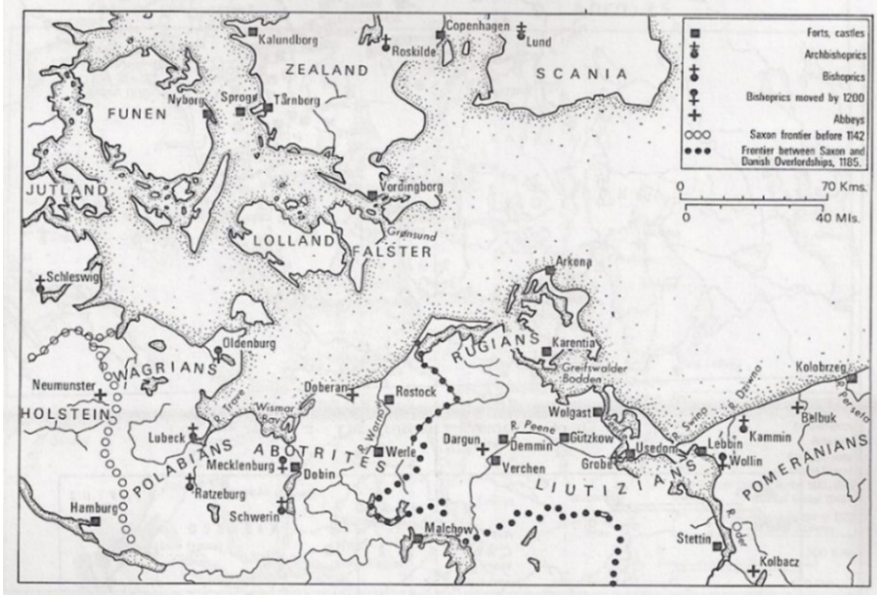

Slovanska plemena v času križarskega pohoda 1147
(vir: Gesta dabirum, "wendish crusade", v: http://www.medievalists.net/2014/04/22/gesta-danorum-wendish-crusade/, sneto: 29. junij 2020).

Križarske pohode ob Baltiku je precej težje označiti kot tiste na Bližnjem vzhodu predvsem zaradi pogostih konfliktov med različnimi skupinami in državami na tem območju in zato, ker nobeden izmed spopadov takrat ni bil definiran kot pravi križarski

[5] Christiansen, *The Northern Crusades*, str. 31,32.
[6] Christiansen, *The Northern Crusades,* str. 57, 58.

pohod. Dežele ob južni baltski obali so izkusile vdore krščanskih vojska že stoletja prej. Cesarske vojske pod vodstvom Karolingov in Otonov so si lokalna plemena podredile in jih prisilile v krst ter v poslušnost škofov, vendar so bili ti dosežki kratkotrajnega in krhkega značaja. Do enajstega stoletja so od krščanstva na tem območju ostale le ožgane stene porušenih cerkva. Cesar se je v 11. stoletju raje ukvarjal s Porenjem in z Italijo kot mejami cesarstva na severovzhodu. Nadškofa Bremna in Magdeburga sta se s pokristjanjevanjem zato ukvarjala sama in sta spodbujala mirno misijonarjenje med pogani. Hkrati sta lobirala na cesarskem dvoru za aktivnejšo politiko cesarstva onkraj Labe.[7]

Lokalni saški plemiči so na poziv prej omenjenih nadškofov večkrat poskusili prodreti v dežele tam živečih slovanskih plemen, vendar ti pohodi po naravi niso bili kaj več kot plenilski. Mejo cesarstva so pazile utrjene naselbine Sasov, gradovi in linija stražnih stolpov preko Labe. Lokalni plemiči so z vojaškimi napadi uspeli zasesti dežele najbolj zahodno živečih Vagrov in Polabcev. S to širitvijo teritorija, ki še ni bila pojmovana kot križarski pohod, so se razširile tudi meje krščanstva in kmalu je bila ustanovljena bremenskemu nadškofu podložna škofija v Oldenburgu (970), ki je bila prestavljena v Lübeck leta 1160. Širitve teritorija so zaradi napadov lokalnih plemičev, in ne grandioznih pohodov vojvod ali cesarjev, imele drugačen značaj kot prejšnji vpadi. Slovansko plemstvo je bilo skoraj v celoti zamenjano ali v eni generaciji integrirano preko porok, nemško plemstvo pa se je za stalno naselilo na novo osvojena območja in s seboj pripeljalo koloniste iz nemških dežel, ki so zemljo začeli obdelovati. Sem so prišli tudi misijonarji, ki so dosledno izvajali pokristjanjevanje in uničevali pogansko religijo, njene simbole in svetišča. S temi začetnimi prodori v dežele Vagrov se je tudi vzpostavil vzorec in odskočna deska za nadaljnje osvajanje proti vzhodu.[8]

Poleti 1147 se je zbrala prva vojska, ki ji lahko približno pravimo križarska. Pravi namen tega vojaškega pohoda je še vedno bil ropanje, pobiranje prispevkov in doseganje prevlade nad lokalnimi plemeni. Pokristjanjevanje je bilo drugotnega pomena, a je avanturi dajalo figov list religiozne legitimnosti in prestiža. Vojska se je zbrala pod pokroviteljstvom vseh večjih regionalnih oblastnikov. Danska princa, Knut V. in Sven III., ki sta tekmovala za prestol, sta začasno sklenila premirje in se posvetila pohodu. Saški vojvoda Henrik Lev je prav tako pripeljal svoje može in skupaj z bremenskim nadškofom ter legatom iz Magdeburga in skupaj so zakorakali v poganske dežele. Ena saška vojska je napadla utrdbo pri Dobinu, druga pa utrdbo v Demminu, medtem ko so Danci tja odpluli na svojih ladjah. Pohod na Dobin se je končal klavrno. Rugijska flota je napadla dansko floto, ki je bila zasidrana v Wismarskem zalivu. Medtem je garnizija Vilziancev napadla svoje danske oblegovalce zunaj Dobina in jih odrezala od saške pomoči. Zaradi tega poraza sta oba danska princa hitro odšla nazaj na Dansko, kjer sta nadaljevala z njunim spopadom za danski prestol. Henrik Lev in bremenski nadškof sta pri utrdbi ostala, dokler se niso Slovani v njej predali in sprejeli krsta. Nato je sledil hiter umik saških čet iz poganskih dežel. Pohod na Demmin je prav tako spodletel, vendar zaradi drugačnih razlogov. Medtem ko so križarji uspeli zažgati poganski tempelj, sta v njihovi vojski bila dva saška mejna grofa, ki sta si bolj kot večne odrešitve v boju za vero želela zemeljskih pridobitev. Tako je križarska vojska odšla pred Ščečin, ki je bilo bogato trgovsko mesto in kot tako popolna tarča, a je bilo tudi krščansko. Po kratkih pogajanjih se je vojska vrnila

[7] Prav tam, 57.
[8] Prav tam, str. 57, 58.

domov. Kljub vsem spodrsljajem je bil pohod dokaj uspešen, saj je zaključil saško osvajanje Vagrije in Polabja ter podrejanje lokalnih plemičev, predvsem vladarja Obodritov, kneza Niklota .[9]

Križarski pohod ob Baltiku 1147
(vir: "Wendish Crusade", *Wikipedia*, dostopno na: https://en.wikipedia.org/wiki/Wendish_Crusade, sneto: 15. november 2020).

Z verskega vidika je bil križarski pohod 1147 popoln polom. Pokristjanili so le peščico poganov in še ti so novo vero zapustili ob prvi priložnosti, ki jih ne bi stala glave. Duhovniki širom Svetorimskega cesarstva in onkraj so želeli doseči trajno spreobrnjenje ob Baltiku živečih Slovanov. Med njimi se je začela oblikovati doktrina, ki je omogočala nadaljnje vojaške napade proti poganom, namesto mirnega misijonarjenja, kot je bilo v navadi do takrat. Začela se je oblikovati ideja, da morajo, preden bodo lahko pogane naučili in spreobrnili v krščanstvo, premagati njihove vojske, ki jih spremlja in jim pomaga hudič. Šele po uničenju fizične prisotnosti hudiča med pogani se bi naj lahko začelo pravo misijonarsko delo. Največ je k oblikovanju te ideje prispeval sveti Bernard iz Clairvauxa.[10]

Nadaljevanje osvajanja in pokristjanjevanja poganov ob Baltiku se ni dogajalo zaradi cerkvene pobude ali posebne želje, ampak predvsem zaradi osebne pobožnosti danskega vladarja Valdemarja Velikega in saškega vojvode Henrika Leva. Medtem ko se je Henrik osebno udeležil križarskih pohodov v sveti deželi, je Valdemar polovico svojih posestev podaril danski cerkvi. V petdesetih letih 12. stoletja je med Danci, Sasi in njihovimi poganskimi sosedi vladal relativen mir kljub nenehnim roparskim napadom Rugijcev vzdolž danske obale. S knezom Niklotom, ki je bil premagan 1147, sta Valdemar in Henrik vzdrževala dobre odnose. Dinamika se je spremenila, ko so se Danci in Sasi združili, da bi prekinili roparske napade Rugijcev. Knez Niklot je postajal čedalje bolj uporen in se ni uklonil niti, ko so v njegove dežele vpadli Sasi in Danci 1158. Zato sta se Valdemar in Henrik 1160 ponovno odpravila na pohod. Valdemar se je držal obale in se boril z Rugijci s pomočjo danskega ladjevja, medtem ko je Henrik z vojsko korakal

[9] Christiansen, *The Northern Crusades*, str. 57.
[10] Prav tam, str. 59.

globoko v dežele Obodritov. V bitki so uspeli ubiti kneza Niklota in njegove sinove pregnati preko reke Warnow. Naslednji pohod obeh vladarjev je bil že leta 1164, ko se je začel upor Obodritov na novo osvojenih ozemljih pod vodstvom Niklotovega sina Pribislava. Zmaga na bojišču je bila pirova, saj nista ne Henrik ne Valdemar uspela obdržati osvojitev. Vendar so zaradi teh zmag Danci lahko ropali in plenili ob reki Odri in s tem bogatili državno blagajno ter slabili svoje slovanske nasprotnike. Henrik se je bal, da bodo njegovi tekmeci preveč obogateli, zato se je njihovim ekspedicijam želel pridružiti. Leta 1177 so tako Danci in Sasi znova korakali skupaj, tokrat proti pomorjanskima knezoma Kazamarju in Bogislavu. Oba sta morala zaradi porazov skleniti mir in se podrediti Valdemarju in Henriku ter sprejeti krščanstvo.[11]

Skoraj do konca 12. stoletja je pokristjanjevanje slovanskih poganov potekalo večinoma s strani Dancev in Sasov na konici meča. Uspeli so spreobrniti pogane v Mecklenburgu, Rostocku in na otoku Rügen. Na novo osvojena področja so prihajali nemški in flamski kmetje, ki so obdelovali najboljše kose zemlje in razlaščali domorodno prebivalstvo. Vendar se politika razlastninjenja Slovanov ni razpasla zaradi uporov, ki so takšnim politikam sledili. Henrik Lev je tako leta 1168 Niklotovega sina Pribislava imenoval za sebi podložnega gospoda Mecklenburga. Valdemar je podobno postopal na Rügnu, kjer je lokalnega kneza Jaromara pustil kot sebi podložnega vladarja. Nove dežele so bile za Sase in Dance zelo donosne. Hkrati so tukaj pridobili veliko zemlje, kamor so lahko naselili kmete in si s tem prihodek še povečali. Tako se je ideja križarskih pohodov med kristjani ob Baltiku prijela ne zaradi globoke vere, ampak možnosti zaslužka. Dlje na vzhodu so bila mesta in naselja na odličnih lokacijah za trgovino (Wismar, Rostock, Griefwald...), ki so svojim lastnikom prinašala velike dohodke. Tako se je med Sasi in Danci razvil apetit za nadaljnjo širitev na vzhod. 1171 je papež izdal ključno bulo *Non Parum Animus Noster*, ki je vojno proti poganom na severu izenačila z vojno proti muslimanom na Bližnjem vzhodu.[12]

Uroš Turnšek: The Great Slavic Uprising and the 1147 Crusade

SUMMARY:
On the river Elbe on the very edge of the Latin Christian world, there were, in the middle of the 12th century, Slavic tribes who still practiced all pagan religions. The Germans and Slavs had a long and varied history of conflict and struggle. From the rule of Otto I., when the Germans successfully expand their reach beyond the Elbe, to the great Slavic uprising that broke German power in the area, to the centuries of Polish influence and to finally to the great crusade, the territory between the Elbe and Oder was of a transient nature, where the Germans, Poles, and Scandinavians all tried to increase their influence, acquire valuable Baltic ports, and extend their territory. In the 12th century, noblemen across Europe responded to the Pope's call for a holy struggle against the Seljuk Turks. However, the aristocracy in the north of Germany and Scandinavia preferred to strike against the Baltic peoples, who were still pagan. The Holy Roman Empire struck across the Elbe, the last time it would need to do so, and once again subjugated the Slavs. This piece summarizes the great Slavic uprising and the crusade of 1147 that permanently destroyed

[11] Christiansen, *The Northern Crusades*, str. 59.
[12] Prav tam, str. 57–59.

Slavic independence between the Elbe and Oder.

VIRI in LITERATURA

Literatura:

Hermann BROSIEN, *Geschichte der Mark Brandenburg im Mittelalter,* Leipzig, 1887.
Erik CHRISTIANSEN, *The Northern Crusades*, London: Penguin Books, 1997.
Timothy REUTER, *Germany in the Early Middle Ages c. 800–1056*, New York: Routledge, 2013.
Peter H. WILSON, *The Holy Roman Empire, A Thousand Years of Europe's History*, London: Penguin Books, 2016.

Deja Poberžnik
študentka na Oddelku za Zgodovino, Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru

SALADIN:
v očeh Baha ad-Dina v primerjavi z nekaterimi drugimi prikazi

Povzetek

Saladin je bil muslimanski sultan in vojskovodja, okoli katerega se je skozi stoletja razvila kopica legend in pripovedi. Namen pričujočega prispevka je osvetliti različne interpretacije Saladina, preučiti, v katerih literarnih delih se le-ta pojavlja, ter analizirati, kako ga v svoji kroniki opisuje Baha ad-Din Šadad, eden najpomembnejših srednjeveških islamskih zgodovinarjev, ki je Saladina poznal tudi osebno. S tem se je zavezal k pisanju le o tistem, kar je videl na lastne oči. V prispevku so hkrati omenjene še morebitne razlike med zapisanim v Baha ad-Dinovi kroniki ter kasnejšimi razlagami.

UDK: Saladin, interpretacije, Baha ad-Din Šadad, srednji vek, islam, križarske vojne

Saladin (arabsko Salah ad-Din Jusuf ibn Ajub) se je rodil v Tikritu leta 1137 (ali, po nekaterih virih, leta 1138) v ugledno družino kurdskega porekla. Njegov oče Ajub je takrat služboval v tikritski citadeli, od tam pa se je nato odpravil v Mosul. Vladar Mosula in Alepa, Zengi, je Ajuba močno cenil, njun dober odnos pa se je vsaj nekaj časa odražal tudi v odnosu, ki sta ga imela njuna sinova. Saladin je namreč bival na dvoru Nur ad-Dina, Zengijevega sina, dokler ni odrastel.[1]

Percepcija Saladina se je skozi čas spreminjala, vseskozi so se pojavljala različna mnenja ter interpretacije. Do očitnega razkola je prišlo že v najzgodnejših virih iz zahodnega sveta, torej tistih s konca 12. in začetka 13. stoletja, iz obdobja po tretji križarski vojni. Ta je imela za križarsko vojsko neugoden izid – ker se je Saladin polastil Jeruzalema in jim ga ni uspelo osvoboditi, je bil, jasno, dojet kot zloben tat Svete dežele. Tudi evropska literarna dela tistega časa so po Saladinu udrihala ter ga prikazovala kot nemoralneža in tirana. Težko jim je bilo namreč razumeti in upravičiti, zakaj zmaguje, medtem ko sami izgubljajo. Ti viri so muslimane tistega časa na sploh prikazovali kot surove in barbarske ljudi, ki so proti kristjanom delovali nepopisno kruto.[2] V spet drugih virih pa je bil Saladin prikazan kot vnet, a vendar milosten vladar. Ista situacija, torej obleganje Jeruzalema, je predstavljena drugače, na način, ki se sklada s tem, kar je zapisal Baha ad-Din. Ko si je Saladin pokoril Jeruzalem, je prebivalcem mesta postavil ultimat – dal jim je možnost, da so si kupili svobodo in odšli v Tir. V tem primeru je v ospredju biyly Saladinova dobrohotnost, medtem ko je v drugi vrsti virov prisotno predvsem zgražanje ter obsojanje boječnosti kristjanov iz Jeruzalema, ki so pristali na tako absurden sporazum.[3]

Andrew S. Ehrenkreutz, nekdanji profesor zgodovine islama na Univerzi v Michiganu, s svojim delom pod vprašaj postavlja razlage, ki Saladina pretirano poveličujejo, v tem okviru pa osvetljuje tudi problem napačnih predstav o Saladinovem odraščanju in vzgoji. Nekateri sodobni avtorji naj bi namreč nekritično sprejeli dejstva, ki so jih zapisali srednjeveški življenjepisci, kar je rezultiralo v absurdnem mitu; torej, da se je Saladin kar naenkrat spremenil iz vase zaprtega mladca, ki naj ne bi imel nikakršnega posebnega urjenja, v vplivno osebnost.[4] Dejstvo je, da je njegova mladost zavita v kopreno skrivnosti, saj so Saladinovi sodobniki, med njimi tudi Baha ad-Din, o njej precej molčeči. Pripovedujejo le o tem, da je Saladin od svojega šestnajstega leta prebival na dvoru zengidskega kralja Nur ad-Dina,[5] ta pa naj bi mu predal veliko znanja. Sicer je res, da ni znano, kaj točno je Saladin v tem času počel, o čem se je učil, vendar pa je popolnoma jasno, da večine svojih kasnejših uspehov ne bi bil zmožen doseči, če za to ne bi bil usposobljen. Ehrenkreutz doda še, da je moč trditi tudi, da je bil Saladin eden tistih, ki so bili potisnjeni v središče pozornosti in sta jim bila uspeh in veličina "vsiljena".[6] Dokaz za to morda leži v Saladinovi reakciji na ekspedicijo v Egipt, na katero je bil prisiljen oditi skupaj s svojim stricem Asad ed-Dinom. Saladinu se je ekspedicija tako

---

[1] Baha ad-Din, *The Life of Saladin,* C. W. Wilson (ur.), (London, 1897), str. 4–5. (dalje: Baha ad-Din, *The Life of Saladin*).

[2] Brian C. David, *Inventing Saladin: The role of the Saladin legend in European culture and identity*, magistrsko delo, (Univerza James Madison, 2017). Str. 35. (dalje: David, *Inventing Saladin*). https://commons.lib.jmu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1509&context=master201019, sneto: 4. 4. 2020.

[3] Prav tam, str. 40.

[4] Andrew S. Ehrenkreutz, *Saladin* (1972), str. 25–26. (dalje: Ehrenkreutz, *Saladin*).

[5] Baha ad-Din, *The Life of Saladin*, str. 4–5.

[6] Ehrenkreutz, *Saladin*, str. 26.

rekoč upirala. Avtorju kronike Baha ad-Dinu je na neki točki priznal celo, da si je od vseh mož on še najmanj želel oditi v Egipt. Asad ed-Dinov podvig je bil uspešen – obglaviti je dal prejšnjega vezirja Šavarja. Egiptu je nato vladal vse do svoje smrti leta 1169. Nasledil ga je Saladin, ki se je kljub začetni zadržanosti ves čas stričevega vladanja ukvarjal s pomembnimi upravnimi posli, saj ga je stric globoko cenil in zaupal njegovi presoji.[7]

Po stričevi smrti je Saladin dobil nov zagon. Izkazalo se je, da čeprav so njegove talente prepoznali drugi in ga potisnili v ospredje, je v Saladinu navsezadnje le tlela želja po moči in vladanju. Baha ad-Din citira Saladina:

> "Bog mi je dopustil, da skoraj brez težav v roke dobim Egipt. Prepričan sem, da mi bo dovolil, da osvojim tudi Sahel[8]."[9]

Po Ehrenkreutzovem mnenju je Saladin na tej točki občutil radost, ki jo s sabo prinaša oblast – od takrat naj bi ga v vseh dejanjih gnale ambicija, goreča želja po moči ter maščevalnost.[10] Ehrenkreutz je brez dvoma izpostavil relevantno problematiko – res je namreč, da so se okoli Saladina razvili miti, ki silijo v skrajnost in spominjajo na kult osebnosti. Vseeno pa je potrebno poudariti, da je Ehrenkreutz s svojim delom zašel v drugo skrajnost in preostro napadel Saladina. Z njegovimi pogledi se zato popolnoma strinjajo le redki zgodovinarji.[11]

Kot že zapisano obstaja malo podatkov o Saladinovem odraščanju. Zgodovinarja Lyons in Jackson navajata, da so avtorji tedanjega časa namerno izpuščali opisovanje mladostništva oz. so pripovedi o le-tem krajšali, kolikor je bilo le mogoče, da bi poudarili pomen hitrega dozorevanja.[12] Poleg podatka o tem, kje je Saladin preživljal svoje otroštvo, je gotovo tudi to, da čeprav je imel za jasen potencial, da bi postal vojskovodja ali briljanten vojak, se s tem ni rodil, temveč ga je razvil sčasoma. Kljub temu sta ga že od nekdaj odlikovali dobro poznavanje Korana ter splošna razgledanost.[13]

Saladin je bil spoštovan tudi med svojimi nasprotniki, ki so ga cenili predvsem zaradi njegovih vojaških sposobnosti, vendar pa se občudovanje Saladina, če lahko temu tako rečemo, pri kristjanih, tukaj ne konča. O tem, kako zelo močan vtis je uspel s svojo osebnostjo narediti na ljudi, četudi je bil goreč borec proti krščanstvu, priča njegova omemba v mnogih literarnih delih, kot npr. v delu Danteja Alighierija *Božanska komedija*. Slednja je presenetljiva, čeravno je kratka in zajema le eno vrstico Dantejevega epa. Dante Saladina skupaj z drugimi dobrimi krivoverci postavi v predpekel – njim je prizaneseno in niso razvrščeni v pekel.[14] O Saladinu v *Dekameronu* piše tudi Boccaccio, ki med drugim pravi takole:

> "Saladin, čigar veličina in usmiljenje sta bili tako izjemni, da sta ga od skromnih

---

[7] Baha ad-Din, *The Life of Saladin*, str. 46–55.
[8] Države na sirski obali, ki so jih imeli v lasti Franki.
[9] Prav tam, str. 55.
[10] Ehrenkreutz, *Saladin*, str. 26.
[11] David, *Inventing Saladin*, str. 12–13.
[12] Malcom Cameron Lyons in D. E. P. Jackson, Saladin, *The Politics of the Holy War* (Cambridge, 1982), str. 3.
[13] Baha ad-Din, *The Life of Saladin*, str. 6–7.
[14] Dante Alighieri, *Božanska komedija* (1472). https://www.gutenberg.org/files/1001/1001-h/1001-h.htm, sneto: 8. 4. 2020.

pričetkov pripeljali do tega, da je postal sultan v Egiptu in zmagoval tako proti muslimanskim kot tudi krščanskim kraljem." [15]

Veliko manj bleščeča je podoba Saladina, ki jo lahko zasledimo v delu *Itinerarium peregrinorum*, proznem besedilu, ki naj bi ga v prvi, kratki verziji napisal neki Angležž. Ta je očitno prišel na Bližnji vzhod v obdobju tretje križarske vojne, tam pa je s pomočjo govoric, ki so krožile med frankovskimi vojaki, oblikoval svojo podobo Saladina. Zanimiva je izredno kontroverzna različica Saladinovih začetkov ter njegovega vzpona na oblast. V delu *Itinerarium peregrinorum* je tako posmehljivo zapisano, da so prvo Saladinovo kraljestvo predstavljali bordeli, njegova vojska pa je posedala po točilnicah. Saladin je torej predstavljen kot povzpetnik ter zvodnik, ki se je kljub nizkemu in nepomembnemu poreklu uspel uveljaviti in zavladati.[16]

Bistveno daljši je Saladinov nastop v romanu *The Talisman* Walterja Scotta. Pisatelj je snov za roman vzel iz dogajanja med tretjo križarsko vojno, delo pa je nastalo veliko kasneje kot *Božanska komedija*, in sicer v 19. stoletju. Saladin se v delu pojavlja kot eden dveh protagonistov – drugi je angleški kralj Rihard Levjesrčni. Roman opisuje med drugim njuno slavno srečanje, med katerim primerjata svoja meča. Srečanje je seveda fiktivno, Saladin in Rihard se namreč nikoli nista srečala iz oči v oči.[17] Komunikacija med njima je v glavnem potekala preko odposlancev. Baha ad-Din v svoji kroniki prav tako nikjer ne omeni, da bi Saladin Rihardu, ko je bil ta bolan, poslal darila ali celo svojega zdravnika. V zvezi s temi dogodki je v kroniki govora predvsem o tem, da je Rihard Levjesrčni zbolel, njegove čete pa so se zaradi tega za nekaj časa umaknile iz spopadov. Med tem so se njihovi nasprotniki, torej Saladinova vojska, imeli priložnost bistveno okrepiti.[18] Enako za lase privlečene so ideje in legende o strastni aferi, v katero naj bi se zapletla Saladin in Eleonora Akvitanska, mati Riharda Levjesrčnega.[19] Trditev, da je vse skupaj le izmišljotina, še najbolje podpira dejstvo, da je bil Saladin v času, ko naj bi se afera dogajala (med drugo križarsko vojno), komaj deček.[20]

Morda se zdi, da je bila vojna Saladinovo najpomembnejše orožje, toda njegov največji adut je bila diplomacija. Le-to je Saladin znal dobro uporabljati in jo skrbno vpeljevati v spopadanje z nasprotniki islama. Ponovno se lahko spomnimo dogodkov iz oktobra 1187, ko je Saladin kristjanom v Jeruzalemu dal možnost, da si svojo svobodo kupijo. Njegovo dejanje je bilo v popolnem nasprotju s tem, kar so križarji storili 88 let poprej, ko so med obleganjem Jeruzalema pobili skoraj vse tamkajšnje prebivalce.[21] Saladin je enako postopal v nekaterih drugih primerih, ko je prebivalcem mest dovolil, da so vzeli svojo lastnino in odšli, po tem ko so plačali svojo odkupnino in njegovi vojski prepustili zaloge hrane, orožje ter konje. Baha ad-Din opisuje, da je Saladin kljub vsemu dovolil, da vzamejo nekaj tovornih živali, s katerimi so lahko dospeli na varno, kar še

---

[15] David, *Inventing Saladin*, str. 73.
[16] Margaret Jubb, "The Crusaders' Perceptions of Their Opponents", v: *Palgrave Advances in the Crusades*, Helen J. Nicholson, ur. (2005), str. 236.
[17] Jason Burke, *A new version of Saladin — as silver-tongued diplomat* (2019) (dalje: Burke, *A new version of Saladin*). https://www.spectator.com.au/2019/04/a-new-version-of-saladin-as-silver-tongued-diplomat/, sneto: 5. 4. 2020.
[18] Baha ad-Din, *The Life of Saladin*, str. 255.
[19] Burke, *A new version of Saladin.*
[20] David, *Inventing Saladin*, str. 62.
[21] Burke, *A new version of Saladin.*

dodatno izpostavlja Saladinovo humano noto.[22] Tudi ob zavzetju nekaterih gradov je Saladin bil popustljiv, najodmevnejša primera za to sta Sahyun ter Burzia. V primeru slednje se je usmilil celo upravnika gradu in ga skupaj z družino poslal v Antiohijo, kjer je vladal njihov sorodnik.[23]

Po drugi strani pa je Saladin spretno uporabljal tudi nasilje. Omembe vredni so dogodki, povezani z bitko pri Hatinu, v kateri so križarji utrpeli hud poraz. Med ujetniki sta bila kralj Guy Lusignonski ter princ Reginald Chantillonski, do katerega je Saladin že nekaj časa gojil zamero. Reginald je namreč kljub dogovorjenemu premirju napadel karavano, ki je potovala med Egiptom in Sirijo. Baha ad-Din v svojem delu opisuje, kako Saladin dovoli kralju Guyu, da se okrepča, medtem ko Reginalda postavi pred dejstvo, da bo umrl, če ne sprejme islamske vere. Reginald se seveda ne ukloni, zato mu Saladin najprej odseka roko, nato pa ga še obglavi. Kralj Guy dogodek opazuje z grozo, saj sklepa, da je on naslednji na vrsti, nakar ga Saladin pomiri in pompozno izjavi:

"V navadi kraljev ni, da bi ubijali kralje."[24]

Ta trditev podpira predpostavko, da Saladin ni dovolil, da bi ga popadli pretirana sovražnost in iracionalnost. Ni dopustil, da bi se njegovo obnašanje spustilo pod nivo, niti med stiki z nasprotniki.

Kralj Guy Lusignonski priznava predajo Saladinu po bitki pri Hatinu
(vir: "Latin Surrender to Saladin, 1187 CE", *Ancient History Encyclopedia*, dostopno na: https://www.ancient.eu/image/9120/latin-surrender-to-saladin-1187-ce/, sneto: 19. november 2020).

[22] Baha ad-Din, *The Life of Saladin*, str. 130.
[23] Prav tam, str. 135.
[24] Prav tam, str. 113–155.

Saladin je bil torej dober diplomat, ki je večino časa postopal razumno, si skozi čas spletel pomembno mrežo zavezništev in se iz boja umaknil, ko je precenil, da je to najboljše. Baha ad-Din opisuje tudi Saladina kot odličnega vojskovodjo. Označi ga celo za najpogumnejšega med najpogumnejšimi.[25] Pogosto se je boril v samem epicentru bitke, o čemer priča tudi naslednji Baha ed-Dinov citat:

> "*Sultan je poveljeval vojski in v bitki aktivno sodeloval. Vedno je bil tam, kjer je bil boj najsrditejši. Njegova vnema in motiviranost sta bili podobni tisti, ki jo doživi mati, ki so ji ukradli dete*."[26]

Po pričanjih Baha ad-Dina Saladin nikdar ni izrazil zaskrbljenosti v zvezi s sovražnikovo močjo ali številom sovražnikovih vojakov, med diskutiranjem o bojnih načrtih je venomer deloval izredno mirno, za džihad pa je bil vedno izredno vnet. V zvezi s tem Baha ad-Din izpostavi Saladinove načrte, ki jih skuje po tem, ko leta 1188 zasede grad Kaukab. S četami svojega brata, ki se vračajo v Egipt, odpotuje do Askalona, od tam pa ob obali potuje vse do Ake. Med potovanjem, med katerim preverja stanje v mestih, Saladin izjavi, da bo svoje čete nekoč poslal preko morja in tudi tam obračunal z vsemi neverniki. Za Baha ad-Dina je dejstvo, da se Saladin ne boji niti morja, dodaten dokaz njegove hrabrosti.[27]

Baha ad-Din na samem začetku svojega dela pravi takole:

> "Prevzet sem nad Saladinovo dobroto ter počaščen zaradi njegovega prijateljstva. Kot njegov zvest podanik se počutim primoranega, tako iz hvaležnosti kot tudi iz dolžnosti, da svetu posredujem vse, kar sem izvedel o njegovem plemenitem značaju in junaških dejanjih."[28]

Na določenih delih kronike se tako morda zdi, da Baha ad-Din v svojem poveličevanju Saladina pretirava. Tako je vredno omeniti izčrpno število pripetljajev iz Saladinovega življenja, ki jih Baha ad-Din vključi v svoje delo. Neznansko se trudi, da bi pričaral podobo sočutnega vodje, nekoga, ki je kljub svoji veličini krvav pod kožo in ima posluh za vsakogar. Tako opisuje med drugim stisko, ki jo je Saladin občutil zmeraj, ko je umrl nekdo, ki mu je bil blizu, npr. ko je Saladin izvedel, da je umrl eden izmed njegovih nečakov, naj bi neutolažljivo jokal. Saladin je bil pogosto ganjen tudi v pozitivnem smislu, še posebej tedaj, ko se mu je eden od frankovskih ujetnikov izpovedal, da ga je bilo ob zajetju strah, toda v trenutku, ko je ugledal Saladinov obraz, se je pomiril, saj je začutil, da mu sultan ne bo storil nič žalega. To kvaliteto Baha ad-Din kasneje še enkrat posebej izpostavi, ko trdi, da je Saladinovo dobrohotnost mogoče razbrati že z njegovega obraza. Saladinova ganjenost je nato privedla do tega, da je ujetnika izpustil. Sultanova tankočutnost naj bi na plan nekajkrat vzniknila tudi med tem, ko je poslušal branje Korana in so mu v oči stopile solze. Slednje lahko povežemo z njegovo vsesplošno predanostjo islamu. Baha ad-Din namreč navaja, da je Saladin v bogu videl oporo in se je nanj venomer obračal. Prav tako je odkrito verjel, da gredo pravični ljudje po smrti v raj,

---

[25] Baha ad-Din, *The Life of Saladin*, str. 21.
[26] Prav tam, str. 159.
[27] Prav tam, str. 25–27.
[28] Prav tam, str. 2.

izprijenci in pokvarjenci pa v pekel.[29] V zvezi z vero pa Baha ad-Din predstavlja tudi vidik Saladinove nesebičnosti. Saladinova želja, da se bojuje v božjem imenu, naj bi bila tako velika, da ga je gnala, da je zapustil svojo družino, otroke ter domovino tudi med ramadanom.

> "Še v času, ko se vsi željno vračajo k svojim družinam, ga misel, da zapušča svojo družino, otroke in dom ni odvrnila od dolge poti."[30]

Baha ad-Din se je med pisanjem kakopak dotaknil tudi Saladinove pravičnosti. Da bi pokazal, da je bila za Saladina pravica najvišja prioriteta, omeni, da se je nekoč pojavila pritožba nad enim izmed Saladinovih nečakov. Čeprav je bil mladenič njegova lastna kri in mu je bil pri srcu, je Saladin ukazal, da se mu sodi. Še zanimivejša je prigoda, ki opisuje nesporazum v zvezi z lastništvom nad nekim sužnjem. Smatralo se je namreč, da je napako naredil sultan sam. Saladin pritožbe ni prezrl, temveč je dokazal, da ni naredil nič narobe. Izkazalo se je, da si je moški, ki je vložil pritožbo, le želel biti v sultanovi navzočnosti. Namesto, da bi ga Saladin kaznoval, mu je podaril svečano obleko in nekaj denarja.[31]

Poleg vsega anekdote iz kronike pričajo tudi o tem, da se je Saladin poredko ujezil. Bil je izjemno potrpežljiv in spoštljiv tudi do nevernikov in do tistih, ki so bili morebiti v zmoti. Avtor kronike tako precej slikovito opiše prizor, ko je Saladin sprejemal svoje podanike s priprošnjami. Navaja namreč, da je bila blazina, na kateri je Saladin sedel, medtem ko je poslušal vse, ki so prihajali k njemu, včasih popolnoma zmečkana.[32] Vedno je torej rade volje prisluhnil prav vsem in jim poskušal ustreči, pa naj je pred njim stal pomembnež, revež, ostarela ženska ali šibek starec. Nikdar ni negodoval zaradi utrujenosti ali se razjezil, ko ga kateri od podanikov ni nagovoril dovolj spoštljivo. Celo med svojimi zadnjimi dnevi je ohranjal dobro voljo. Ko so mu prinesli kozarec mlačne vode, da bi poplaknil zdravilo, in se mu je voda zdela prevroča, nato pa še nekoliko hladnejšo, ki je bila zanj tokrat prehladna, se ni nad nikomer znesel – še več, na svoj račun se je celo pošalil, češ da očitno ni takšne vode, ki bi bila prave temperature zanj. Saladinov vezir je ob tej priložnosti pripomnil:

> "Kako velikega človeka bomo izgubili! Vsak drug mož bi na njegovem mestu zalučal kozarec v glavo tistega, ki mu ga je prinesel!"[33]

Njegovo blago naravo je na svoji koži izkusil tudi sam Baha ad-Din, ko je nekoč jezdil ob Saladinu in je njegova mula podivjala. Baha ad-Din je tako po nesreči močno zadel ob Saladinovo stegno, mula pa je Saladina med ježo poškropila z blatom, ki mu je popackalo obleko in jo uničilo, vendar se Saladin ni razburjal.[34]

Prav tako naj bi bil nenaklonjen kaznovanju svojih služabnikov, čeprav se je kdaj pa kdaj zgodilo, da so ga tisti, ki so mu bili najbližje, okradli. Odlikovale so ga še skrb za sirote, spoštovanje do starejših ter gostoljubnost – Baha ad-Din navaja, da je Saladin svoje

---

[29] Baha ad-Din, *The Life of Saladin*, str. 9–10, 31, 40–41.
[30] Prav tam, str. 138.
[31] Prav tam, str. 15–18.
[32] Prav tam, str. 35.
[33] Prav tam, str. 401–402.
[34] Prav tam, str. 35.

obiskovalce vedno pogostil, vljudno pa je sprejel tudi nevernike. Njegovo vljudnost in sočutje do nevernikov lahko prepoznamo v zgodbi o mladi Frankinji, ki je vsa objokana stopila predenj in se mu izpovedala, da ji je eden izmed njegovih vojakov vzel otroka. Saladin se je pozanimal, pri kom je otrok, človeku je plačal zanj, nato pa ga je vrnil materi.[35] Baha ad-Din dotičen dogodek opisuje kot izredno ganljiv.

Skozi kroniko je opazna tudi nekakšna rdeča nit – Saladin je vedno prikazan kot junak ter dobra in pravična oseba, ki se bori proti zlobnežem. Njegova dejanja imajo trdno podlago in so tako ali drugače upravičena, vojne, v katere se spušča, pa naj bi bile tako ali tako njegovo poslanstvo in nekaj, kar je bilo zaukazano od boga. Ravno zato se sklicevanje na boga v kroniki velikokrat pojavi. Ko se je Saladin po uspehih na začetku svoje kariere, konkretno po ubranitvi Damiette leta 1169, srečal s svojim očetom, mu je bil iz spoštovanja pripravljen predati vse, kar je osvojil. Njegov oče ga je zavrnil:

"Bog te za to nalogo ne bi izbral če bi presodil, da je nisi sposoben izpolniti."[36]

Podobno se je zgodilo po Saladinovi zmagi nad mosulskimi silami in vnovični pridobitvi mesta Alep – Baha ad-Din poudari, da so Saladinovi nasprotniki izgubili po božji volji.[37]

Življenje Saladina je kot življenja mnogih zaznamovala tudi bolezen, ki jo je pogosto bolj ali manj uspešno skrival – predvsem pred svojimi nasprotniki. Baha ad-Din v svoji kroniki večkrat omeni Saladinovo bolehanje, a nikakor ne na način, ki bi sultana prikazal kot šibkega moža. Saladin ni želel, da ga križarji vidijo v trenutkih šibkosti – nekoč naj bi kljub izčrpanosti zavrnil, da se zanj postavi šotor, in je nato preprosto nadaljeval z bojevanjem na žgočem soncu.[38] Značilno je še, da omembi bolezni vedno sledi nekaj plemenitega, hvale vrednega. Baha ad-Din npr. poudari, da je Saladin molil tudi, ko je bil bolan, če je zaradi težav z zdravjem izpustil kakšen dan posta, ga je dosledno nadomestil ob prvi priložnosti, romarje je v Damasku sprejemal še tik pred smrtjo ipd. Iz skupka anekdot izstopa tista, ki razlaga o hudo bolnem Saladinu, čigar telo je bilo v času obleganja mesta Aka posejano z gnojnimi izpuščaji. Čeprav naj Saladin ne bi bil zmožen niti sedeti za mizo, je vseeno sodeloval v bitki. Baha ad-Din torej prikazuje Saladina kot vrlega in pogumnega človeka, ki ga ni ustavila niti huda bolezen. Ob tem navaja naslednje Saladinove besede:

"Bolečina me zapusti, ko sem na konju. Šele ko razjaham se vrne."[39]

Kot mnoge druge stvari, je Baha ad-Din nazorno opisal tudi zadnje dneve Saladinovega življenja, ki jih je preživel v Damasku. V februarju leta 1193 je Saladin še poslednjič zbolel – mučiti sta ga pričeli huda utrujenost in mrzlica, postajal je vedno manj priseben. Po dvanajstih dneh bolezni je Saladin umrl. Baha ad-Din navaja: "*Žalovala je cela palača, cel Damask ter celoten svet*."[40] Med zadnjimi anekdotami, ki kažejo na to, da je bil Saladin resnično velikodušen in nesebičen, je ta, ki pripoveduje o dogodkih, ki so sledili Saladinovi smrti. Namreč, v njegovi zakladnici denarja ni bilo dovolj niti za njegov

[35] Baha ad-Din, *The Life of Saladin*, str. 41–42.
[36] Prav tam, str. 60.
[37] Prav tam, str. 71.
[38] Prav tam, str. 29.
[39] Baha ad-Din, *The Life of Saladin*, str. 28.
[40] Prav tam, str. 406.

pogreb, saj je vse svoje bajno imetje v dnevih pred svojo smrtjo razdal.[41]

Čeprav je Saladin v Baha ad-Dinovi kroniki predstavljen kot vladar brez napake, ki ga odlikujejo pogum, modrost in dobrota, je jasno, da je bil le človek. V nekaterih njegovih dejanjih je mogoče zaznati trenutke šibkosti, včasih impulzivnost. Nedvomno pa se je velika večina virov in fiktivnih literarnih del odločila, da se osredotoči na njegove pozitivne lastnosti. Te so bile v številnih pogledih odraz realnosti in so Saladina upravičeno trdno prikovale med znamenite zgodovinske osebnosti.

Deja Poberžnik,
SALADIN: A Man of Many Interpretations

SUMMARY
Saladin was a Muslim sultan and general, around whom many stories and legends developed over the centuries. In this piece, the author will attempt to illuminate Saladin's many interpretations and examine in which texts those appear. The author will analyse descriptions provided by one of the most important medieval Islamic historians, Baha ad-Din Shaddad, who knew Saladin personally and committed to writing only what he saw with his own two eyes, and any differences between the chronicle and later explanations.

[41] Prav tam, str. 18–19.

VIRI in LITERATURA

Literatura:

Andrew S. EHRENKREUTZ, *Saladin* (State University of New York, 1972).

Baha ad-Din, *The Life of Saladin,* C. W. Wilson in C. R. Conder (ur.), (London, 1897).

Brian C. DAVID, *Inventing Saladin: The role of the Saladin legend in European culture and identity*, magistrsko delo (Univerza James Madison, 2017). https://commons.lib.jmu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1509&context=master201019, sneto: 4. 4. 2020.

Dante ALIGHIERI, *Božanska komedija* (1472). https://www.gutenberg.org/files/1001/1001-h/1001-h.htm, sneto: 8. 4. 2020.

Jason BURKE, *A new version of Saladin — as silver-tongued diplomat* (2019). https://www.spectator.com.au/2019/04/a-new-version-of-saladin-as-silver-tongued-diplomat/, sneto: 5. 4. 2020.

Malcom Cameron LYONS in D. E. P. JACKSON, *Saladin: The Politics of the Holy War* (Cambridge, 1982).

Margaret JUBB, "The Crusaders' Perceptions of Their Opponents". V: *Palgrave Advances in the Crusades*, Helen J. Nicholson (ur.), (2005).

Dejan Juhart
diplomirani zgodovinar (UN)

JOHANN MÖRTL

Povzetek

Sprejetju februarskega patenta leta 1861 so sledile volitve v dunajski državni zbor. Vanj je bilo izvoljenih tudi pet Slovencev: Lovro Toman, Karel Dežman, Anton Gorjup, Anton Černe in Johann Mörtl. Medtem ko o prvih štirih vemo precej in o njih obstajajo viri, pa za Johanna Mörtla tega ne moremo trditi. Članek bo skozi njegovo politično kariero, ko je bil župan Celja, poslanec v štajerskem deželnem zboru in poslanec v dunajskem državnem zboru, poskusil pojasniti, zakaj je temu bilo tako.

UDK: Slovenski poslanci v dunajskem državnem zboru, Johann Mörtl, Celje, 1861, Dunajski državni zbor

O življenju Johanna Mörtla je znanega izjemno malo. Zanimivo je, da ni popolnoma znan niti njegov natančen datum rojstva. Z gotovostjo lahko trdimo, da se je Johann Mörtl rodil leta 1821, drugače pa je z datumsko datacijo. Janez Cvirn v svoji knjigi *Trdnjavski trikotnik* navaja le letnico rojstva, medtem ko za datumsko datacijo vstavi vprašaj.[1] Časnik *Grazer Tagblatt*, ki je ob njegovi smrti leta 1895 dopisal, da je bil star 74 let, a prav tako ni dopisanega natančnega datuma.[2] Le biografski leksikon Franza Adlgasserja za poslance dunajskega državnega zbora navaja datum 2. avgust.[3]

Rodil se je v Dobrovi, v okrožju Beljaka na Koroškem. Ime mame je neznano, njegovemu očetu pa je bilo ime Lukas Mörtl, ki je bil kmetovalec,[4] ukvarjal pa se je tudi z obrtjo. Ko se je družina preselila v Šoštanj, se je namreč njegov oče ukvarjal z usnjarstvom.[5] Imel je tudi najmanj enega brata, katerega ime je neznano, je pa iz osmrtnice znano ime njegovega nečaka, Aloisa.[6] Johann Mörtl je obiskoval študij prava v Gradcu, kjer je tudi doktoriral.[7]

Dne 30. aprila 1855 je bil imenovan za odvetnika v Celju.[8] Med meščani je hitro postal priljubljen predvsem zaradi svojega slovanofilskega in proslovensko usmerjenega mišljenja. Tako se je vsaj kazal navzven. To mu je pomagalo, da je v Celju leta 1861 zmagal povsod, kjer je kandidiral. Meščani mesta Celje so ga najprej izvolili za župana, kasneje pa še za svojega predstavnika najprej v štajerskem deželnem zboru in nato še poslanca na dunajskem državnem zboru.[9] Volitve v štajerski deželni zbor so potekale v drugi tretjini meseca marca 1861. Mörtl je bil izvoljen v celjski kmečki kuriji.[10]

Ko je bil izvoljen za župana, so njegovi svetovalci postali Maks Stepišnik, (Max Stepischnegg), ki je bil celjski tesarski mojster, zdravnik dr. Hermann Eis in pekovski mojster Karel Zima (Karl Sima). Kot župan je obljubljal, da bo podpiral Slovence in naredil vse, kar je v njegovih močeh, da Celje dobi svojo čitalnico. Ko je bil izvoljen za poslanca najprej v deželnem zboru, nato pa še v državnem zboru, je na te obljube pozabil.[11]

V časniku *Kmetijske in rokodelske novice* so volivcem svetovali, koga naj volijo. Med priporočenimi kandidati se je znašel tudi Johann Mörtl.

---

[1] Janez Cvirn, *Trdnjavski trikotnik: Politična orientacija Nemcev na Spodnjem Štajerskem (1861–1914)* (Maribor, 1997), str. 365 (dalje: Cvirn, *Trdnjavski trikotnik*).
[2] "Dr. Johann Mörtl", *Grazer Tagblatt (abend-ansgabe)*, 10. januar 1895, str. 3.
[3] Franz Adlgasser, *Die Mitglieder der österreichischen Zentralparlamente 1848–1918 : konstituierender Reichstag 1848–1849 : Reichsrat 1861–1918 : ein biographisches Lexikon: teilband 2: M-Z* (Dunaj, 2014), str. 809 (Adlgasser, *Die Mitglieder der österreichischen Zentralparlamente 1848–1918; ein biographisches Lexikon: teilband 2: M-Z*).
[4] Prav tam, str. 809.
[5] Janko Orožen, "Politični razvoj v Celju in celjski pokrajini od 1848 do 1918", *Časopis za zgodovino in narodopisje*, Letnik 42, št. 2 (1971), str. 210 (dalje: Orožen, "Politični razvoj v Celju in celjski pokrajini");
[6] "Dr. Johann Mörtl", *Grazer Tagblatt (abend-ansgabe)*, 10. januar 1895, str. 4.
[7] Adlgasser, *Die Mitglieder der österreichischen Zentralparlamente 1848–1918; ein biographisches Lexikon: teilband 2: M-Z*, str. 809.
[8] "Dr. Johann Mörtl", *Grazer Tagblatt (abend-ansgabe)*, 10. januar 1895, str. 3.
[9] Vasilij Melik, *Volitve na Slovenskem 1861–1918* (Ljubljana, 1965), str. 206 (dalje: Melik, *Volitve na Slovenskem*).
[10] Janez Cvirn, "Deželnozborske volitve 1861 na Štajerskem", *Zgodovinski časopis*, Letnik 48, št. 3 (1994), str. 331 (dalje: Cvirn, "Deželnozborske volitve 1861 na Štajerskem").
[11] Janko Orožen, *Zgodovina Celja in okolice : II. del (1849-1941)* (Celje, 1974), str. 23–24 (dalje: Orožen, *Zgodovina Celja in okolice*).

> "Prav poštene može za deželni zbor priporočil volivcem štajersko slovenskim. Bog daj, da bi jih volivci se prijeli ine poslušavali zijakov in podpihovavcev. Naj še tudi jaz imenujem nekoliko domoljubnih mož, o kterih sem prepričan, da bodo za blagor štajerskih Slovencev se živo potegnili, /…/ dr. Janez Mörtl v Celju."[12]

V časnikih tistega časa je možno večkrat zaslediti različne oblike Mörtlovega imena, vendar nikoli njegovega krstnega, torej Johann. Zaradi zagovarjanja slovenščine in obljubljanja, da se bo zavzemal za pravice domačega jezika, so mu ime iz nemškega Johann spremenili v Janez ali pa Ivan.[13] Sklepamo lahko, da je bila uporaba slovenskega imena namesto nemškega politična poteza, saj se je s tem prikupil svojim volivcem. Ali je tudi sam uporabljal slovensko ime, ni znano.

Hitro se je izkazalo, da Mörtl svojih predvolilnih obljub ne bo izpolnil. Mörtlovo delovanje v štajerskem deželnem zboru se je omejevalo predvsem na prodajo občinskega premoženja, občinski zakonodaji, o instrukciji za deželni obor in različnih proračunih za deželne ustanove. Nikakor pa ni bil dejaven na področju slovenskih zahtev o uveljavitvi slovenščine v šolah in uradih. Prav nasprotno, kljub svojim obljubam je enakopravnosti slovenščine celo nasprotoval.[14]

> "Mi štajerski Slovenci vsi zaupamo gospodu knezovladiku Slomšku in gosp. dr. Janezu Mörtel – nu, rojnemu Slovencu iz Koroškega in drugim pravičnim poslancom, ki imajo serce za pravo narodno srečo. Naloga naših novinarjev pa naj bode, pripravljati pot našim deželnim zborom, da se zvejo naše vroče želje."[15]

To so bile besede navdušenih štajerskih dopisnikov *Kmetijskih in rokodelskih novic*, ki so zaupali Mörtlovim predvolilnim obljubam. Zalomilo se je že pri podpisih peticije o enakopravnosti slovenskega jezika v šolah in uradih, ki bi jo naj do junija 1961 podpisali vsi slovenski poslanci in izročili notranjemu ministru Antonu von Schmerlingu. Ogorčeni celjski meščani, ki so volili Mörtla misleč, da se bo potegoval za Slovence, niso mogli verjeti, da Mörtl peticije ni podpisal.[16] S tem lahko zelo dobro zagovarjamo hipotezo, ki jo je postavil Vasilij Melik, v svojem delu *Volitve na Slovenskem*, in sicer, da je bilo v dunajskem državnem zboru veliko manj Slovencev, kot bi jih našteli v času, ko so bili izvoljeni. Johann Mörtl je eden tistih, ki bi ga lahko šteli pod tiste, ki so bili slovenski politiki pred volitvami, po volitvah pa so postali "nemškutarji".[17]

> "/…/ notar dr. Mörtl na Koroškem rojen Slovenec, leta 1848 za slovenščino tako rogovilil, da so pervi slovenski redoljubi bili proti njemu prave muhe /…/ Zatorej smo ga mi Slovenci za poslanca volili. Pa zasukal je hitro plajšč po nemškem vetru in postal naš najhujši nasprotnik v deželnem in deržavnem zboru. Zapravil je po vsej pravici vse naše zaupanje in spoštovanje /…/ Slovenci ga ne bojo nikoli več volili /…/ za vsacega pride

---

[12] "Listi o volitvah za deželne zbore", *Kmetijske in rokodelske novice*, 13. marec 1861, let. 19, št. 11, str. 2–3.
[13] "Listi o volitvah za deželne zbore", *Kmetijske in rokodelske novice*, 13. marec 1861, let. 19, št. 11, str. 3.
[14] Janez Cvirn, *Boj za Celje : Politična orientacija celjskega nemštva 1861–1907* (Ljubljana, 1988), str. 10 (dalje: Cvirn, *Boj za Celje*); Cvirn, "Deželnozborske volitve 1861 na Štajerskem", str. 332; Melik, *Volitve na Slovenskem*, str. 206.
[15] "Dopisi", *Kmetijske in rokodelske novice*, 3. april 1861, let. 19, št. 14, str. 6.
[16] "Dopisi", *Kmetijske in rokodelske novice*, 10. april 1861, let. 19, št. 15, str. 6.
[17] Melik, *Volitve na Slovenskem*, str. 206.

plačilni den!"[18]

Dne 9. junija leta 1861 je Lovro Toman ministrstvu predložil interpelacijo, ki je pozivala k enakopravnosti narodov. Interpelacijo so podpisali številni slovanski politiki, predvsem češki in poljski, medtem ko je Mörtl ni podpisal.

V mesecu juliju so v državnem zboru sledili govori Tomana, Antona Černeta in Karla Dežmana. Vsi trije so se vrteli okoli tega, da bi se v šole vpeljala slovenščina. Čeprav Mörtl ni govoril, je po poročanju *Kmetijskih in rokodelskih novic* podal mnenje predvsem na govora, ki sta ju podala Toman in Černe. Mörtl je zagovarjal stališče, da bi bilo dobro, da se v šole vpelje slovenščina, vendar naj prvi jezik ostane nemščina, saj je to najboljše za avstrijsko cesarstvo, ki za uradni jezik uporablja nemščino.[19]

V drugi polovici leta 1861 Mörtl v državnem zboru nato ni naredil nič takšnega, kar bi bilo omembe vredno, razen tega, da je imel septembra 1861 pripombo glede vojaškega dopusta. Oglasil se je še enkrat, in sicer 4. decembra 1861. Takrat je govoril med prvimi in je celotni državni zbor prosil, če se mu lahko odobri dopust.[20]

V začetku leta 1862 se mu je pričela ponavljati jetrna bolezen, kar bi lahko bil razlog, da je odstopil z mesta celjskega župana. Novi celjski župan je postal Mörtlov namestnik, Maks Stepišnik.[21]

Nedvomno najvidnejša stvar, ki jo je Mörtl naredil v dunajskem državnem zboru, se je odvijala februarja 1862. Zavzemal se je za neodvisnost odvetništva in da lahko odvetniki opravljajo svoje delo, če so za to sposobni, ne da bi bili zaposleni pri državnih službah.[22] Njegov predlog je bil tudi, da se ukini številčna klavzula v pravni stroki, ki je določala največje dovoljeno število pooblaščenih izvajalcev poklica. Poudarjal je: "/…/neodvisni odvetniški status je nujna zahteva časa v katerem živimo in temelj države."[23]

Mörtl je pričel zbirati podpise za peticijo[24] in do 5. februarja zbral podpise dvajsetih poslancev, med katerimi je bilo največ čeških, moravskih in štajerskih.[25]

Njegov predlog je naletel na zelo dober odziv. Poleg tega je pred državnim zborom nastopil izjemno samozavestno. Ko mu je predsednik zbora dal na voljo nekaj dni za dokončno pripravo načrta za nastop, je dodatne dni odklonil in nastopil kar istega dne, ko je izročil peticijo s triindvajsetimi podpisi.[26]

Aprila 1862 se je Mörtlovo zdravstveno stanje poslabšalo. Zbolel je za plevritisom (vnetje poprsnice), poleg tega pa so se mu ponovile tegobe stare bolezni na jetrih, za katero je bolehal. Zato je bilo 9. maja 1862 v državni zbornici prebrano njegovo

---

[18] "Slovenske dežele", *Slovenec (Celovec)*, 31. januar 1867, let. 3, št. 13, str. 3.
[19] "Nekateri govori iz deržavnega zbora.", *Kmetijske in rokodelske novice*, 10. julij 1861, let. 19, št. 28, str. 2–5.
[20] *Stenographische Protokolle des Herrenhauses des Reichsrathes*, 1. sesija, 82. seja, 4. december 1861, str. 1907.
[21] Cvirn, *Trdnjavski trikotnik*, str. 365
[22] "Dopisi", *Kmetijske in rokodelske novice*, 12. februar 1862, let. 20, št. 7, str. 8.
[23] *Stenographische Protokolle des Herrenhauses des Reichsrathes*, 1. sesija, 96. seja, 12. februar 1862, str. 2144.
[24] Cvirn, *Boj za Celje*, str. 10.
[25] *Stenographische Protokolle des Herrenhauses des Reichsrathes*, 1. sesija, 96. seja, 12. februar 1862, str. 2262.
[26] Cvirn, *Trdnjavski trikotnik*, str. 365; *Stenographische Protokolle des Herrenhauses des Reichsrathes*, 1. sesija, 96. seja, 12. februar 1862, str. 2144.

pismeno opravičilo in prošnja za dodatni dopust. Mörtl je namreč do 7. maja, ko je spisal pismo, že manjkal več kot dva tedna, prosil pa je še za dva tedna dopusta, da se dokončno pozdravi. Bil je v tako slabem zdravstvenem stanju, da je bil v bolnišnici 14 dni. Kdaj se je vrnil nazaj v dunajski državni zbor, ni podatkov, sklepamo pa lahko, da vsekakor ne pred koncem maja.[27]

Do konca 1. sesije, ki se je končala 18. decembra, je sodeloval le še pri eni peticiji, sicer pa se ni več izpostavljal, najbrž zaradi izčrpanosti. 2. sesija se je pričela komaj 17. junija 1863 in je trajala do 15. februarja 1864.[28] Do takrat je Mörtl sodeloval na zasedanjih deželnih zborov, ki so zborovali v februarju in marcu leta 1863. Na sejah je deloval protislovensko.[29]

23. julija 1862 se je Mörtl pridružil številnim podpisnikom peticije v zvezi z dvigom davkov, ki je bila predstavljena v zboru naslednji dan in kasneje sprejeta.[30] Mörtl je aktivno sodeloval pri obravnavi, ki se je dotikala ladjedelnic. S številnimi drugimi poslanci je podpisal predlog, da se ukinejo vse svobodne luke v državi. Sklicevali so se na to, da so vse svobodne luke plod nekdanjega francoskega despotizma na tem območju, torej za časa Ilirskih provinc, in da bi s tem državna blagajna dobila najmanj 4 milijone goldinarjev dobička. Predlog je naletel na plodna tla in bil sprejet. Trst je bil izvzet.[31]

Njegovo delovanje v državnem zboru se je nato nadaljevalo v novembru 1863, ko je bil precej aktiven, vendar nikoli kot govornik.[32]

V decembru 1863, januarju in februarju 1864 pa je Mörtl postal ponovno pasiven. Po koncu 2. sesije je odložil svoj državnozborski mandat in se za nekaj časa umaknil iz politike. Odstopil je 3. novembra 1864, 3. sesija pa se je začela 12. novembra 1864.[33]

Mörtl se je po odstopu iz državnega in deželnega zbora konec leta 1864 za nekaj časa umaknil iz politike. Na politično prizorišče se je vrnil spet leta 1867 kot kandidat za celjskega župana.[34]

Celjski občinski odbor je leta 1866 sestavil predlog, ki je predvideval, da se za mesto Celje izda poseben statut, ki bo uredil občinski red po vzgledu občinskega reda v Mariboru. Občinski odbor je predlog poslalo deželnemu zboru, ki je novembra 1866 sprejel ustrezen deželni zakon, ki ga je Franc Jožef potrdil 21. januarja 1867. Avtonomna celjska občina, ki je imela lastni statut, je imela pravico, da vrši posle prve in druge inštance, torej da vrši posle okrajnega glavarstva. Občina je dobila tudi svojo policijo. [35]

---

[27] *Stenographische Protokolle des Herrenhauses des Reichsrathes*, 1. sesija, 116. seja, 9. maj 1862, str. 2663.
[28] Franz Adlgasser, *Die Mitglieder der österreichischen Zentralparlamente 1848 - 1918 : konstituierender Reichstag 1848–1849 : Reichsrat 1861–1918 : ein biographisches Lexikon: teilband 1: A-N* (Dunaj, 2014), str. XXXVI (dalje: Adlgasser, *Die Mitglieder der österreichischen Zentralparlamente 1848–1918; ein biographisches Lexikon: teilband 1: A-N*).
[29] "Deželni zbori", *Kmetijske in rokodelske novice*, 4. februar 1863, let. 21, št. 5, str. 3.
[30] *Stenographische Protokolle des Herrenhauses des Reichsrathes*, 2. sesija, 11. seja, 23. julij 1863, str. 187; *Stenographische Protokolle des Herrenhauses des Reichsrathes*, 2. sesija, 12. seja, 24. julij 1863, str. 194.
[31] *Stenographische Protokolle des Herrenhauses des Reichsrathes*, 2. sesija, 17. seja, 25. julij 1863; "Novičar iz domačih in ptujih dežel.", *Kmetijske in rokodelske novice*, 30. september 1863, let. 21, št. 39, str. 8.
[32] *Stenographische Protokolle des Herrenhauses des Reichsrathes*, 2. sesija, 43. seja, 17. november 1863, str. 825; "Novičar iz domačih in ptujih dežel.", *Kmetijske in rokodelske novice*, 25. november 1863, let. 21, št. 47, str. 8.
[33] Adlgasser, *Die Mitglieder der österreichischen Zentralparlamente 1848 – 1918; ein biographisches Lexikon: teilband 1: A-N*, str. XXXVI; Cvirn, *Trdnjavski trikotnik*, str. 365–366; Adlgasser, *Die Mitglieder der österreichischen Zentralparlamente 1848 – 1918; ein biographisches Lexikon: teilband 2: M-Z*, str. 810.
[34] Cvirn, *Trdnjavski trikotnik*, str. 365–366.
[35] Orožen, *Zgodovina Celja in okolice*, str. 26; Orožen, "Politični razvoj v Celju in celjski pokrajini", str. 214.

Prve volitve v avtonomni občinski odbor so se vršile med 25. in 27. aprilom 1867. Občinski odbor je 9. maja izvolil novega župana. Ta položaj je zasedel Johann Mörtl. Franc Jožef ga je za župana potrdil 31. maja 1867, vendar Mörtl ni dolgo ostal župan, saj se je 29. aprila 1868 odrekel županskemu mandatu, kajti postal je dvorni in sodni odvetnik ter se preselil na Dunaj. Leta 1867 so se odvijale volitve v deželne zbore, na katerih je Mörtl sodeloval kot agitator na nemški strani. Mörtl je na določenih shodih privoščil številne scene, saj je na nekem shodu celo izzival dejanski spopad in pretep. Po spodrsljaju na deželnozborskih volitvah se nikoli več ni udejstvoval na nobenih volitvah.[36]

Leta 1871 je zapustil Celje in se preselil v Gradec, kjer je 20. februarja dobil novo službo, prav tako v odvetniških vodah, postal je član odbora odvetniške zbornice. Tam je bil zaposlen do leta 1890, ko se je upokojil. Umrl je v Gradcu 9. januarja leta 1895, kjer je bil tri dni kasneje tudi pokopan.[37] Johann Mörtl se nikoli ni poročil in ni imel zabeleženih nezakonskih otrok. Med svojim bivanjem v Celju si je pridobil naziv časnega meščana mesta Vojnik.[38]

Razlogov za to, da je Johann Mörtl potonil v pozabo, je več. Ker je leta 1848 zagovarjal pravice Slovencev in nasprotoval nemškim pritiskom, si je pridobil sovražnike na nemški strani, ko pa je nož zaril v hrbet še Slovencem, ko je pozabil na svoje predvolilne obljube, se je zameril še njim. V tem okviru bi morebiti lahko iskali vzroke, da se nihče ni lotil raziskovanja njegovega dela.

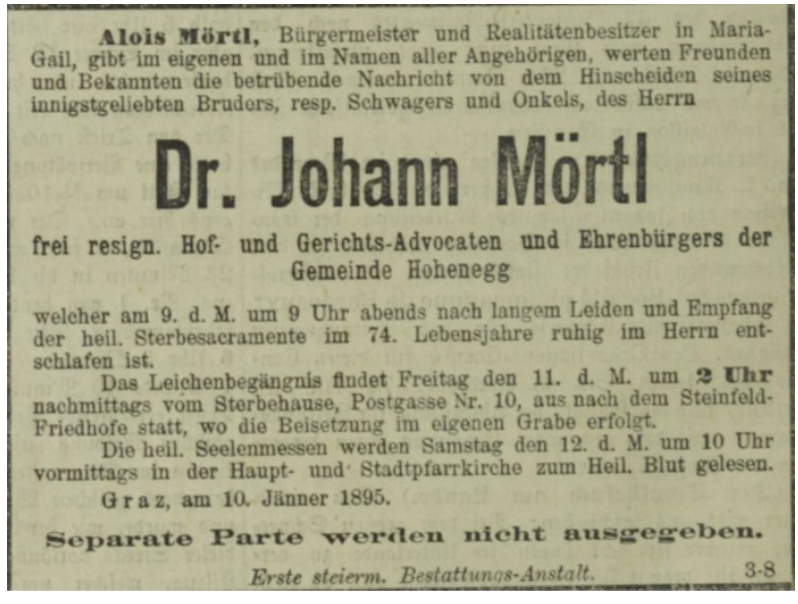

Alois Mörtl, Bürgermeister und Realitätenbesitzer in Maria-Gail, gibt im eigenen und im Namen aller Angehörigen, werten Freunden und Bekannten die betrübende Nachricht von dem Hinscheiden seines innigstgeliebten Bruders, resp. Schwagers und Onkels, des Herrn

Dr. Johann Mörtl

frei resign. Hof- und Gerichts-Advocaten und Ehrenbürgers der Gemeinde Hohenegg

welcher am 9. d. M. um 9 Uhr abends nach langem Leiden und Empfang der heil. Sterbesacramente im 74. Lebensjahre ruhig im Herrn entschlafen ist.

Das Leichenbegängnis findet Freitag den 11. d. M. um **2 Uhr** nachmittags vom Sterbehause, Postgasse Nr. 10, aus nach dem Steinfeld-Friedhofe statt, wo die Beisetzung im eigenen Grabe erfolgt.

Die heil. Seelenmessen werden Samstag den 12. d. M. um 10 Uhr vormittags in der Haupt- und Stadtpfarrkirche zum Heil. Blut gelesen.

Graz, am 10. Jänner 1895.

Separate Parte werden nicht ausgegeben.

Erste steierm. Bestattungs-Anstalt. 3-8

Osmrtnica dr. Johanna Mörtla v *Grazer Tagblatt*
(vir: "Dr. Johann Mörtl", *Grazer Tagblatt* (abend-ansgabe), 10. januar 1895, str. 4).

[36] Prav tam.
[37] Cvirn, *Trdnjavski trikotnik*, str. 365–366; Adlgasser, *Die Mitglieder der österreichischen Zentralparlamente 1848–1918; ein biographisches Lexikon: teilband 2: M-Z*, str. 809–810.
[38] "Dr. Johann Mörtl", *Grazer Tagblatt (abend-ansgabe)*, 10. januar 1895, str. 4.

Dejan Juhart: Johann Mörtl

SUMMARY
After the February Patent was passed in 1861, elections for the Vienna parament were held. Five Slovenian representatives were elected to it: Lovro Toman, Karel Dežman, Anton Gorjup, Anton Černe and Johann Mörtl. While we know a lot already about the first four as there already exist several pieces on their activities, we can not say that about Johann Mörtl. We will try to explain why that may be the case trough his political career, as he was the mayor of Celje, a representative in the Styrian provincial parliament and a representative in the Vienna parliament.

VIRI in LITERATURA

Časniško gradivo:

"Deželni zbori", *Kmetijske in rokodelske novice*, 4. februar 1863, let. 21, št. 5.
"Dopisi", *Kmetijske in rokodelske novice*, 10. april 1861, let. 19, št. 15.
"Dopisi", *Kmetijske in rokodelske novice*, 12. februar 1862, let. 20, št. 7.
"Dopisi", *Kmetijske in rokodelske novice*, 3. april 1861, let. 19, št. 14.
"Dr. Johann Mörtl", *Grazer Tagblatt (abend-ansgabe)*, 10. januar 1895.
"Listi o volitvah za deželne zbore", *Kmetijske in rokodelske novice*, 13. marec 1861, let. 19, št. 11.
"Nekateri govori iz deržavnega zbora.", *Kmetijske in rokodelske novice*, 10. julij 1861, let. 19, št. 28.
"Novičar iz domačih in ptujih dežel.", *Kmetijske in rokodelske novice*, 30. september 1863, let. 21, št. 39.
"Novičar iz domačih in ptujih dežel.", *Kmetijske in rokodelske novice*, 25. november 1863, let. 21, št. 47.
"Slovenske dežele", *Slovenec (Celovec)*, 31. januar 1867, let. 3, št. 13.

Objavljeni viri:

Stenographische Protokolle des Herrenhauses des Reichsrathes, 1. sesija
Stenographische Protokolle des Herrenhauses des Reichsrathes, 2. sesija

Literatura:

Franz ADLGASSER, *Die Mitglieder der österreichischen Zentralparlamente 1848–1918 : konstituierender Reichstag 1848–1849 : Reichsrat 1861–1918 : ein biographisches Lexikon: teilband 2: M-Z* (Dunaj, 2014).
Franz ADLGASSER, *Die Mitglieder der österreichischen Zentralparlamente 1848–1918 : konstituierender Reichstag 1848–1849 : Reichsrat 1861–1918 : ein biographisches Lexikon: teilband 1: A-N* (Dunaj, 2014).
Janez CVIRN, *Boj za Celje : Politična orientacija celjskega nemštva 1861–1907* (Ljubljana, 1988).
Janez CVIRN, "Deželnozborske volitve 1861 na Štajerskem", *Zgodovinski časopis* 48, št. 3 (1994).
Janez CVIRN, *Trdnjavski trikotnik: Politična orientacija Nemcev na Spodnjem Štajerskem (1861–1914)* (Maribor, 1997).
Vasilij MELIK, *Volitve na Slovenskem 1861 – 1918* (Ljubljana, 1965).

Janko OROŽEN, "Politični razvoj v Celju in celjski pokrajini od 1848 do 1918", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 42, št. 2 (1971).
Janko OROŽEN, *Zgodovina Celja in okolice: II. del (1849–1941)* (Celje, 1974).

Sara Hajdinac
diplomirana zgodovinarka in umetnostna zgodovinarka (UN)

ZAČETKI GIBANJA ZA ŽENSKE PRAVICE V EVROPI

Povzetek:

Avtorica se v prispevku ukvarja s predstavitvijo boja za ženske pravice v 19. stoletju v Evropi. Skuša predstaviti glavne akterke v boju za žensko enakopravnost, njihovo dejavnost in glavne uspehe v njihovih prizadevanjih. Začetki boja za enakopravne ženske pravice so se začeli sicer že v 18. stoletju s francosko revolucijo, a so ključne temelje postavile šele v 19. stoletju, ko se je začel t. i. prvi val feminizma, ključne cilje in zakonsko podlago pa so v večji meri dosegle 20. stoletju. Pričujoči prispevek po nekaterih posamičnih državah na kratko predstavi glavne akterke in njihove dejavnosti v prizadevanju za žensko enakopravnost.

UDK: *boj za ženske pravice, ženska gibanja, 19. stoletje, ženska volilna pravica*

Začetki boja za ženske pravice v 19. stoletju

Ženska gibanja v 19. stoletju danes poznamo pod terminom prvi val feminizma. Gre za začetek boja za pravice žensk, ki takrat niso imele v družbi druge vloge kot biti žena in mati. Prvi mejnik predstavlja francoska revolucija, ko so povezane ženske zahtevale priznanje ženske garde in se borile za revolucijo. Slednje se je razpletlo s prepovedjo ženskega združevanja. Boj za volilno pravico in druge osnovne pravice ženske kot človeka so se nadaljevale v 19. stoletju in dosegale vrhunce v zadnji četrtini stoletja.

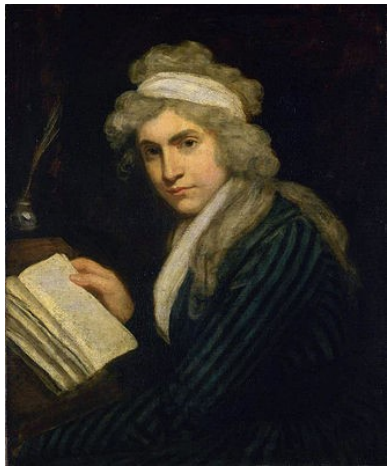

John Opie, Mary Wollstonecraft, olje na platnu, 1791
(vir: "Mary Wollstonecraft", *Wikipedia*, dostopno na: https://upload.wikimedia.org/w ikipedia/commons/thumb /b/bc/MaryWollstonecraft.jpg/330px-MaryWollstonecraft.jpg, sneto: 17. 5. 2020)

Kot začetnico gibanja za pravice žensk že v 18. stoletju moramo sprva omeniti Mary Wollstonecraft, ki je živela v Angliji.[1] V mladosti je opravljala dela, kot so šivanje, poučevanje, skrb za otrok. Kasneje se je uveljavila kot pisateljica. Pisala je fiktivna in nefiktivna dela, otroške pravljice in zbirala pisma. Njeno najbolj znano delo je *A Vindication of the Rights of Woman*, ki je bilo izdano v Londonu leta 1792 in kasneje tudi v ZDA. Spraševala se je, koliko generacij bo trajalo, da se bodo ljudje začeli zavedati ženskih vrlin in znanj ter jih s tem rešilo bede "suženjstva". V Franciji je to vzpodbudilo razmišljanje o ženskih pravicah in s pomočjo igre "Olympe de Gouges" pripeljalo tudi do *Deklaracije pravic žensk*.[2] Močno je na podpis le-te vplivalo gibanje sufražetk v 19. stoletju.[3] Wollstonecraftova v delu *A Vinidication of the Rights of Woman* poudarja tudi Rousseaujevo stališče do žensk. Danes znan véliki mislec je trdil, da se ženska nikoli ne

[1] **Mary Wollstonecraft** (1759–1797): Že kot majhna deklica je opazovala pijanega očeta, ki je trpinčil mater. Kasneje je od tiranskega moža pomagala pobegniti tudi svoji sestri. S tem njenih težav še zdaleč ni bilo konca. Ko se je zaljubila in rodila otroka, jo je mož zapustil in poskušala je (neuspešno) storiti samomor. Kasneje je ljubimkala z anarhistom Williamom Godwinom, s katerim je tudi zanosila. Godwin se je zaradi tega z njo poročil, a sta živela ločeno. Zaradi težav pri rojstvu hčerke je umrla. (Miriam Schneir, *Feminism: The Essential Historical Writings* (New York, 1994), str. 5,(dalje: Schneir, Feminism).
[2] Schneir, *Feminism*, str. 5–6.
[3] *Ashley Tauchert, Mary Wollstonecraft and the Accent of the Feminine (New York, 2002), str. 5.*

bi smela niti za trenutek počutiti neodvisno. Nadvladovati bi jo moral strah pred njenim lastnim spletkarjenjem, saj bi le tako bila lahko boljša in bolj občutljiva do svojega moža. Slednji naj si tako na njej le odpočije svoje oči. Naštel je celo različne kreposti, kot so *Fortitudo* (trdnost) in resnica. Tudi ženska izobrazba naj bi po njegovo igrala vlogo le, ko gre za njenega moža.[4]

Ena izmed začetnic je bila tudi Frances Wright (1795–1852), učiteljica in kasneje pisateljica, ki se je iz Škotske preselila v ZDA, saj se v Evropi ni počutila domače. V ZDA je spoznala Thomasa Jeffersona in postala odprta za revolucionarne ideje o svobodi. [5] Velja za zagovornico pravic žensk in socialno reformatorko, prvo žensko, ki je v zgodnjem 19. stoletju držala javna predavanja o vprašanjih političnih socialnih reform. Njeni pogledi na suženjstvo, teologijo in pravice žensk so v njenem času veljali za radikalne in tako privabili ostre kritike tiska in duhovščine.[6]

Nadalje bomo predstavili, katere ženske so predstavljale glavne akterke v določenih izbranih evropskih državah in kako so svoja prizadevanja udejanjala.

Francija

George Sand (1804–1976) je bila rojena kot Aurore Dupin v Parizu. Njen boj za pravice se je pričel, ko je želela skrbeti za svoja majhna otroka, po tem ko je zapustila moža. To je bilo v tistem času pravzaprav ilegalno. Boj se je nadaljeval, ko je morala preživljati otroka. Službo je težko našla. Na začetku je slikala in dekorirala svečnike, kasneje se je pa posvojila pisanju. Nadela si je ime George Sand in izdala roman *Indiana* (1832). Aurore je bila za svoj čas izredno "možata". Na to kaže ločitev od moža, moški vzdevek (ki je zagotovo tudi posledica družbenopolitičnih razmer, ne le njene možatosti), kajenje cigar, odprto ljubimkanje z več moškimi idr. Med letoma 1832 in 1836 je napisala več romantičnih romanov (*Indiana*, *Valentine*, *Lelia*), skozi katere je prikazovala svoja nesrečna leta v zakonu. Indiana, ki je glavna protagonistka romana *Indiana*, predstavlja mlado žensko, ki je poročena z veliko starejšim moškim. Moža ne ljubi, a je kljub temu priklenjena v zakon z njim. Indiana poskuša uveljavljati svojo voljo skozi svoj svoboden način življenja. Ko jo mož vpraša, kje je bila ponoči mu enostavno odgovori, da mu ne bo povedala tudi, če je on njen gospodar in ona njegova sužnja.[7] S tem avtorica poudari situacijo ženskih stisk tistega časa in nakaže upor proti temu.

Danska

Na Danskem se je leta 1871 vzpostavilo prvo žensko gibanje *Dansk Kvindesamfund* z

---

[4] *Martina Reuter,"Jean-Jacques Rousseau and Mary Wollstonecraft on the imagination", v: British Journal for the History of Philosophy, 25,št. 6,2017, str. 1138–1160*Schneir, *Feminism*, 6–15.
[5] Schneir, *Feminism*, 17–25.
[6] Paul Buhle, Mari Jo Buhle, *The Concise History of Woman Suffrage* (Champaign, 1978), str. 3, 61.
[7] Schneir, *Feminism*, 26–28.

Matildo Bajer in njenim možem Friderikom Bajerjem. Gibanje je od leta 1885 izdajalo tudi prvo žensko revijo na svetu – *Kvinden & Samfundet* (Ženske in družba op. p.).[8] Na tem mestu se je smiselno vprašati, kaj sploh pomeni "ženska revija" v kontekstu časa, ki ga obravnavamo. V takšnih revijah so objavljale ženske avtorice in s tem postajale del časniškega življenja. Pisale so sicer o tematikah, ki bi jih lahko opisali enostavno kot "ženske" (kuharski recepti, moda). Članki niso bili intelektualne narave, temveč so ženskam ponujali možnosti načina izražanja in povezovanja ter opozarjanja nase.[9]

Nizozemska

Na Nizozemskem se je gibanje pričelo v času razsvetljenstva. V drugi polovici 19. stoletja so ženske pridobile nekatere pravice. Aletta Jacobs je leta 1871 študirala na univerzi in postala prva zdravnica in članica akademskega sveta. Postala je doživljenjska podpornica sufražetk in borka za enake pravice žensk, svetovni mir, uravnavanje rojstev in nosečnosti.[10] Wilhelmina Drucker (1847–1925) se je primarno ukvarjala s fiziko. Bila je tudi pisateljica in aktivistka za mir. Borila se je za žensko volilno pravico in enakost žensk s pomočjo feminističnih organizacij.[11]

Švedska

Ellen Karolina Sofia Key (1849–1926) je bila švedska feministka in pisateljica, znana kot "Pallas of Sweden". Bila je hči politika Emila Keya. Družina jo je podpirala pri učiteljski karieri v Stockholmu v sedemdesetih letih 19. stoletja. Zaslovela je z delom *Barnets århundrade* (Stoletje otroka op. p.), izdanim leta 1900. Knjiga razkriva problematiko porok, materinstva in družinskega življenja.[12] Švedsko Nacionalno združenje ženskih sufražetk (*Landsföreningen för kvinnans politiska rösträtt*) je nastalo leta 1903 in obstajalo do leta 1921. Bilo je del osnovne krovne organizacije sufražetk. Gibanje je bilo prvič predstavljeno švedskemu parlamentu leta 1884. Predstavil ga je Fridrik Borg: če bi ženske imele volilno pravico, bi tako plačevale tudi davke in s tem obogatile državno blagajno. Predlog ni bil izglasovan (53 glasov proti in 44 glasov za). Razlog za zavrnitev je bil, da ženske za pravico niso zaprosile same. Naslednji poskus je sledil leta 1899, ko

---

[8] Brigitte Soland, *Becoming Modern: Young Women and the Reconstruction od Womanhood in the 1920s* (Princeton and Oxford, 2000), str. 12 (dosegljivo na spletu: https://books.google.si/books?id=a-CbtqnG2t4C&pg=PA182&dq=Dansk+Kvindesamfund&hl=sl&sa=X&ved=0ahUKEwjL4K7l_7roAhVjpIsKHZwpBKoQ6AEIUzAG#v=onepage&q=Dansk%20Kvindesamfund&f=false, sneto: 27. 3. 2020).

[9] "Womens magazines", *Encyclopaedia Britannica*, dostopno na: https://www.EncyclopaediaBritannica.com/topic/publishing/Womens-magazines, sneto: 16. 5. 2020).

[10] *Aletta Jacobs, Harriet Feinberg, Annie Wright,* Memories: My Life as an International Leader in Health, Suffrage, and Peace *(New York, 1996), str. 7–9.*

[11] "Lensing, Wilhelmina Elisabeth (1847–1925)", *Resources*, dostopno na: http://resources.huygens.knaw.nl/bwn1880-2000/lemmata/bwn2/lensing, sneto: 28. 3. 2020).

[12]:"Ellen Key", *Encyclopaedia Britannica*, dostopno na: https://www.EncyclopaediaBritannica.com/biography/Ellen-Key, sneto: 28. 3. 2020).

sta Agda Montelius in Gertrud Adelborg iz Društva Frederike Bremer zahtevali volilno pravico od ministrskega predsednika Erika Gustafa Boströma. Zahteva ni dobila odgovora. Leta 1902 so poročeni moški dobili dva glasova, enega zase in enega za ženo. Še vedno je to pomenilo, da lahko volijo le poročene ženske, torej so bile še vedno na nek način odvisne od moškega. Ženske so se predlogu upirale in v znak tega predale 4154 podpisov proti iz Stockholma in 1487 iz Gothenburga.[13]

Velika Britanija

V Veliki Britaniji so bile najbolj aktivne radikalne aktivistke – sufražetke. Radikalne so imenovane zaradi njihovega boja za emancipacijo žensk v patriarhalni eri, ko so bile takšne ideje zasmehovane. Izvajale so demonstracije z več kot 100.000 udeleženkami (med 1908 in 1913). Ob tem so izvajale tudi gladovne stavke in bojkot davkov. Njihov osrednji cilj je bila ženska volilna pravica. Leta 1910 je bila ustanovljena svetovna zveza za žensko volilno pravico, ki je imela 8 milijonov članic.[14]

Prve feministke so bile sprva slabo organizirane. Ena izmed njih je bila Caroline Norton, ki se nikakor ni uspela ločiti od moža. Slednji ji je prepovedal približati se trem otrokom. Posledično se je proti temu borila celo življenje. Pripomogla je k sprejetju t. i. *Custody of Infants Act*, ki ga je britanski parlament sprejel leta 1839. Northonova se je borila za stik s svojimi otroki s poudarjanjem naravne povezanosti med otrokom in materjo, kar je vzpodbudilo podporo parlamenta. Parlament se je že nekaj časa ukvarjal z reformiranjem skrbništva nad otroci. Z novo potrjenim zakonom so otroci po ločitvi pripadli materi do sedmega leta starosti. To je bila osnova za t. i. *Tender years doctrine*, ki je predstavljalo temeljno načelo družinskega prava od 19. stoletja naprej.[15]

Prvo legalno žensko društvo v Veliki Britaniji je bilo *Langham Place Circle*, ustanovljeno leta 1850. Članice so se borile za več ženskih pravic pri zaposlitvi, plači in izobrazbi. Skozi komite *Married Women's Property Comittee* so se zavzemale za pravice poročenih žensk do imetja. Članica društva, Barbara Bodichon, je leta 1857 izdala delo *Brief Summary of the Laws of England Concerning Women*.[16] Publikacija je močno vplivala na društvo *Social Science Association* (ustanovljeno 1857), ki je bilo reformistično (ne le žensko) društvo. Zavzemali so se za javno zdravstvo, industrijske odnose, kazensko reformo in izobrazbo žensk. Prenehalo je obstajati leta 1886. Publikacija je vplivala na člen v zakonu *Married Women's Property Act* iz leta 1882.[17]

---

[13] Michele Michaletti, *Civil Society and State Relations in Sweden* (New York, 2017) (druga izdaja).
[14] *Leksikon zgodovina*, str. 425.
[15] John Wroath, *Until They Are Seven: The Origin of Women's Legal Rights* (USA, 1998), str. 65–72.
[16] Ben Griffin, *The Politics of Gender in Victorian Britain: Masculinity, Political Culture, and the Struggle for Women's Rights* (Cambridge & New York, 2012), str. 80.
[17] Lawrence Goldman, Science, Reform, and Politics in Victorian Britain: The Social Science Association 1857–1886 (Cambridge, 2004), str. 200.

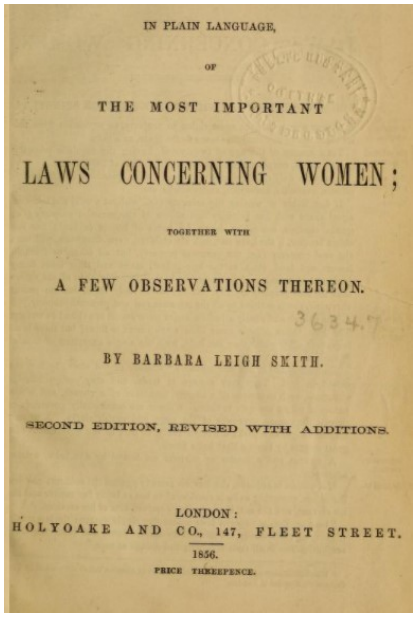
IN PLAIN LANGUAGE,

OF

THE MOST IMPORTANT

LAWS CONCERNING WOMEN;

TOGETHER WITH

A FEW OBSERVATIONS THEREON.

BY BARBARA LEIGH SMITH.

SECOND EDITION, REVISED WITH ADDITIONS.

LONDON:
HOLYOAKE AND CO., 147, FLEET STREET.
1856.
PRICE THREEPENCE.

Prva, naslovna stran druge izdaje dela *Brief Summary of the Laws of England Concerning Women*, ki ga je napisala Barbara Bodichon
(vir: Internet Archive, *A brief summary in plain language of the most important laws concerning women,* dostopno na: https://archive.org/, sneto: 16. maj 2020).

Članice Barbara Bodicon, Matilda Mary Hays in Bessie Rayner Parkes so ustanovile prvi britanski ženski časopis *English Women's Journal*, ki je izhajal kot mesečnik med letoma 1858 in 1864. Stal je šiling, urednica je bila pa Bessie Parkes. Leta 1866 je mesečnik nasledil *Englishwomen's Review*, ki ga je do leta 1880 urejala Jessie Boucherett. Obe sta bili članici *Langham Place Circle,* ki je deloval do leta 1866. Jessie Boucherett, Barbara Bodichon in Adelaide Proctor so leta 1859 ustanovile društvo *Society for Promoting the Employment of Women* z namenom ženskam najti delo. Leta 1891 sta Helen Blackburn in Jessie Boucherett ustanovili društvo *Women's Employment Defence League*, s katerim sta branili ženske delavske pravic. Skupaj sta uredili tudi *Condition of Working Women and the Factory acts* leta 1896. V začetku 20. stoletja je bila zaposljivost žensk bolj ali manj omejena na proizvodne tovarne in delo v hišah. V času prve svetovne vojne je večina žensk delala izven omenjenih služb, a leta 1919 so ženske dosegle *Sex Disqualification Act*, ki je od takrat ženskam omogočil delo v civilnih službah.[18]

Representation of the People Act je leta 1918 dajal pravice ženskam, ki so bile stare 30 in več in so imele premoženje (ali pa njihovi možje), med tem ko je *Parliament Act* istega leta dal ženskam pravico sodelovati v parlamentu. Do izvolitve žensk je prišlo sicer nekoliko kasneje, a je bil to začetek. Leta 1918 so izdali Representation of the People Act, ki še pa ženskam ni dovolila voliti. Ženske so postale pravno enake moškim leta 1928 z *Equal Franchise Act*, torej deset let kasneje. To je bila prva večja zmaga ženskih volilnih

[18] Peter Gordon, David Doughan, *Dictionary od British Women's Organisations, 1825–1960* (London & Portland, 2001), str. 129–130.

pravic v Evropi. Sicer so lahko volile le ženske starejše od 21 let.[19]

Leta 1918 je Marie Stopes izdala delo *Married Love*, v katerem je pisala o enakosti med spoloma v zakonu in pomenu ženskega seksualnega poželenja. Pravzaprav je šlo za prvo knjigo, ki je odpirala prej neobdelane teme, kot je npr. sovpadanje ženske seksualnosti z ovulacijo. V Združenih državah Amerike je bila knjiga prepovedana vse do leta 1931, a je kljub temu doživela 19 izdaj in bila prodana v skoraj 750.000 izvodih.[20]

Nemčija

Leta 1865 so se ženske v nemških deželah organizirale v *Allgemeiner Deutscher Frauenverein* (Splošno nemško žensko zvezo*)* s sedežem v Leipzigu, ki se je ukvarjala z izobraževanjem žensk. Njihove glavne zahteve so bile zaščita delavke/matere, boljša izobrazba, enake možnosti v poklicu, enako plačilo za enako delo in volilna pravica. Ustanovljene so bile tudi številne ženske zveze na verski osnovi, ki so se leta 1894 združile v *Bund Deutscher Frauenvereine* (Zvezo nemških ženskih zvez). Konec 19. stoletja se je razvila tudi socialistična razlaga vloge ženske. Predvsem Bebel in Zetkin sta poudarjala, da osvoboditev proletariata nujno vsebuje tudi osvoboditev žensk. Razredno vprašanje je bilo postavljeno pred žensko vprašanje, pa vendar. Socialdemokratsko žensko gibanje v Nemčiji je imelo leta 1914 175.000 članic in je s tem bilo največje socialistično proletarsko gibanje na svetu.[21]

Sklep

Ženske so svoj boj za enakopravnost pričele že v času francoske revolucije, a je bilo njihovo prizadevanje s strani jakobinske diktature popolnoma onemogočeno, čeprav so bile del revolucionarnih množic. Tako so se bile ženske širom Evrope prisiljene vrniti za domača ognjišča in se znova posvetiti zgolj hišnim opravilom in vzgoji otrok. Bitka za emancipacijo pa ni bila popolnoma izgubljena, saj so se ženske pričele vedno bolj zavedati svoje vrednosti, njihovo orožje pa je postalo likovno in literarno ustvarjanje. Med tem ko v prvi polovici 19. stoletja v slikarstvu beležimo didaktična sporočila, je pri pisani besedi nekoliko drugače. Ženske pisateljice (predvsem v Veliki Britaniji) so bile v nekaterih primerih že (moralno) zmožne zapustiti moža in živeti na drugačne, neklasične načine. V književnih delih so pisale o svojem življenju in posegale po družbenih oziroma bivanjskih problematikah ženske svojega časa, ujete v patriarhalni sistem. V zadnji četrtini 19. stoletja je prav zaradi tega "ženska problematika" postajala vedno bolj aktualna in pripeljala do ženskih volilnih pravic po prvi svetovni vojni. Ker dolgo 19. stoletje obravnava čas med francosko revolucijo in koncem prve svetovne vojne, sprejetje ženskih volilnih pravic v različnih evropskih državah že presega temo pričujočega prispevka.

---

[19] Margaret Walters, *Feminism: A very Short Introduction* (Oxford & New York, 2005), str. 85–87; Women Vote, dostopno na: https://www.parliament.uk/about/living-heritage/transformingsociety/electionsvoting/womenvote/overview/thevote/ (16. 5. 2020).
[20] Marie Stopes, *Married Love* (Oxford, 2004).
[21] *Leksikon zgodovina*, str. 425.

Sara Hajdinac: *The Beginnings* of the Women's Rights Movement in Europe

SUMMARY:
The author presents the beginnings of the fight for women's rights in 19th century Europe. It seeks to present the main actors in the fight for women's equality, their activity and major successes in their efforts. The beginnings of the struggle for equal women's rights actually began in the 18th century with the French Revolution, but they laid the key foundations in the 19th century, when the first wave of feminism. The key goals for legal basis for women's equality were achieved in the 20th century. The article briefly presents the main actors, feminists, and their activities in the pursuit of women's equality in selected european countries through 19th century.

VIRI in LITERATURA

Literatura:

Paul BUHLE in Mari Jo BUHLE, *The Concise History of Woman Suffrage* (Champaign, 1978).

Aletta JACOBS, Harriet FEINBERG, Annie WRIGHT, *Memories: My Life as an International Leader in Health, Suffrage, and Peace (New York, 1996).*

Martina REUTER,"Jean-Jacques Rousseau and Mary Wollstonecraft on the imagination", v: British Journal for the History of Philosophy, št. 6 (2017), str. 1138–1160.

Miriam SCHNEIR, *Feminism: The Essential Historical Writings* (New York, 1994).

Brigitte SOLAND, *Becoming Modern: Young Women and the Reconstruction od Womanhood in the 1920s* (Princeton and Oxford, 2000), (dosegljivo na spletu: https://books.google.si/books?id=a-CbtqnG2t4C&pg=PA182&dq=Dansk+Kvindesamfund&hl=sl&sa=X&ved=0ahUKEwjL4K7l_7roAhVjpIsKHZwpBKoQ6AEIUzAG#v=onepage&q=Dansk%20Kvindesamfund&f=false 27. 3. 2020).

Ashley TAUCHERT*, Mary Wollstonecraft and the Accent of the Feminine (New York, 2002).*

Spletno gradivo:

»Lensing, Wilhelmina Elisabeth (1847 – 1925), Resources, dostopno na: http://resources.huygens.knaw.nl/bwn1880-2000/lemmata/bwn2/lensing, sneto: 28. 3. 2020.

"Ellen Key", *Britannica*, dostopno na: https://www.britannica.com/biography/Ellen-Key, sneto: 28. 3. 2020.

"Womens magazines", Britannica, dostopno na: https://www.britannica.com/topic/publishing/Womens-magazines, sneto: 16. 5. 2020).

Kaja Mujdrica
diplomirana zgodovinarka (UN)

MAROŠKA KRIZA (1911)
v luči časnikov *Slovenec* in *Slovenski gospodar*

Povzetek

V začetku 20. stoletja so Evropi gospodovale imperialne države, kar je spodbudilo oboroževalno tekmo. Članek obravnava hudo maroško krizo (1911), ki bi se lahko končala s splošnim spopadom. Nadzor nad tem delom Severne Afrike si je poskušala prilastiti Francija, ki je pomagala zadušiti upor krajevnih plemen. Nemčija je zaradi tega ostro protestirala. Tako imenovana druga maroška kriza, ki je trajala tri mesece, se je končala tako, da je Nemčija v zameno za to, da ji je Francija prepustila določena takrat "malo vredna ozemlja" v ekvatorialni Afriki, umaknila nemško vojno ladjo Panther iz Agadirja. Na podlagi časniškega gradiva članek analizira odzive Nemčije, Velike Britanije in Francije na krizo in interpretira poročanja dveh slovenskih časnikov (Slovenec in Slovenski gospodar).

UDK: maroška kriza, 1911, akcija Panther, oboroževalna tekma, Severna Afrika, Maroko, Francija, Nemčija.

Prva in druga maroška kriza

Leta 1905 se je pozornost nemških diplomatskih krogov preusmerila na Maroko. Že leto pred tem sta se Francija in Velika Britanija v sporazumu dogovorili, da bo prva dala drugi proste roke v Egiptu, v zameno pa bo Francija lahko zasedla večji del Maroka. 31. marca 1905 je nemški cesar Viljem II. iz Nemčije prispel v Tanger in tako "izzival" z obiskom Maroka, formalno neodvisno državo pod vplivom Francije. Oznanil je, da je prišel podpret suverenost sultana in zahteval svobodno trgovino v Maroku in enakopravnost z drugimi državami. Francija je morala sprejeti nemški predlog, da se glede Maroka skliče konferenca velesil. Ta se je sestala julija 1905 v Algecirasu. Francija je zahtevala protektorat, Nemčija pa enake pravice v Maroku za vse države. Leta 1906 je bila z *Algeciraško konvencijo* formalno priznana sultanova neodvisnost in nedotakljivost Maroka.[1] Francija si je medtem v skrivnem sporazumu s Španijo razdelila vplivna območja v Maroku.[2]

Leta 1908 je v Maroku prišlo do zamenjave sultana – novi sultan je postal Mulaj Hafiz bin Hasan. Francozi so izkoristili položaj za zasedbo maroških pokrajin. Prišlo je do posega francoskih zasedbenih sil in izbruhnila je diplomatska kriza.[3] O francoski vojni nevarnosti je 27. aprila 1911 pisal časnik *Slovenski gospodar*:

> "Zopet se nahaja Evropa v vojni nevarnosti. Tokrat spravlja svetovni mir v nevarnost Francija, ki hoče osvojiti veliko afriško deželo Maroko. Pred leti sta sklenili Nemčija in Francija radi te dežele pogodbo /…/ Določilo se je, da ostane Maroko samostojna dežela. Toda Francozom to ni bilo po volji in sedaj si hočejo Maroko popolnoma osvojiti. Kot nalašč jim pride vstaja, ki divja sedaj v tej deželi. /…/"[4]

Marca leta 1911 je v Fesu izbruhnil maroški upor, ki je blokiral in ustavil sultanovo moč, prav tako pa postavil pod vprašaj življenje Evropejcev v tem mestu. Vojaško posredovanje za zatiranje nemirov, ki so bili redno usmerjeni proti maroškim oblastem, je izkoristila Francija. Francozi so takoj spoznali, da je njihova maroška politika na preizkušnji, prav tako pa so hoteli ohraniti svoj vpliv in življenje svojih rojakov v Maroku. Kmalu so proti Fesu poslali več kot 30.000 mož. Nemčija s francoskimi intervencijami ni bila zadovoljna, kajti upali so, da Francozi ne bodo "prekoračili po algecirski pogodbi določenih jim mej", saj bi tako ravnanje lahko pripeljalo do neugodnih posledic.[5]

V začetku maja 1911 so Francozi izkrcali vojaške sile v Maroku in začeli s posredovanjem. Nemški cesar in njegov prvi minister Theobald von Bethmann-Hollweg sprva nista nasprotovala francoski akciji, vendar se je nemški zunanji minister Alfred von Kiderlen-Wächter odločil izkoristiti razmere v nemško korist. Napisal je diplomatsko sporočilo, ki ga je izročil nemškemu cesarju Viljemu II. dan pred francosko intervencijo. Zagotovil mu je, da se Francozi ne bodo umaknili iz Maroka in da mora Nemčija izkoristiti priložnost, ki ji jo ponuja, in prisiliti Francijo, da nadomesti svoja delovanja v Maroku s svojimi kolonialnimi posestmi v Srednji Afriki. Nekaj dni kasneje je cesar

---

[1] Andrej Rahten, *Od Svete alianse do Združenih narodov: Svet in politika velesil 1815 – 1945*, (Kranj, 2010), str. 86, 87 (dalje: Rahten, *Od Svete alianse do Združenih narodov*).
[2] Katja Vintar Mally, *Maroko* (Ljubljana, 2010), str. 21 (dalje: Vintar Mally, *Maroko*).
[3] Vintar Mally, *Maroko*, str. 87.
[4] "Vojna nevarnost", *Slovenski gospodar*, 27. april 1911, št. 17, str. 3.
[5] "Vladna izjava Nemčije o francoski maročanski politiki", *Slovenec*, 1. maj 1911, št. 99, str. 2.

Viljem II. sprejel Kiderlen-Wächterjev načrt, da Nemčija Francijo prisili na pogajanje.[6] Že nekaj dni pozneje je časnik *Slovenec* omenil strašno divjanje vojakov maroškega sultana, ki so jim poveljevali francoski častniki, po okolici Fesa.[7] Zadeve so se začele zaostrovati.

Akcija *Pantherjev skok*

Prvega julija 1911 se je nemška vojna ladja *Panther* zasidrala pred maroškim pristaniščem Agadir. Nemčija je sporočila, da je bila ladja poslana, da bi zaščitila življenja Nemcev in poslovanje nemških podjetij v Maroku. Akcijo, imenovano *Panterjev skok*, je dopuščala berlinska vlada. Prihod *Pantherja* v Agadir je povzročil šok v vseh večjih političnih središčih, zlasti v Londonu in Parizu, kjer so se bali, da tokrat Nemčija ne "blefira", ampak bo resnično uporabila silo oziroma sprožila vojno.[8] Dogodek je bil v slovenski tiskani besedi bogato in izčrpno predstavljen. Časnik *Slovenski gospodar* je zasidranje *Pantherja* predstavil na naslednji način:

> "Med Nemčijo in Francijo je nastala vsled maročanskega vprašanja vojna nevarnost. Nemčija je poslala v luko Agadir v Maroku vojno ladjo, kakor pravi, z namenom, da varuje tamošnje podanike. Tako varovanje podanikov je pa navadno enako zasedenju, zato je ta korak Nemčije presenetil vse države, zlasti pa Francijo, ki smatra Maroko že za svojo pokrajino. Napetost med obema državama je zelo velika /…/"[9]

V istem času, ko se je *Panther* zasidral pred Agadirjem, je postal predsednik francoske vlade Joseph Cailloux. Kot vodja francoske vlade v času prve maroške krize je bil pripravljen na prijateljske pogovore z Nemci in na odškodnino. Njegova želja je bila pridobiti Nemce s ponudbo sodelovanja in podpore pri gradnji Bagdadske železnice, ki je bila že več let velik projekt na ozemlju Osmanskega cesarstva.[10]

Londonski krogi so položaj maroške zadeve imeli za kritičnega. Sporazum med Nemčijo in Francijo so podpirali le v primeru, da bodo z izidom le-tega zadovoljni tudi sami.[11] Britanci so se bali, da bo Nemčija zavzela del maroškega ozemlja ali da bodo Francozi kompenzirali z ozemljem, na katerem bi Nemci zgradili vojaško bazo in pristanišče. Tako bi ogrozili britansko pomorsko premoč in nadzor nad strateško pomembnim Gibraltarjem. To je bil glavni razlog, zaradi katerega so Angleži močno podprli svojega zaveznika – Francijo.

Zanimivo je, da je bil nemški politični vrh prepričan, da "Panterjev skok" ne bo razburil Britancev, ker je bil Agadir daleč od Gibraltarja. Zato so bili prepričani, da bodo Francozi, ki so jih pustili zavezniki na cedilu, prisiljeni pristati na nemške pogoje. Nato so se Britanci odločili narediti korak naprej. Finančni minister David Lloyd George je s svojim razvnetim govorom poudaril britanske težnje po mirni rešitvi krize in odločno povedal, da Velika Britanija ne bo opustila svojih življenjskih interesov in se ne bo

---

[6] P. Renouvin, *Europska kriza i Prvi svjetski rat*, (Sarajevo 1965), str. 136.
[7] "Strašno počenjanje maročanskih vojakov v feški okolici", *Slovenec*, 2. junij 1991, št. 126, str. 2.
[8] Dušan Nećak, "Svet v prvi svetovni vojni", *Studia Historica Slovenica* 9, št. 2-3 (Maribor, 2009), str. 270.
[9] "Vojna nevarnost", *Slovenski gospodar*, 6. julij 1911, št. 30, str. 3.
[10] Livia Kardum, *Suton stare Europe: Europska diplomacija i prvi svjetski rat* (Zagreb, 2009), str. 50.
[11] "Angleži proti Nemčiji", *Slovenec*, 27. julij 1911, št, 170, str. 3.

strinjala z mirom za vsako ceno. Nemčija je bila opozorjena, da London ne bo prenašal nemškega izsiljevanja in dan je bil signal Franciji, da lahko ponovno zavzame trdno stališče v pogajanjih z Berlinom. Del britanskega kabineta in vojaškega vrha je bil pripravljen sprejeti predlog francoskega zunanjega ministra Julesa de Selvesa, da pošlje vojaško ladjo v pristanišče v Agadir in jo zasidra ob *Pantherju.* Predlog francoskega ministra je zavrnila večina članov vlade in admiraliteta, vendar je bil to pokazatelj, da so bili v Londonu pripravljeni uporabiti silo. Ob tem so bile v Veliki Britaniji izvedene nekatere vojaške priprave v slučaju izbruha vojne, kar je ponovno kazalo na to, da so v Londonu nemške grožnje jemali resno in da so bili pripravljeni resno odgovoriti nanje.[12]

Avstralski zgodovinar Christopher Clark predvideva, da bi britanska vlada ob natančnem poznavanju dogajanja, to je da Kiderlen-Wächter in nemška vlada nista nameravala zavzeti nobenega dela Maroka, kaj šele zgraditi vojaško pristanišče, ampak da sta zahtevala del kontinenta Afrike, reagirala drugače. Pritisnila bi na Pariz, da se čim prej pogodi z Berlinom. Zato sta Jules Cambon in Cailloux pogajanja z Nemci pred njihovimi zavezniki, francosko javnostjo in celo pred večino članov francoske vlade skrivala.[13]

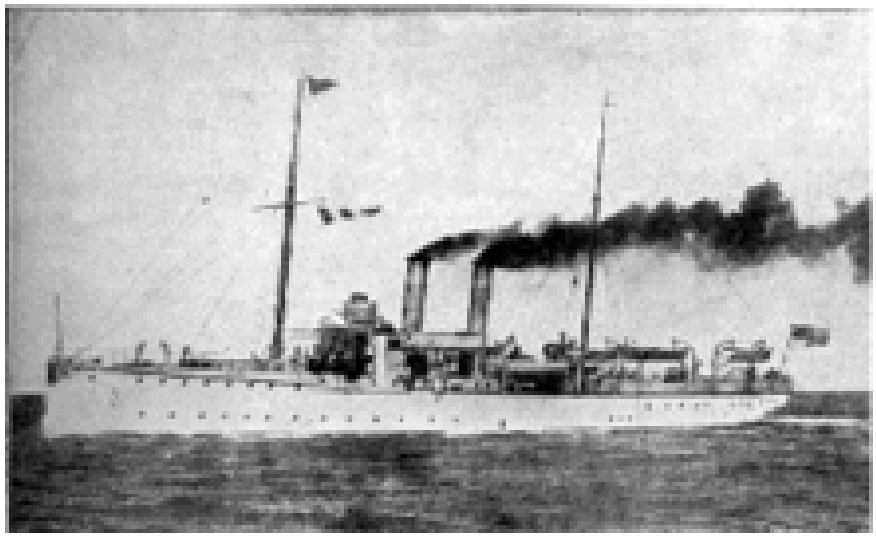

Vojna ladja *Panther*
(vir: "Zweite Marokkokrise," *Wikipedia*, dostopno na: https://de.wikipedia.org/wiki/Zweite_Marokkokrise, sneto: 20. November 2020).

[12] Christopher Clark, *Mesečniki: Kako je Evropa leta 1914 zabredla v vojno*, Ljubljana, 2017, str. 221 (dalje: Clark, *Mesečniki*).
[13] Clark, *Mesečniki,* str. 222.

Francosko-nemška pogajanja

Dvanajstega avgusta je časnik *Slovenec* obveščal, da "se pogajanja vrše /…/ med nemškim državnim tajnikom Kiderlen-Wachter in francoskim poslanikom v Berolinu, Cambonom".[14]

Od prvega dne pogajanj, ki sta jih vodila nemški zunanji minister Kiderlen-Wächter in francoski ambasador v Nemčiji Jules Cambon, je nemški minister od Francije zahteval odškodnino, v zameno pa bi pustil Franciji svobodno delovanje v Maroku. Zahteval je odstop celotnega francoskega Konga v korist Nemčiji. Cambon je nemškega ministra opozoril, da Francija ne more predati celotne kolonije, ampak da lahko Nemčija Franciji odstopi manjši del svojega kolonialnega posestva. Kiderlen-Wächter je seveda zavrnil predlog, zato so se pogajanja prekinila. S prekinitvijo pogajanj je bil seznanjen tudi časnik *Slovenec,* ki je 21. avgusta naznanil: "Dolgotrajna pogajanja med Kiderlen-Waechterjem in Cambonom glede na Maroko se prekinila. Cambon je odpotoval v Pariz, Kiderlen-Waechter pa v Badenweiler na počitnice."[15]

Nemški cesar Viljem je bil zaradi počasnih pogajanj izredno nezadovoljen. Po poročanju časnika *Slovenec* je na govor francoskega vojnega ministra, ki je povedal, da se Francozi nikogar ne bojijo, odgovoril z naslednjim opozorilom: "Živci naše generacije so slabi, a hvala Bogu, mi Germani imamo med vsemi še najboljše živce, kar se bo pokazalo, če bo kdo hotel resno nastopiti proti nam. Tako ga bomo nabili, da ga bo minulo veselje še enkrat priti."[16]

Kljub temu da cesar ni želel stopnjevati vojaškega spopada, je pritisnil na svojega ministra, da pospeši pogajanja. Kiderlen-Wächter je naročil, da se v okviru Cambonovega predloga najde rešitev, ki bi bila najbolj ugodna za Nemčijo. Danih francoskih predlogov je bilo kar nekaj, a jih je nemška vlada vedno znova zavrnila in sestavila nove protipredloge. Zavlačevanje francosko-nemškega sporazuma je povzročala tudi italijanska okupacija Tripolisa. Nemški minister je zato opustil prošnjo za celotni Kongo in v zameno Francozom ponudil del nemškega Kameruna in Toga. Kljub temu je vztrajal, da Nemčija del Konga dobi, kar bi ji omogočilo dostop do Atlantika in k obali reke Kongo. Francozi so pogoje sprejeli in pogajanja so se počasi zaključila.[17]

Dokončni francosko-nemški sporazum in posledice

Dobre novice iz Berlina je na slovensko ozemlje prinesel časnik *Slovenec*: "Francosko-nemška pogajanja glede Maroka so bistveno končana. Uspeh je jako srečen in obojestransko zadovoljiv."[18] Skromen pa ni ostal tudi ob prenosu novice o podpisanem sporazumu: "Francoski ministrski svet je odobril pogodbo, sklenjeno med Nemčijo in Francijo glede na Maroko in z ozirom na odškodnino Nemčiji. Pogodba se je podpisala danes [4. novembra]".[19]

Pogodba je res bila podpisana 4. novembra 1911 in je končno orisala pogoje

---

[14] "Profesor Natko Nobilo in Maroko", *Slovenec*, 12. avgust 1991, št. 184, str. 4.
[15] "Maročansko vprašanje postaja nevarno", *Slovenec*, 21. avgust 1991, št. 190, str. 2.
[16] "Svetovna vojska", *Slovenec*, 23. avgust 1991, št. 192, str. 1.
[17] Clark, *Mesečniki*, str. 220.
[18] "Maroška pogajanja", *Slovenec*, 24. oktober 1911, št. 244, str. 4.
[19] "Pogajanja o Maroku zaključena", *Slovenec*, 4. november 1911, št. 253, str. 7.

sporazuma. Franciji je bilo izdano dovoljenje za zasedbo Maroka, ki so ga preoblikovali v protektorat, medtem ko je Nemčija prejela velik del francoskega Konga.[20] O podrobnejšem dogovoru med državama je poročal časnik *Slovenec:*

> "Francoski protektorat v Maroku se prične 1. januarja. Nemčija dobi gospodarsko svobodo v Maroku. Francozi ne naložе carine na izvoz rude. /…/ Nemški industrijci bodo smeli graditi male železnice do glavnih prog. /…/ Iz Londona se poroča, da prizna Nemčija Francozom pravico Maroko vojaško zasesti in izvesti potrebne vojaške, upravne, finančne in gospodarske preosnove. /…/ Francozi so pa dali Nemcem odškodnino ob kongu in sicer pristop do rek Kongo in Ubengi. Francozi odstopijo ob Kongu Nemčiji 300 000 km^2, Nemci pa Francozom 16 000 km^2 zemlje. Nemci so napravili z Marokom slabo kupčijo, ker tista zemlja, ki so jim jo odstopili Francozi, ni veliko vredna." [21]

Nemška javnost, kolonialni krogi in nacionalni tisk so bili zaradi izida pogajanj pretreseni, ker so verjeli, da bi Nemci od Francozov lahko iztržili veliko več. Območja, ki so jih dobili Nemci, so bila namreč močvirnata in posledično slaba, nerodovitna. Vlada in diplomacija (predvsem von Kiderlen-Wächter) sta bili obtoženi slabosti in nesposobnosti.[22] Tudi francoski pogajalci se niso odrezali bolje, ker je bila tudi francoska javnost pretresena zaradi izida pogajanj. Razkritje Caillauxejevih tajnih pogajanj z Nemci je zapečatilo njegovo usodo. 21. januarja 1912, po komaj sedmih mesecih predsedovanja, je bil prisiljen odstopiti s položaja predsednika vlade.[23] Francija se je za Maroko morala pogajati še s Španijo. Tudi ta je v teku leta prekoračila meje Maroka. Leta 1912 je bil Maroko formalno razdeljen na španski in francoski protektorat, mesto Tanger pa je bilo postavljeno pod mednarodno upravo.[24]

Sklep

Druga maroška kriza se je izkazala kot izredno nevarna, saj je bila tokrat resnična možnost vojne med nasprotujočimi se evropskimi silami. Ponovno sta bili Francija in Nemčija glavna akterja pri reševanju maroškega vprašanja, vendar je vpletanje Velike Britanije v francosko-nemški spor povzročilo krizo, ki bi lahko eskalirala v vojni konflikt. Namesto, da bi nemška dejanja Veliko Britanijo zgolj prestrašila, so povečala njeno sovražnost do Nemčije in jo posledično spodbudila, da se je raje približala Franciji. Britanska podpora Franciji med krizo je okrepila Antanto, kar je še zaostrilo anglo-nemško odtujitev. O berlinskih pogajanjih med Nemci in Francozi nemški časopisi javnosti niso obveščali, pač pa so to pogosteje storili francoski. Tematika maroškega vprašanja je bila tudi v slovenski tiskani besedi med krizo leta 1911 bogato in izčrpno predstavljena. Slovensko časopisje je o dogajanjih poročalo dnevno. Poročanja časnika *Slovenski gospodar* so bila, v nasprotju s poročanji časnika *Slovenec*, skromnejša. Na burne dogodke v Afriki so se po poročanju časnika *Slovenec*, odzvali tudi slovenski poslanci v dunajskem parlamentu in izrazili svoja mnenja. Kot zanimivost naj samo omenim Ivana Šušteršiča, načelnika

[20] Clark, *Mesečniki,* str. 222.
[21] "Maroko", *Slovenec*, 6. november 1911, št. 254, str. 3.
[22] Clark, *Mesečniki*, str. 222.
[23] Prav tam, str. 222.
[24] Rahten, *Od Svete alianse do Združenih narodov*, str. 87.

Slovenske ljudske stranke, ki je s svojo interpelacijo avstrijsko vlado spomnil na njeno dolžnost, da mora spričo nemško-francoskih pogajanj varovati svoje trgovske interese. Zaradi tega je bil deležen napadov s strani slovenskih liberalnih listov.[25]

Kriza v Agadirju je na koncu pripeljala do mirne rešitve, vendar je pokazala, kako krhek je svetovni mir in da se lahko zlomi celo pri najmanjšem incidentu v katerem koli delu sveta. Bila je nevarnejša od vseh dotedanjih, ker se je tokrat reševanje krize z vojaškimi spopadi obravnavalo kot resna možnost, ki bi zaradi sestave evropskih zvez lahko privedla do evropske in svetovne vojne.

Kaja Mujdrica: The Morocco Crisis as Reported by the Newspapers Slovenec and Slovenski gospodar

SUMMARY:
At the beginning of the 20. century, imperial powers lorded over Europe, which led to an intense arms race. This paper explores the Moroccan Crysis (1911) - a significant crisis that could have ended in a general war. France had been vying to control Morocco and had helped to crush a rebellion by local tribes. Germany protested fiercely. The second Moroccan crisis ended after France agreed to cede certain "low in value" territories in equatorial Africa. Germany withdrew its warship SMS Panther from Agadir. Based on the reporting of two Slovenian-language newspapers, Slovenec and Slovenski gospodar, this paper analyses Germany's, Great Britain’s, and France's reactions to the crisis.

[25] "Zaradi Maroka", *Slovenec*, 16. november 1911, št. 263, str. 4.

VIRI in LITERATURA

Časniško gradivo:

"Vladna izjava Nemčije o francoski maročanski politiki", *Slovenec*, 1. maj 1911, št. 99, str. 2.
"Strašno počenjanje maročanskih vojakov v feški okolici", *Slovenec*, 2. junij 1991, št. 126, str. 2.
"Angleži proti Nemčiji", *Slovenec*, 27. julij 1911, št, 170, str. 3.
"Profesor Natko Nobilo in Maroko", *Slovenec*, 12. avgust 1991, št. 184, str. 4.
"Maročansko vprašanje postaja nevarno", *Slovenec*, 21. avgust 1991, št. 190, str. 2.
"Svetovna vojska", *Slovenec*, 23. avgust 1991, št. 192, str. 1.
"Maroška pogajanja", *Slovenec*, 24. oktober 1911, št. 244, str. 4.
"Pogajanja o Maroku zaključena", *Slovenec*, 4. november 1911, št. 253, str. 7.
"Maroko", *Slovenec*, 6. november 1911, št. 254, str. 3. "Zaradi Maroka", *Slovenec*, 16. november 1911, št. 263, str. 4.
"Vojna nevarnost", *Slovenski gospodar*, 27. april 1911, št. 17, str. 3.
"Vojna nevarnost", *Slovenski gospodar*, 6. julij 1911, št. 30, str. 3.

Literatura:

Christopher CLARK, *Mesečniki: Kako je Evropa leta 1914 zabredla v vojno* (Ljubljana, 2017).
Livia KARDUM, *Suton stare Europe: Europska diplomacija i prvi svjetski rat* (Zagreb, 2009).
Dušan NEĆAK, "Svet v prvi svetovni vojni", *Studia Historica Slovenica* 9, št. 2-3 (Maribor, 2009).
Andrej RAHTEN, *Od Svete alianse do Združenih narodov: Svet in politika velesil 1815–1945*, (Kranj, 2010).
Pierre RENOUVIN, *Europska kriza i Prvi svjetski rat*, (Sarajevo, 1965).
Katja VINTAR MALLY, *Maroko* (Ljubljana, 2010).

David Hazemali
asistent in mladi raziskovalec na Filozofski fakulteti UM

SLOVENSKI GLAS IZ RUSKEGA UJETNIŠTVA V MEŽICO:
Razglednica za Amalio Breznik od njenega moža Franca kot vir za proučevanje izkušnje vojnega ujetništva v Rusiji v času prve svetovne vojne

Povzetek

Avtor v prvem delu prispevka v tematskem zgodovinopisnem pregledu strne pomembnejše izsledke o vojnem ujetništvu v Rusiji med letoma 1917 in 1922. V drugem delu z analizama vsebine in besedišča ohranjene poštne razglednice za Mežičanko Amalio Breznik, ki jo je iz ruskega ujetništva leta 1916 poslal njen mož Franc, skuša sestaviti Breznikovo ujetniško izkušnjo ter preko nje ponazori kako študija primera tovrstnega primarnega vira prispeva k razumevanju dotične tematike.

UDK: prva svetovna vojna, vojno ujetništvo, vzhodna fronta, slovenski vojak, Rusija, Koroška

Uvod

Eno od najkompleksnejših interdisciplinarnih raziskovalnih vprašanj, ki segajo v obdobje prve svetovne vojne, je vprašanje vojnega ujetništva v ruski državi.[1] Namen pričujočega prispevka je ob upoštevanju znanih omejitev, ki jih tematika takšne magnitude predstavlja, dvojen. V obliki zgodovinske zabeležke v prvem delu strniti izbor po mnenju avtorja pomembnejših izsledkov o vojnem ujetništvu v Rusiji[2] med letoma 1917 in 1922, za katere velja konsenz med vodilnimi raziskovalci te tematike; ter z analizo poštne razglednice, ki jo je slovenski vojni ujetnik v Rusiji Franc Breznik poslal svoji ženi Amalii (gotovo Amaliji) na Koroško, v drugem delu skušati sestaviti Breznikovo ujetniško izkušnjo ter preko nje ponazoriti, kako študija primera tovrstnega primarnega vira prispeva k razumevanju dotične tematike.

Zgodovinska zabeležka vojnega ujetništva v Rusiji (1914–1922)

V času trajanja prve svetovne vojne so ruske oborožene sile zajele oz. se jim je predalo okrog 2,4 milijona[3] vojnih ujetnikov centralnih sil.[4] Od teh jih je po odmevnih izsledkih strokovnjaka za vprašanje vojnih ujetnikov v Rusiji, nemškega zgodovinarja Reinharda Nachtigala, kar 90 odstotkov (pribl. 2,1 milijona) pred ujetništvom pripadalo oboroženim silam Avstro-Ogrske.[5] Polovico teh so predstavljali Slovani (Poljaki, Čehi, Slovaki, Slovenci, Hrvati in Srbi).[6] Po podatkih letos preminulega hrvaško-ameriškega zgodovinarja Iva Banaca je v rusko ujetništvo bodisi padlo bodisi se predalo 200.000 južnih Slovanov podonavske monarhije,[7] med katerimi je bilo doslej še neugotovljeno število Slovencev.[8]

V prvem letu vojne na vzhodni fronti, po titanskih bitkah v Galiciji in na ruskem Poljskem, ter po eni najbolj krvavih zim v zgodovini so ruske položaje preplavile

---

[1] Med temeljna dela spadajo: Reinhard Nachtigal, *Rußland und seine österreichisch-ungarischen Kriegsgefangenen (1914–1918)*, založba B. A. Greiner (Remshalden, 2003); Reinhard Nachtigal, *Kriegsgefangenschaft an der Ostfront 1914 bis 1918. Literaturbericht zu einem neuen Forschungsfeld*, založba Peter Lang (Frankfurt, 2005); Jocen Ooltmer (ur.), *Kriegsgefangene im Europa des Ersten Weltkriegs*, (Paderborn, München, Wien, Zürich 2006); Gerald H. Davis, "The Life of Prisoners of War in Russia, 1914–1921", v: Essays On World War I: Origins and Prisoners of War, ur. Samuel R. Williamson Jr. in Peter Pastor (1983), str. 163–196; in Iris, Rachamimov, *POWs and the Great War. Captivity on the Eastern front*, založba Berg Publishers (New York, 2002). Seznam je nepopoln.

[2] Eksonim Rusija avtor uporablja kot nadpomenko za različne ruske državne tvorbe, ki so obstajale, doživele svojo dezintegracijo ter se v različnih obsegih in obliki državne ureditve ponovno vzpostavile na območju današnje Ruske federacije med letoma 1917 in 1922.

[3] Britanski zgodovinar in strokovnjak za oborožene sile centralnih sil Alexander Watson omenja številko 2,1 milijona. Alexander Watson, *Ring of Steel: Germany and Austria-Hungary at War, 1914–1918*, Penguin Books (London, 2015), str. 506.

[4] Reinhard Nachtigal in Lena Radauer, "Prisoners of War (Russian Empire)", v: *1914-1918-online. International Encyclopedia of the First World War*, ur. Ute Daniel, Peter Gatrell, Oliver Janz, Heather Jones, Jennifer Keene, Alan Kramer, in Bill Nasson (2014), str. 2 (dalje: Nachtigal in Radauer, Prisoners of War").

[5] Reinhard Nachtigal, "Prisoners of War in Russia during World War I" [Военнопленные в России в эпохупервой мировой войны], *Quaestio Rossica* 1 (2014) str. 1423.

[6] Nachtigal in Radauer, "Prisoners of War", str. 5.

[7] Ivo Banac, "South Slav Prisoners of War in Revolutionary Russia", v: *Essays On World War I: Origins and Prisoners of War*, ur. Samuel R. Williamson Jr. in Peter Pastor (1983), str. 120.

[8] Petra Svoljšak, "Ujetniki v času prve svetovne vojne". Dostopno na spletu: http://www.100letprve.si/i_svetovna_vojna/ujetniki/ (dalje: Svoljšak, "Ujetniki") (sneto: 20.11. 2020).

nepregledne množice pretežno avstro-ogrskih vojnih ujetnikov, tudi prebežnikov. Praktično v koraku s prvimi vojnimi ujetniki je postalo jasno, da ruski vojaški aparat ni bil pripravljen na priliv takšne mase ljudi, med katerimi so bili tudi ranjeni, lačni in/ali prezebli. V skladu z nehomogeno in spreminjajočo se rusko ujetniško strategijo, ki je trpela, kot ugotavljata Nachtigal in nemška zgodovinarka in jezikoslovka Lena Radauer, izrazit "organizacijski deficit", so bili vojni ujetniki najprej izprašani, nato pa odpeljani v zaledje fronte, od koder so bili z vlaki odpeljani v zbirni center za vojne ujetnike *Darnica* (rus. *Дарница Киевская*) v Kijevu.[9]

Njihov končni cilj je bil eden od več sto (leta 1917 jih je bilo že 400) pogosto *ad hoc* vzpostavljenih taborišč za vojne ujetnike, ki so vzniknila po vsej koncih ruske države in ki so se med seboj močno razlikovala.[10] Taborišča so v glavnem pomenila obsodbo ujetnika na težke življenjske razmere, kjer se je spalo v prenatrpanih barakah ali drugih izpraznjenih in ujetnikom namenjenih stavbah, tudi zemljankah, slabo in redko se je jedlo, gibanje izven teh območij pa je bilo v glavnem prepovedano.[11] Ob vsem tem so vojakom zdravje načele še hude zime in visoka stopnja vlage. Vse to je povzročilo, da so se pogosto širile razne bolezni, epidemije kolere, tifusa, malarije itd.[12] Ruske oblasti so pomladi leta 1916 pričele s sistematičnim vpeljevanjem ujetniške delovne sile v različne gospodarske panoge. Pretežno je šlo za nevarna delovna mesta z nečloveškimi pogoji dela, a bile so tudi izjeme, ko so ujetniki pristali na kmetijah in, kot bomo videli na primeru Franca Breznika, tudi pri trgovcih in obrtnikih. Leta 1917 je že polovica vseh ujetnikov delala; predstavljali so med 20 in 25 odstotkov ruske delovne sile.[13]

Ujetniško izkušnjo – v umetelnem jeziku bi govorili o usodi – so pogojevali trije dejavniki.

Prvi dejavnik je bil političen. Za številne vojake je ujetniška izkušnja trajala skoraj osem let, od poznega poletja 1914 do poslednjih formalnih repatriacij leta 1922.[14] Ta širok časovni okvir je sovpadal s silnimi notranjepolitičnimi spremembami v Rusiji. Vojni ujetniki so bili tako izpostavljeni različnim konsekutivnim ruskim vladnim aparatom z različnimi oblikami vladavine in/ali državne ureditve, ki so vodili različno politiko do problema vojnega ujetništva, še zlasti do repatriacije le-teh. Do marca 1917 so bili, predstavljeno v površnem sosledju, pod jurisdikcijo avtokratskega ustavno-monarhičnega Ruskega cesarstva, nato za približno osem mesecev pod začasno vlado liberalnega petrograjskega pravnika Aleksandra Kerenskega (1881–1970),[15] ko status monarhije ni

---

[9] Nachtigal in Radauer, "Prisoners of War", str. 3; Dulatov [Берик Дулатов], "Voennoplennye-slavjane Pervoj mirovoj vojny v Simbirskoj gubernii (po materialam Gosudarstvennogo arhiva Ul′janovskoj oblasti) [Военнопленные-славяне Первой мировой войны в Симбирской губернии (по материалам Государственного архива Ульяновской области)]", *Slavianovedenie* [*Славяноведение*], št. 4 (2018), str. 81–90 (dalje: Dulatov, "Voennoplennye-slavjane").
[10] Nachtigal in Radauer, "Prisoners of War", str. 4.
[11] Svoljšak, "Ujetniki".
[12] Reinhard Nachtigal, "Seuchen unter militärischer Aufsicht in Rußland: Das Lager Tockoe als Beispiel für die Behandlung der Kriegsgefangenen 1915/16?", *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas Neue Folge* 48, št. 3 (2000), str. 363– 387.
[13] Nachtigal in Radauer, "Prisoners of War", str. 6.
[14] Vračanje domov je za mnoge pomenilo nepremostljivo oviro.
[15] David Hazemali, Uroš Turnšek in Simon Očko, "Nemška zasedba Rige in operacija Albion: Prispevek k razumevanju vzhodne fronte prve svetovne vojne na Pribaltiku", *Annales: Anali za istrske in mediteranske študije* 29, št. 3 (2019), str. 428.

bil jasno definiran, od 1. septembra leta 1917 za kratek čas pod takrat razglašeno rusko republiko, v zimi 1917–1918 v revolucionarnem "tehničnem neredu"[16], ki ga je Leninov biograf Dmitrij Volkogonov označil za "trenutek socialističnega pluralizma" v novi začasni vladi[17], od pomladi 1918 pa pod izključno boljševiško oblastjo, ki je preko krvave državljanske vojne vpeljala enopartijski sovjetski socialistični aparat.[18]

Drugi ključen dejavnik, ki je vplival na usodo ujetnikov, je bil geografski: ujetnike so ruske oblasti pošiljale v najrazličnejše konce države, od krajev v "evropski Rusiji" preko Sibirije do srednje Azije; še zlasti tisti ujetniki, ki so pristali v odročnih severno ležečih krajih, so trpeli v neznosnih življenjskih pogojih.[19]

Tretji, po magnitudi enako pomemben dejavnik je združeval etnično oz. narodno pripadnost ujetnikov ter njihov čin v oboroženih silah. Že v zbirnih centrih so ruske oborožene sile ujetnike razdeljevale, v nekem oziru tudi razslojevale, glede na narodnost oz. etnično pripadnost. Slovanskih narodov, na primer, po pravilu niso pošiljali v Sibirijo in srednjo Azijo; deležni so bili evidentno boljše obravnave in oskrbe.[20] Še bolje kot ujetnikom slovanskega porekla se je godilo oficirjem. Njihova preferenčna obravnava, tudi poseben status, se je zrcalila ob bistveno boljših življenjskih pogojih v ujetništvu, še najbolj v tem, da jim ni bilo treba delati.[21]

Študija primera: Izkušnja Franca Breznika

Eden od poglavitnih virov za razumevanje ujetniške izkušnje so ujetniška in prebežniška besedila, torej ohranjena pisna zapuščina tistih, ki so ujetništvo doživeli in/ali preživeli. Ob raziskovanju tovrstnih virov nemalokrat naletimo na primere, ko vsebine iz najrazličnejših vzrokov ni moč razumeti v celoti (poškodbe dokumenta, neberljiva pisava, ne(po)znana jezik in/ali pisava, razlito črnilo ipd.). Kljub temu lahko z dovoljšnim poznavanjem snovi ter induktivnim in deduktivnim sklepanjem tudi iz tovrstnih primerov sestavimo preverljive izsledke, ki prispevajo k razumevanju ujetniške izkušnje.

Eno takšnih pričevanj iz ujetništva, čeprav zelo kratko, je večjezična razglednica, ki jo je avtor, Franc (zapisano v nemški različici kot Franz) Breznik poslal svoji ženi Amalii.

Na prvi (naslovni) strani razglednice je moč prebrati oz. prepoznati naslednje prvine. Pri vrhu najdemo zapis *Prisonier*[22] *de guerre*, kar v francoščini pomeni "vojni ujetnik", rusko besedno zvezo *ПОЧТОВАЯ КАРТОЧКА*, ki pomeni razglednico, ter besedo *АВСТРИЯ*, ki pomeni Avstrijo. Prejemnica razglednice je ga. Amalia Breznik, ki je bila doma v Mežici (nem. *Miess*) na Koroškem (nem. *Kärnten*), v Avstriji (zapisano dvakrat, in sicer kot *Oesterreich* in *Austria*). Ko razglednico obrnemo za devetdeset stopinj, lahko razberemo še pripis v pisani "polomljeni" cirilici, ki ga navajam prevedenega v slovenščino: Franz Breznik, slaščičarna *Sinovi Rusije* v lasti Belova, Sizran. Pod pripisom v cirilici je še poskus prečrkovanja naslova v latinico. V zgornjem desnem

[16] Roger William Pethyridge, "The Bolsheviks and Technical Disorder, 1917-1918", *The Slavonic and East European Review* 49, št. 116, str. 410.
[17] Dmitrij Volkogonov, *Lenin: Life and Legacy,* prevedel Harold Shukman (New York, 1994), str. 171.
[18] Nachtigal in Radauer, "Prisoners of War", str. 2
[19] Prav tam, str. 2.
[20] Ruski generalštab je pravilno predvidel, da bodo privilegiji ter boljši pogoji življenja in dela v ujetništvu za slovanske narode prispevali k čedalje višjemu številu teh prebežnikov na eni strani, ter sodelovanja le-teh v novo vzpostavljenih neruskih prostovoljnih vojaških formacijah na strani oboroženih sil ruske države.
[21] Nachtigal in Radauer, "Prisoners of War", str. 3.
[22] V knjižni francoščini se prvo besedo zapiše s podvojenim n-jem: *prisonnier*.

kotu najdemo še poštno znamko z znamenitim ruskim grbom, ki prikazuje dvoglavega orla s tremi kronami, ter vsaj tri nerazberljive žige. V enem od žigov lahko razberemo le datum: *18. 1. 16*.[23]

Razglednica za Amalio Breznik – prva stran (vir: OAA, FB, Razglednica, 30. januar 1916).

Na hrbtni strani ne najdemo slike ali risbe, ampak zgolj tekst, kar bolj spominja na hrbtno stran dopisnice kot razglednice. V "polomljeni" nemščini je Breznik svoji ženi povedal naslednje:

> "Liebes Frau[24]
> Bitte sende mir einen Paket wie schwerr das geht. Zwei Hemden, Schachtel Sport C. Bucher nämlich ohne Krieg Slov. večernice oder was anderes einen selbsbinder und einen Ansicht Karte von Miess Mir geht gut was wünsche auch dir. Sende mir auf rusische Adress, Grüsse dich herzlich so wie alle."[25]

Prevod iz nemščine v slovenščino brez Breznikovih napak:

> Draga žena,
> prosim, pošlji mi kolikor možno težak paket. Dve srajci, škatlico Sport C., knjige – ne takšnih o vojni, *Slov. večernice* ali kaj drugega, kravato in razglednico Mežice. Dobro mi gre, enako želim tudi tebi. Pošlji mi na ruski naslov, pozdravljam te lepo kakor tudi ostale.

Pismo je datiral s 30. januarjem 1916, kot kraj pa ponovno navedel Sizran (rus. Сызрань), mesto ob reki Volgi, ki leži zahodno od veliko večjega Samare. Leta 1916 je bil Sizran še

---

[23] Osebni arhiv avtorja, *Franc Breznik*, *Poštna razglednica za Amalio Breznik, 30. januar 1916* (dalje: OAA, *FB, Razglednica*).
[24] Besedilo vsebuje kar nekaj pravopisnih napak, npr. nepravilno postavljenih vejic in nepravilen zapis besed. Tako na primer zapiše besedo "selbsbinder" namesto "selbstbinder", kar pomeni kravato. S škatlico Sport C je verjetno mislil zavojček cigaret Sport Cigarettes ali pa morda cigarete znamke Sport Club. OAA, *FB, Razglednica, 30. januar 1916*.
[25] Vse pravopisne in druge napake so delo Breznika.

del Gubernije Simbirsk (rus. Симбирская губерния). Njegova žena je pod datum v slovenščini pripisala "dobila na 26". Na hrbtni strani prav tako najdemo pripis v cirilici, ki je enak tistemu na prvi strani.[26]

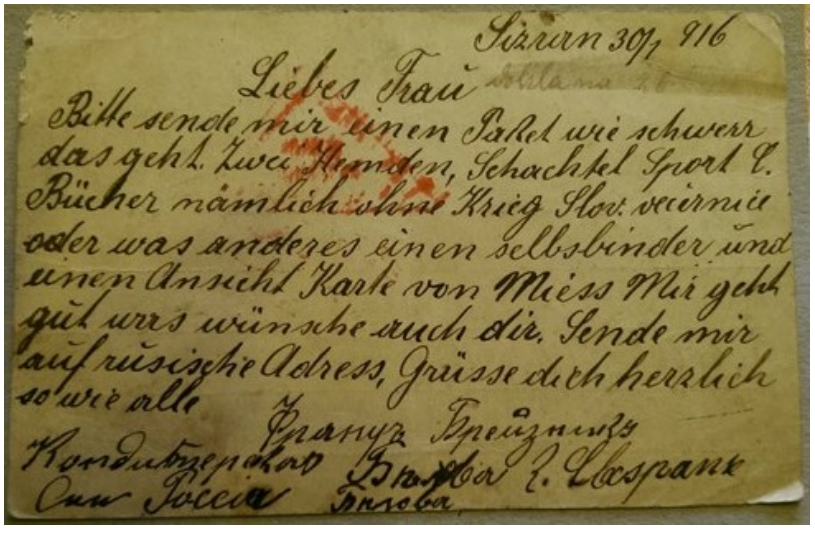
Sizran 30/1 916
Liebes Frau
Bitte sende mir einen Paket wie schwerr
das geht. Zwei Hemden, Schachtel Sport C.
Bücher nämlich ohne Krieg Slov. večernice
oder was anderes einen selbsbinder und
einen Ansicht Karte von Miess Mir geht
gut wrs wünsche auch dir. Sende mir
auf rusische Adress, Grüsse dich herzlich
so wie alle
Franyz Breuznikz
Kondubzenkoo Brezba C. Gospanc
Cum Poccia Brezba

Razglednica za Amalio Breznik – hrbtna stran (vir: OAA, *FB, Razglednica, 30. januar 1916*.).

Vsebinska analiza besedila ter analiza besedišča razkrivata precej oprijemljivih podatkov o vojaški poti in ujetniški izkušnji Franca Breznika.

Po narodnosti sta bila oba z ženo Slovenca – na to kaže več različnih dejavnikov. Franc v razglednici zapiše, da si želi branja knjig, za primer pa navede *Slovenske večernice* – knjižno zbirko, ki jo je izdajala Mohorjeva družbaiz Celovca. Analiza seznama naročnikov knjig Mohorjeve družbe za predvojna leta, ki so v danem obdobju vsako leto izšli v *Koledarju Družbe sv. Mohorja,* je pokazala, da se na seznamu naročnikov iz župnije Mežica, ki je pripadala pliberški dekaniji, ta pa krški škofiji, leta 1913 (seznam je za leto 1912) prvič pojavi "Breznik Fr.", pri katerem verjetno gre za isto osebo.[27] Zgovorna sta tudi podatka, da sta si z ženo delila priimek, ki je pogost med Slovenci, pa tudi živela sta v Mežici, kjer je že takrat živela močna slovenska skupnost. Nenazadnje pa je Amalia ob prejemu pisma v slovenščini zapisala: "dobila na 26". Oba z ženo sta obiskovala dvojezično, utrakvistično šolo, v kateri se je dajal močan poudarek na poučevanju in učenju nemščine[28], zato s pisanjem razglednice v nemščini na eni in razumevanjem na drugi strani gotovo nista imela težav. Franc je bil nemščine deležen tudi v okviru vojske, ta pa je bila najbrž tudi glavni razlog zato, da je razglednico napisal v nemščini. Premnoge jezikovne in druge napake v tistih nekaj ruskih vrsticah pričajo o tem, da Franc v času pisanja razglednice ruščine ni bil vešč; pripis je služil le temu, da je ženo informiral o svojem položaju.

---

[26] OAA, *FB, Razglednica, 30. januar 1916*.

[27] Družba sv. Mohorja, "Imenik čč. P. n. udov Družbe sv. Mohorja l. 1912", *Koledar Družbe sv. Mohorja: za navadno leto 1913* (Celovec, 1913), str. 99.

[28] Janko Pleterski, *Koroški plebiscit 1920. Poskus enciklopedične razlage gesla o koroškem plebiscitu* (Ljubljana, 2003), str. 11.

Frančeve starosti, vojaške enote, v kateri je služil, ter datuma vpoklica ne poznamo. Sklepamo lahko, da je bil že zelo zgodaj vpoklican med avstro-ogrske oborožene sile in prav tako padel v ujetništvo, saj je razglednico napisal januarja 1916, ko je Avstro-Ogrska že premaknila izdaten del enot iz vzhoda na italijansko bojišče, medtem ko so Rusi takrat šele začeli resneje razmišljati o uporabi ujetnikov kot cenene delovne sile. O dolžini trajanja njegove ujetniške izkušnje priča tudi njegovo domotožje; ženi namreč piše, da si želi razglednice s svojim domačim krajem. Da ni bil del časniškega kadra priča v nadaljevanju utemeljeni podatek, da je bil poslan na prisilno delo. V rusko ujetništvo je padel na vzhodni fronti, zelo verjetno v Galiciji ali na ozemlju današnje Ukrajine, precej manj pa, da se je to zgodilo na ruskem Poljskem. Da je bil vojni ujetnik, potrjuje francoski napis na samem vrhu razglednice: *Prisonier de guerre*, ki pomeni točno to. Razglednico je poslal iz Sizrana, ki se, kot je pokazal ruski zgodovinar Berik Dulatov, v ohranjenih dokumentih lokalnih oblasti Gubernije Simbirsk pojavlja kot ena prvih postaj za vojne ujetnike iz zbirnega vojnega taborišča Darnice, ki so bili tja poslani kot cenena delovna sila.[29] Ti dokumenti potrjujejo, da so bili med prvimi prispelimi tudi ujetniki, ki so se opredelili za Slovence, pa tudi to, da je Breznik videl zbirališče Darnica in da je bil med prvimi ujetniki, ki so bili v okviru nove ruske politike glede ujetnikov poslani na delo, v njegovem primeru v Sizran.[30] O vsaj dveh slovenskih vojnih ujetnikih v Sizranu, mariborčanu Francu Pokornu[31] ter Francu Močilnikarju[32] iz Hotiča pri Litiji, poročajo tudi seznami izgub (nem. Verlustlisten) avstro-ogrskih oboroženih sil.

Breznika so evidentno zaposlili v slaščičarni, v obrtniškem poslopju, ki je bilo v lasti neznanega moškega, ki se je pisal Belov. Iz zgodovine Sizrana vemo, da je bila že takrat v središču mesta zgradba, ki je nosila ime Dom trgovca Belova – ta obstaja še danes.[33] V kolikor je šlo za stavbo, ki jo omenja Breznik, ali ne, ne moremo trditi z gotovostjo. Povsem možno je, da so ga zaposlili v strežbi, saj ženo med drugim prosi za dve srajci in kravato. Dodal je tudi, da mu gre dobro, o čemer priča tudi podatek, da si želi branja. Drugod, v taboriščih, kjer so ujetniki umirali za boleznimi in lakoto, je bila želja po branju vse prej kot predmet dialoga z ljubljenimi.[34] Vse to pritrjuje podatkoma iz prvega dela prispevka, da so slovenski vojaki v ujetništvu praviloma živeli in delali v boljših pogojih kot npr. Nemci ali Madžari ter da Slovencev praviloma niso pošiljali v Sibirijo in/ali osrednjo Azijo.[35]

---

[29] Dulatov, "Voennoplennye-slavjane".
[30] Dulatov, "Voennoplennye-slavjane".
[31] K. u. K. Kriegsministerium, *Verlustliste Nr. 371* (Dunaj, 4. 2. 1916), str. 40, Pokorn, Franz.
[32] K. u. K. Kriegsministerium, *Verlustliste Nr. 598* (Dunaj, 11. 7. 1917), str. 42, Močilnikar, Franz.
[33] "Progulki po Syzrani. Č.2. Arhitekturnye žemčužiny" [Прогулки по Сызрани. Ч.2. Архитектурные жемчужины], Dostopno: https://sarlynx.livejournal.com/263193.html (Sneto: 19. 11. 2020).
[34] OAA, *FB, Razglednica, 30. januar 1916*.
[35] Peter Pastor, "Hungarian POWs in Russia During the Revolution and Civil War", v: *Essays On World War I: Origins and Prisoners of War*, ur. Samuel R. Williamson Jr. in Peter Pastor (1983), str. 150.

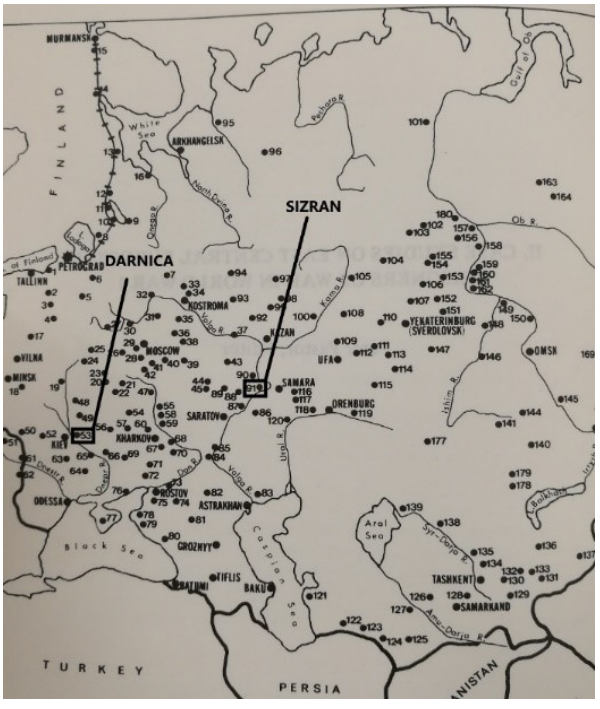

Zemljevid taborišč za vojne ujetnik v ruski državi po letu 1917. Označeni sta Darnica in Sizran
(vir: Samuel R. Williamson in Peter Pastor (ur.), Essays On World War I: Origins and Prisoners of War (New York, 1983), str. 106, 108 in 109).

Sklep

Usoda Franca Breznika ostaja neznanka, podobno kot usode vseh tistih Slovencev, ki so se javili iz ujetništva, a se niso nikoli vrnili domov in za katerimi se je tudi v vzhodni Evropi izgubila vsakršna sled. Za vse tiste, ki so se po mesecih ali letih, še zlasti pa po sklenjenem separatnem miru v Brest-Litovsku, le vrnili domov, se je začelo novo boleče poglavje, saj jih domači pogosto niso pričakovali. Še več, nekatere repatriirane so smatrali za preminule in so si zato nekdanji družinski člani ustvarili nova življenja. Povratniki so se vrnili v novo državo, ki jim je bila tuja, okolje pa nenaklonjeno. Nekaterim je bila vrnitev domov celo hujša izkušnja kot bivanje v ujetništvu.[36]

[36] Marta Verginella, "Velika vojna v avtobiografskih zapiskih slovenskih vojakov", v: *Velika vojna in Slovenci*, ur. Peter Vodopivec in Katja Kleindienst (Ljubljana, 2005), str. 183.

David Hazemali: SLOVENIAN VOICE FROM RUSSIAN CAPTIVITY TO MEŽICA: Postcard for Amalia Breznik from her Husband Franc as a Source for Studying the Experience of Captivity in Russia during the First World War

SUMMARY:
In the first part of the article, the author presents an overview of established facts on prisoners of war in Russia during the First World War, which is considered one of the most complex interdisciplinary research issues of the period. In the second part, he presents the analysis of a preserved postcard for Amalia Breznik from Mežica, sent by her husband Franc from Russian captivity in 1916. By doing so, he sheds new light on Franc's experience of captivity and thus illustrates how a case study of such a preserved primary source contributes to the understanding of the broader issue of POWs in Russia during the First World War.

VIRI in LITERATURA

Vir:

Franc BREZNIK, *Poštna razglednica za Amalio Breznik, 30. januar 1916*. Osebni arhiv avtorja.

K. u. K. Kriegsministerium, *Verlustliste Nr. 371* (Dunaj, 4. 2. 1916).

K. u. K. Kriegsministerium, *Verlustliste Nr. 598* (Dunaj, 11. 7. 1917).

Literatura:

Ivo BANAC, "South Slav Prisoners of War in Revolutionary Russia", v: *Essays On World War I: Origins and Prisoners of War*, ur. Samuel R. Williamson Jr. in Peter Pastor (1983), str. 119–148.

Gerald H. DAVIS, "The Life of Prisoners of War in Russia, 1914–1921", v: *Essays On World War I: Origins and Prisoners of War*, ur. Samuel R. Williamson Jr. in Peter Pastor (1983), str. 163–196.

Berik DULATOV [Берик Дулатов], "Voennoplennye-slavjane Pervoj mirovoj vojny v Simbirskoj gubernii (po materialam Gosudarstvennogo arhiva Ul′janovskoj oblasti) [Военнопленные-славяне Первой мировой войны в Симбирской губернии (по материалам Государственного архива Ульяновской области)]", Slavianovedenie [Славяноведение], št. 4 (2018), str. 81–90.

Družba sv. Mohorja, "Imenik čč. P. n. udov Družbe sv. Mohorja l. 1912–15", *Koledar Družbe sv. Mohorja: za navadno leto 1913–16* (Celovec, 1913–16).

David HAZEMALI, Uroš TURNŠEK in Simon OČKO, "Nemška zasedba Rige in operacija Albion: Prispevek k razumevanju vzhodne fronte prve svetovne vojne na Pribaltiku", *Annales: Anali za istrske in mediteranske študije* 29, št. 3 (2019): str. 428.

Reinhard NACHTIGAL, "Seuchen unter militärischer Aufsicht in Rußland: Das Lager Tockoe als Beispiel für die Behandlung der Kriegsgefangenen 1915/16?", *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas Neue Folge* 48, št. 3 (2000), str. 363– 387

Reinhard NACHTIGAL. *Rußland und seine österreichisch-ungarischen Kriegsgefangenen (1914–1918)*, založba B. A. Greiner (Remshalden, 2003).

Reinhard NACHTIGAL, *Kriegsgefangenschaft an der Ostfront 1914 bis 1918. Literaturbericht zu einem neuen Forschungsfeld,* založba Peter Lang (Frankfurt, 2005).

Reinhard NACHTIGAL, "Darnyc'kyj tabir vijskovo-polonenych pid čas Peršoji svitovoji vijny [Дарницький табір військовополонених під час Першої світової

війни]" *Ukrajins'kyj istoryčnyj žurnal* (2010) 103-116.
Reinhard NACHTIGAL, "Prisoners of War in Russia during World War I" [Военнопленные в России в эпохупервой мировой войны], *Quaestio Rossica* 1 (2014) str. 142–156.
Reinhard NACHTIGAL in Lena RADAUER, "Prisoners of War (Russian Empire)", v: *1914-1918-online. International Encyclopedia of the First World War*, ur. Ute Daniel et al. (2014), str. 1–12.
Jocen OLTMER (ur.), *Kriegsgefangene im Europa des Ersten Weltkriegs*, (Paderborn, München, Wien, Zürich 2006).
Peter PASTOR, "Hungarian POWs in Russia During the Revolution and Civil War", v: *Essays On World War I: Origins and Prisoners of War*, ur. Samuel R. Williamson Jr. in Peter Pastor (1983), str. 149–162.
Roger William PETHYRIDGE, "The Bolsheviks and Technical Disorder, 1917-1918", *The Slavonic and East European Review* 49, št. 116, str. 410–424.
Janko PLETERSKI, *Koroški plebiscit 1920. Poskus enciklopedične razlage gesla o koroškem plebiscitu* (Ljubljana, 2003).

"Progulki po Syzrani. Č.2. Arhitekturnye žemčužiny" [Прогулки по Сызрани. Ч.2. Архитектурные жемчужины], Dostopno: https://sarlynx.livejournal.com/263193.html (Sneto: 19. 11. 2020).
Iris, RACHAMIMOV, *POWs and the Great War. Captivity on the Eastern front*, založba Berg Publishers (New York, 2002).
Petra SVOLJŠAK, "Ujetniki v času prve svetovne vojne". Dostopno na spletu: http://www.100letprve.si/i_svetovna_vojna/ujetniki/ (sneto: 20.11. 2020).
"Progulki po Syzrani. Č.2. Arhitekturnye žemčužiny [Прогулки по Сызрани. Ч.2. Архитектурные жемчужины]". Dostopno na spletu: https://sarlynx.livejournal.com/263193.html (sneto: 17. 11. 2020).
Dmitrij VOLKOGONOV, *Lenin: Life and Legacy,* prevedel Harold Shukman (New York, 1994).
Marta VERGINELLA, "Velika vojna v avtobiografskih zapiskih slovenskih vojakov", v: *Velika vojna in Slovenci,* ur. Peter Vodopivec in Katja Kleindienst (Ljubljana, 2005), str. 175–184.
Alexander WATSON, *Ring of Steel: Germany and Austria-Hungary at War, 1914–1918*, Penguin Books (London, 2015).
Samuel R. WILLIAMSON in Peter PASTOR (ur.), *Essays On World War I: Origins and Prisoners of War* (New York, 1983), str. 106, 108 in 109.

Jon A. Knez
diplomirani zgodovinar (UN)

USTANOVITEV SLOVENSKEGA POKLICNEGA GLEDALIŠČA V MARIBORU LETA 1919

Povzetek

Po koncu prve svetovne vojne in Maistrovi osvoboditvi Maribora se je v mestu začel tudi kulturni razcvet slovenstva. Mariborski veljaki so menili, da mesto nujno potrebuje slovensko gledališče. Vodenje gledališča so zaupali priznanemu igralcu in režiserju Hinku Nučiču, ki je mariborsko gledališče vodil dve sezoni kot privatni zakupnik. Dne 27. septembra 1919 je bila v Mariboru uprizorjena prva predstava v slovenščini, Jurčičev Tugomer. To je označevalo začetek povojnega kulturnega razcveta v Mariboru.

UDK: SNG Maribor, 1919, Maribor, Hinko Nučič, Tugomer, gledališče, drama, igralci

Predvojno gledališko ustvarjanje v Mariboru

Čeprav mariborsko gledališče danes povezujemo z zgradbo na Slovenski ulici 27 oziroma na severnem delu Slomškovega trga (nekoč Stolnega trga (*Dom-Platz*)), se zgodba mariborskega gledališča ni začela tam. Zgodnje mariborsko gledališče se je do polovice 19. stoletja nahajalo ali bolje rečeno selilo iz več prostorov v mestu, dokler se ni sredi 19. stoletja ustalilo tam, kjer je še danes. Prve gledališke skupine v Mariboru niso bile stalne, temveč so bile potujoče igralske zasedbe, kasneje pa so to bili po sezonah najeti ansambli, ki so v mesto prišli od drugod in kmalu spet odšli naprej.[1]

Začetke slovenskega gledališča v Mariboru je moč najti v poskusih ljubiteljskih gledališč, ki so po letu 1861 v narodnobuditeljskih čitalnicah v Mariboru uprizarjali razna slovenska dramska dela. S tem so v čitalnicah krepili slovensko narodno zavest in bogatili čitalniško družabnost. Mariborsko čitalniško društvo je gostovalo po mestnih in primestnih gostilnah ter krčmah, zato so se gledališke predstave uprizarjale na zložljivih odrih, ki so omogočali igranje zgolj enodejank. Mariborsko slovensko ljubiteljsko gledališče se v drugi polovici 19. stoletja ni moglo kosati z nemškim poklicnim gledališčem, ki ga je v mestu ustanovilo mariborsko nemško meščanstvo, saj je imelo pogodbe z gledališkim in s kazinskim društvom v mestu.[2]

Prelomnico v razvoju slovenskega gledališkega ustvarjanja v Mariboru vsekakor predstavlja izgradnja Narodnega doma med letoma 1898 in 1899. Narodni dom je postal središče gospodarskega, političnega in kulturnega dogajanja južnega dela Štajerske za tamkaj živeče slovensko meščanstvo. Zgradba je imela razkošno veliko dvorano, ki se je lahko primerjala z nemško gledališko dvorano na takratnem Stolnem trgu. V vsesplošnem vzponu slovenstva v začetku 20. stoletja je bilo v Mariboru ustanovljeno *Dramatično društvo*. Četudi je šlo za zgolj ljubiteljsko gledališče, je bilo zelo dobro organizirano. Izbruh prve svetovne vojne je ustavil razvoj slovenskega gledališča, kajti v veliki dvorani Narodnega doma se je stacionirala avstro-ogrska vojska in v njej ni bilo več prostora za umetniško ustvarjanje.[3]

Leto 1919 pomeni prelomnico

Po koncu prve svetovne vojne in ustanovitvi države južnih Slovanov so se mariborske oblasti po vzoru in priporočilu deželne vlade v Ljubljani odločile ustanoviti poklicno slovensko gledališče. Nemško gledališko in kazinsko društvo v Mariboru je bilo junija 1919 razpuščeno, njegovo premoženje pa podržavljeno. Upravo novoustanovljenega je prevzela mestna občina Maribor in z njim upravljala vse do pričetka druge svetovne vojne na Slovenskem.[4]

Za notranjo ureditev novega gledališča bi moralo biti zadolženo mariborsko *Dramatično društvo*, a so se že takoj na začetku pojavile prve težave. Ustanovitev

---

[1] Jerneja Ferlež, "Gledališče v Mariboru pred letom 1919", v: *100 let Slovenskega narodnega gledališča v Mariboru: drama, opera, balet (1919-2019)*, ur. Vili Ravnjak (Maribor, 2019), str. 25.
[2] Bruno Hartman, "Devet desetletij mariborske Drame", v: *Devetdeset let Slovenskega narodnega gledališča v Mariboru: 1919-2009*, ur. Vili Ravnjak (Maribor, 2009), str. 29.
[3] Prav tam, str. 29; Janko Glazer, "Spomini na slovenske gledališke predstave v Mariboru pred prvo svetovno vojno", *Dokumenti Slovenskega gledališkega muzeja (SGM)* 3, št. 10 (Ljubljana, 1967), str. 363.
[4] Bruno Hartman, "Devet desetletij mariborske Drame", str. 29.

gledališkega konzorcija po vzoru ljubljanskega ni bila mogoča, ker delovanja gledališča država ni finančno podprla v tolikšni meri, kot so to pričakovali v Mariboru.[5]

22. junija 1919 je predstavnik mariborske občinske uprave, dr. Vilko Pfeifer,[6] v takrat že izpraznjenem mestnem gledališču, sklical posvet mariborskih veljakov. Na posvetu so udeleženci razpravljali o načinih, kako ustanoviti slovensko gledališče v Mariboru glede na finančno zmogljivost. Pojavili so se trije možni scenariji, in sicer ustanovitev bolj temeljitega ljubiteljskega Dramatičnega društva, ustanovitev gledališkega konzorcija po vzoru ljubljanskega ali pa oddaja gledališča v najem privatnemu zakupniku. Odločili so se za slednjo opcijo in vzpostavili stik z ravno odhajajočim ravnateljem dramskega ansambla Slovenskega narodnega gledališča (SNG) Ljubljana, Hinkom Nučičom.[7]

V Ljubljani sta ga 1. julija 1919 obiskala dr. Karel Koderman in dr. Fran Voglar. Ujela sta ga ravno na odhodu v Zagreb, kamor je bil namenjen po sporu z ljubljanskim gledališkim konzorcijem. Nučiča sta uspela prepričati, da sprejme vodenje novega slovenskega gledališča v Mariboru. Po prihodu v Maribor si je ogledal gledališče in ugotovil, da je v zelo slabem stanju in nujno potrebno obnove. Na nadaljnjih pogovorih so prišli do ugotovitve, da mariborska občina ne bo mogla financirati gledališča, država pa še manj. Hinka Nučiča so prosili, če bi bil pripravljen postati zasebni zakupnik gledališča. Ko je privolil, so začeli s pripravami na krstno sezono. Občina je obljubila, da bo pomagala pri obnovitvi gledališke zgradbe in da ne bo zahtevala najemnine.[8]

Nučičev prihod v Maribor so pokomentirali tudi v časniku *Mariborski delavec*:

> "/.../ Pravijo, da nima ta mož samo vrlin ... Prihodnje dni ga vidimo in spoznamo kot človeka in umetnika, v življenju in na odru. Naj se pripravi! V Mariboru smo hudi kritiki in opravljivci. Meni pa se vseeno zdi, da bomo skušali gospoda Nučiča rajši pritegniti k nam, kakor pa odbijati od Maribora..."[9]

Tugomer in krstna sezona 1919/20

Hinko Nučič je bil tedaj v mariborskem gledališču prvi igralec, režiser, vodja igralske šole in umetniški ter organizacijski vodja nove slovenske kulturne ustanove. Čakalo ga je ogromno dela, saj je začel popolnoma od začetka. Najprej je bilo potrebno pridobiti igralce in oblikovati poklicni ansambel. V Maribor je povabil kolege iz Ljubljane in Hrvaške. Povabilu so se odzvali Berta Bukšek, Valo Bratina, Edvard Gregorin, Pavle Rasberger, Ciril Velušček, Štefa Dragutinović in Gregor Strniša. Pridružili so se tudi

---

[5] Prav tam, str. 29.

[6] **Vilko Pfeifer** (1885–1965) prvi vladni komisar (župan) Maribora v Kraljevini SHS. To delo je opravljal do leta 1920. Pod njegovim vodstvom občine je v Mariboru pričelo delovati veliko tekstilnih tovarn. (dostopno na: https://kultura.maribor.si/2019/2020/2/11/maribor-je-na, sneto: 9. aprila 2020).

[7] **Hinko Nučič** (1883–1970) slovenski igralec in režiser. Na prelomu iz 19. v 20. stoletje je vodil več ljubiteljskih gledališč, med letoma 1912 in 1918 je v Zagrebu deloval kot igralec in režiser. V sezoni 1918/19 je vodil ljubljansko gledališče, 1919 pa v Mariboru ustanovil dramski ansambel, ki ga je vodil do leta 1921, ko se je spet odpravil v Zagreb, kjer je deloval vse do leta 1954. (dostopno na: https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi390725/, sneto: 9. aprila 2020).

[8] Tone Partljič, "Maribor in gledališče", v: *100 let Slovenskega narodnega gledališča v Mariboru: drama, opera, balet (1919-2019)*, ur. Vili Ravnjak (Maribor, 2019), str. 59-60.

[9] "Slovenska drama na turneji v Mariboru", *Mariborski delavec*, 6. julij 1919, št. 151, str. 3.

igralci mariborskega *Dramatičnega društva* Miloš Vauhnik, Olga Nerat in Marta Vaud. Kasneje so se igralskemu ansamblu pridružili še učenci Nučičeve igralske šole Vekoslav Janko, Vika Čus (z umetniškim imenom Podgorska, kasneje Nučičeva žena) in Elvira Kralj, ki je do začetka druge svetovne vojne nosila naziv prvakinje SNG Maribor in SNG Ljubljana, bila pa je tudi prva dobitnica Borštnikovega prstana leta 1970.[10]

Spomin na svoj prihod v mariborsko gledališče je zapisal tudi sam Nučič:

> "Takoj po prihodu v Maribor sem organiziral dramatično šolo, v katero se je vpisalo 56 gojenk in gojencev. Šola je bila večerna. Vodil sem jo v stranskih prostorih kazinske dvorane meseca julija, avgusta in septembra, prav do otvoritve prve redne sezone SNG."[11]

Za krstno premiero SNG Maribor je bil izbran Jurčičev *Tugomer*, ki ga je Nučič uprizoril le nekaj mesecev prej, 6. februarja 1919, v ljubljanski Drami. To žaloigro o nasprotjih polabskih Slovanov in Nemcev je Nučič izbral namenoma, da bi vzpodbudil slovensko narodno zavest.[12] Tako je tudi povedal v intervjuju, ki ga opravil s Franjem Pircem za gledališki list SNG Maribor, leta 1939:

> "/.../ Tu naj bo še rečeno, da sem izbral TUGOMERA za otvoritveno predstavo, kakor v ljubljanski Drami, tako tudi v novem slovenskem gledališču v Mariboru z globokim prepričanjem pravega slovenskega rodoljuba, da je bil ravno on najbolj poklican, da spregovori prvi na onih deskah, katerih prejšnji gospodarji so dolge decenije Slovence uničevali in cenzurirali."[13]

Premiera *Tugomerja* je bila v soboto, 27. septembra 1919 ob 20. uri. Igralska zasedba je pod taktirko režiserja Nučiča, ki je v predstavi tudi igral glavno vlogo – Tugomerja, predstavo vadila slab mesec. Premiera je bila razprodana že vnaprej in je imela tudi malce grenak priokus. Istega dne so namreč v Ljubljani pokopali velikana slovenskega gledališča, Ignacija Borštnika, zato je v njegovo čast na zgradbi gledališča visela črna zastava. Pred predstavo je zbrane nagovoril predsednik *Dramatičnega društva*, dr. Pavel Strmšek, godba pa je zaigrala trojno himno Kraljevine SHS. Po uvodnih dejanjih je sledil vrhunec večera, izvedba predstave *Tugomer*, ki, po poročanju mariborskih časnikov, nikogar ni pustila ravnodušnega.[14]

Občinstvo naj bi po predstavi doživelo katarzo, saj so Mariborčani v premierni uprizoritvi *Tugomerja* videli neke vrste zgodovinsko nacionalno dejanje, ki je bilo pomembno za mesto, saj naj bi se s tem še dodatno utrdil Maistrov doprinos Mariboru in

---

[10] "Novo gradivo o začetkih mariborskega gledališča", *Dokumenti SGM* (Ljubljana, 1974), št. 23-24, str. 96; Hartman, "Devet desetletij mariborske Drame", str. 29.

[11] Hinko Nučič, "Spomini na začetke slovenskega gledališča v Mariboru", v: *Izročila zgodovine: Ob 80-letnici SNG Maribor*, št. 2, ur. Vili Ravnjak (Maribor, 1999), str. 134.

[12] Tone Partljič, "Maribor in gledališče", str. 60.

[13] "Hinko Nučič: Intervju iz 1939", v: *Izročila zgodovine: Ob 80-letnici SNG Maribor*, št. 2, ur. Vili Ravnjak (Maribor, 1999), str. 127.

[14] Tone Partljič, "Pogreb v Ljubljani, krst v Mariboru", *Večer: priloga Fokus - 100 let SNG Maribor,* 19. september 2019, št. 216, str. 8-9; "Otvoritev slovenskega gledališča v Mariboru", *Mariborski delavec*, 27. september 1919, št. 219, str. 1.

slovenski Štajerski.[15]

Slov. mest. gledališče v Mariboru

PREDSTAVA 3. — Ravnatelj Hinko Nučič — Abonnement A.

V torek, dne 30. septembra 1919.
Začetek točno ob pol 20. (pol 8.)

TUGOMER

Tragedija v petih dejanjih. — Spisal Josip Jurčič. — Priredil za odre in upriizoril Hinko Nučič.

OSEBE:

Po drugem dejanju daljši odmor.

V četrtek 2. oktobra 1919 zvečer ob pol 20.uri (pol 8.) Koncert Zlatka Baloković. Izven abonmaja.

L O Ž E:

Srednja loža na pol sedeč v parterju ali v I. nadstropju . . . K 60·—
Posamezni sedež v srednji parterni ledi ali v I. nadstropju . . 12·50
Sprednja loža na pol sedeč v parterju ali v I. nadstropju . . 50·—
Posamezni sedež v sprednji parterni ledi ali v I. nadstropju . . 10·—

Parter:

I.—II. vrste	K 10·—	I. vrste	K 10·—
V.—VI. „	8·—	II. „	8·—
VII.—VIII. „	7·—	III. „	7·—
IX. „	6·—	IV.—VI. „	6·—

Balkon:

Galerija:

I. vrsta v sredini	K 5·—
II. „ v sredini	4·—
III. „ v sredini	3·—

Parterno stojišče:

Dijaško stojišče . . . K 2·—
Vojaško stojišče . . . 1·50

Galerijsko stojišče . . . 1·50

Predprodaja vstopnic se vrši v dnevni blagajni slov. mestnega gledališča (Grajska ulica št. 27, pritličje, telefon 9.), od 9. dopoldne do 12. opoldne in od 3. do 5. uro popoldne.

Večerna blagajna se otvori ob 18. (7.) — Začetek ob ½20. (½8.) — Konec okrog ½22 (½11.)

Tiskarna dr. Cirila v Mariboru.

Plakat za predstavo Tugomer
(vir: arhiv SNG Maribor).

Tudi po mnenju uredništva *Mariborskega delavca* Nučič za krstno uprizoritev v novem mariborskem gledališču ni mogel izbrati primernejše predstave, kot je bil *Tugomer*, ki se je smel na slovenskih odrih pojaviti šele po propadu Avstro-Ogrske in štirideset let po tem, ko je bil napisan. Navajajo tudi, da je Maribor bil njegovo rojstno mesto, saj ga je Josip Jurčič[16] napisal prav tu.[17]

Krstni *Tugomer* je bil uprizorjen šestkrat, le dan za njegovo premiero je bila primera Heijermansove *Amnestije*, prav tako v režiji Hinka Nučiča.[18] Premiere so sledile vsak teden, predstave pa vsak dan, ob nedeljah in praznikih tudi po dve na dan. Gledališče je bilo le ob ponedeljkih zaprto za občinstvo. V prvi sezoni je bilo tako 51 premier in 222 predstav. Repertorar je bil zasnovan v skladu z usmeritjivo slovenskih predvojnih gledališč. Nučič je dajal poudarek na dela slovenskih dramatikov, kot so Cankar, Linhart, Finžgar, Miličinski, Jurčič itd., ni pa zanemaril tudi svetovno znanih dramatikov, kot so Ibsen, Tolstoj, Čehov, Maugham, Schönherr itd. Prav tako je začela izhajati revija *Zrnje*, ki je vsebovala tako gledališke liste, kakor tudi zametke literarnih glasil.[19]

---

[15] Bruno Hartman, *Zgodovina slovenskega dramskega gledališča v Mariboru do 1941* (Maribor, 1994), str. 23 (dalje: Hartman, *Zgodovina SNG Maribor*).

[16] **Josip Jurčič** (1844 – 1881) slovenski pisatelj in urednik. Poznan je po svojem prvem slovenskem romanu *Deseti brat* (1866) in prvi slovenski tragediji *Tugomer* (1876). Bil je tudi odgovorni urednik časnika *Slovenski narod*. (dostopno na: https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi260454/, sneto: 10. aprila 2020).

[17] "Branibor in Maribor. Tugomer", *Mariborski delavec*, 28. september 1919, št. 220, str. 1.

[18] "Repertoar drame SNG Maribor 1919 – 1999", v: *Izročila zgodovine: Ob 80-letnici SNG Maribor*, št. 1, ur. Vili Ravnjak (Maribor, 1999), str. 8.

[19] Hartman, "Devet desetletij mariborske Drame", str. 30; Partljič, "Maribor in gledališče", str. 60.

Hinko Nučič (v sredini) in igralski ansambel SNG Maribor iz leta 1919
(vir: arhiv SNG Maribor).

S sezono 1920/21 je član ansambla SNG Maribor postal Milan Skrbinšek[20], ki je gledališču prinesel veliko svežine. Premier je bilo nekoliko manj kot preteklo sezono, se je pa povečalo število predstav, iz 222 na 236. Dramskemu gledališču se je pridružilo tudi glasbeno, kar je bila sicer pobuda občine, a se je s tem strinjal tudi sam Nučič, saj je bilo to zelo dobičkonosno. Skrbinšek je bil v gledališču angažiran kot igralec, režiser, dramaturg in novi vodja igralske šole. Njegova naloga je bila tudi očistiti igralski slog romantike in uvesti preprosto igro brez teatraličnosti. Repertoar je bil zelo raznovrsten in sestavljen iz največjih imen tako svetovne, kot domače dramatike.[21]

Kljub temu da je bilo gledališče zelo dejavno, se ni moglo izkopati iz finančnih težav, ker država ni držala obljub glede subvencij. Hinko Nučič se je tako poleti 1921 odločil zapustiti Maribor in skupaj z Viko Podgorsko sta sprejela angažma v Hrvatskem narodnem kazalištu (HNK) Zagreb. Za Nučičevega naslednika je bil z odlokom iz Ljubljane izbran dr. Radovan Brenčič, ki je vodil mariborsko gledališče od leta 1921 do začetka druge svetovne vojne na slovenskih tleh.[22]

Stota obletnica SNG Maribor

21. septembra 2019 je v veliki dvorani SNG Maribor potekala svečana akademija ob stoletnici mariborskega gledališča. Predsednik Republike Slovenije, Borut Pahor, je kolektivu SNG Maribor dodelil državno odlikovanje *Zlati red za zasluge za izjemen prispevek k razvoju uprizoritvenih umetnosti in oblikovanju slovenske kulturne identitete*. Po slavnostnih nagovorih so igralci na kratko predstavili repertoar skozi zgodovino stotih

[20] **Milan Skrbinšek** (1886–1963) slovenski igralec, režiser in gledališki pedagog. V času študija je na Dunaju deloval v več gledališčih. 1909 je sprejel angažma v ljubljanski drami, kjer je ostal do začetka prve svetovne vojne, 1914. Po vojni je v več gledališčih deloval kot ravnatelj, 1921 pa je na povabilo Hinka Nučiča prišel v Maribor. 1922 se je vrnil v ljubljansko dramo, kjer je ostal do upokojitve.
(dostpono na: https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi576766/, sneto: 11. aprila 2020).
[21] Hartman, "Devet desetletij mariborske Drame", str. 30.
[22] Prav tam, str. 30-31; Bruno Hartman, "Hinko Nučič – zasebni gledališki podjetnik v Mariboru", *Dokumenti SGM* (Ljubljana, 1970), št. 6, str. 123–124.

let. Zagotovo je največji vrhunec predstavljal video posnetek igralcev ansambla SNG Maribor, v katerem so recitirali besedilo *Tugomerja*. Točno sto let po prvi premieri, 27. septembra 2019, je bila v znak spoštovanja in hvaležnosti uprizorjena predstava *Grmače* v režiji Nine Rajić Kranjac.[23]

Jon Knez: Establishment of the Slovenian Professional Theatre in Maribor in 1919

SUMMARY:
After the end of the First World War and Maister's liberation of Maribor, a renaissance of Slovenian culture began in the city. The grandees of Maribor believed that the city urgently needed a Slovenian theatre. They entrusted the theatre's leadership to a distinguished actor and director, Hinko Nučič, who led the Maribor Theatre as a private leaseholder. On September 27, 1919, the first Slovenian language play *Tugomir* by Jurčič took place. This announced the beginning of the post-war cultural renaissance in Maribor.

VIRI in LITERATURA

Časniško gradivo:

"Slovenska drama na turneji v Mariboru", *Mariborski delavec*, 6. julij 1919, št. 151.
"Otvoritev slovenskega gledališča v Mariboru", *Mariborski delavec*, 27. september 1919, št. 219.
"Branibor in Maribor. Tugomer", *Mariborski delavec*, 28. september 1919, št. 220.

Literatura:

Jerneja FERLEŽ, "Gledališče v Mariboru pred letom 1919", v: *100 let Slovenskega narodnega gledališča v Mariboru: drama, opera, balet (1919-2019)*, ur. Vili Ravnjak (Maribor, 2019), str. 22-51.
Janko GLAZER, "Spomini na slovenske gledališke predstave v Mariboru pred prvo svetovno vojno", v: *Dokumenti Slovenskega gledališkega muzeja (SGM)*, št. 10 (Ljubljana, 1975), str. 363-370.
Bruno HARTMAN, "Devet desetletij mariborske Drame", v: *Devetdeset let Slovenskega narodnega gledališča v Mariboru: 1919-2009*, ur. Vili Ravnjak (Maribor, 2009), str. 28-55.
Bruno HARTMAN, "Hinko Nučič – zasebni gledališki podjetnik v Mariboru", v: *Dokumenti SGM*, št. 6 (Ljubljana, 1970), str. 123-136.
Bruno HARTMAN, *Zgodovina slovenskega dramskega gledališča v Mariboru do 1941* (Maribor, 1994).
Hinko NUČIČ, "Spomini na začetke slovenskega gledališča v Mariboru", v: *Izročila zgodovine: Ob 80-letnici SNG Maribor*, št. 2, ur. Vili Ravnjak (Maribor, 1999), str. 134-138.
Tone PARTLJIČ, "Maribor in gledališče", v: *100 let Slovenskega narodnega gledališča*

[23] "Stoletnica SNG Maribor", *SNG Maribor*, 21. september 2019, dostopno na: https://www.sng-mb.si/novice/stoletnica-slovenskega-narodnega-gledalisca-maribor/, sneto: 12. aprila 2020.

v Mariboru: drama, opera, balet (1919-2019), ur. Vili Ravnjak (Maribor, 2019), str. 52-69.
Tone PARTLJIČ, "Pogreb v Ljubljani, krst v Mariboru", *Večer: priloga Fokus - 100 let SNG Maribor,* 19. september 2019, št. 216.
"Hinko Nučič: Intervju iz 1939", v: *Izročila zgodovine: Ob 80-letnici SNG Maribor*, št. 2, ur. Vili Ravnjak (Maribor, 1999), str. 118-133.
"Novo gradivo o začetkih mariborskega gledališča", v: *Dokumenti SGM* (Ljubljana, 1974), št. 23-24, str. 96-111.
"Repertoar drame SNG Maribor 1919 – 1999", v: *Izročila zgodovine: Ob 80-letnici SNG Maribor*, št. 1, ur. Vili Ravnjak (Maribor, 1999), str. 8-60.

Spletno gradivo:

"Maribor je naš", *Mestna občina Maribor*, dostopno na: https://kultura.maribor.si/2019/2020/2/11/maribor-je-na, sneto: 9. aprila 2020.
"Nučič, Hinko", *Slovenska biografija*, dostopno na: https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi390725/, sneto: 9. aprila 2020.
"Jurčič, Josip" *Slovenska biografija*, dostopno na: https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi260454/, sneto: 10. aprila 2020.
"Skrbinšek, Milan", *Slovenska biografija*, dostopno na: https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi576766/, sneto: 11. aprila 2020.
"Stoletnica SNG Maribor", *SNG Maribor*, dostopno na: https://www.sng-mb.si/novice/stoletnica-slovenskega-narodnega-gledalisca-maribor/,sneto: 12. maj 2020.

Tadeja Melanšek
magistrica zgodovine

VARNOSTNO-OBVEŠČEVALNI APARAT SOCIALISTIČNE JUGOSLAVIJE

Povzetek:

Pričujoči prispevek predstavlja zgodovinski pregled delovanja treh varnostno-obveščevalnih služb, ki so med letoma 1944 in 1991 delovale na območju takratne Jugoslavije. Te so Oddelek za zaščito naroda, bolje poznan pod svojo kratico OZNA, Uprava državne varnosti, poznana kot UDBA in Služba državne varnosti ali SDV. Trije "velikani" socialistične Jugoslavije so kot organi pregona premnogokrat služili kot orožje za dosego ciljev partijskega vrha.

UDK: OZNA, UDBA, SDV, Jugoslavija, varnostno-obveščevalni sistem, tajne službe, komunizem.

Uvod

Že od nekdaj je bilo delovanje varnostno-obveščevalnih služb zavito v tančico skrivnosti in tako se moderne tajne službe še dandanes borijo proti temu, da brez njihove avtorizacije ne bi v javnost prišle katerekoli občutljive informacije, vezane na njih. To seveda ne pomeni, da publikacije, ki obravnavajo zgodovino tajnih služb in tudi t. i. uradne/pooblaščene zgodovine, ne obstajajo. Na tem mestu lahko zgolj izpostavimo obe najbolj znani britanski tajni službi *Security Service* (*MI-5*)[1] in *Secret Intelligence Service* (*MI-6*)[2], ki sta med svoje arhive že spustili posameznike, ki so na podlagi njunega arhivskega gradiva napisali (omenjene) pooblaščene zgodovine (Authorized History). Ob tem so nekatere varnostno-obveščevalne službe tekom procesa modernizacije delčke svoje zgodovine objavile celo na svojih uradnih spletnih straneh.[3]

V primeru jugoslovanskih varnostno-obveščevalnih služb gre za nekdanje tajne službe, ki so delovale v okviru bivše države Jugoslavije. Čeprav bo naslednje leto (2021) minilo trideset let od razglasitve slovenske osamosvojitve in pričetka razpada nekdanjega balkanskega mogotca, Socialistične federativne republike Jugoslavije (SFRJ), je vedenje o jugoslovanskih varnostno-obveščevalnih službah še zmeraj pomanjkljivo. S časovno distanciranostjo od nekdanjega komunističnega režima se je v slovenskem zgodovinopisju sicer povečevalo število znanstvenih in strokovnih (ter poljudnih) del, ki obravnavajo delovanje varnostno-obveščevalnih služb v povojnem času, vendar je med "trojico" jugoslovanskih tajnih služb natančno predelana le zgodovina najstarejše – Oddelka za zaščito naroda (1944–1946), bolje poznanega pod kratico OZNA[4]. Veliko manj je v slovenskem zgodovinopisju znanega o njeni naslednici UDBI (Uprava državne varnosti, UDV), ki je na jugoslovanskih tleh pod tem imenom delovala kar dvajset let, in

---

[1] Christopherju Andrewu je bil odobren širši dostop do arhivskega gradiva MI5, vključno s tistimi fascikli, ki v The National Arhives še niso dostopni. Leta 2009 je na podlagi arhivskega gradiva MI5 in pričevanj nekaterih bivših pripadnikov službe nastala publikacija *Defend the Realm: Authorized History of MI5* (Christopher Andrew, *Defend the Realm: Authorized History of MI5* (New York, 2009); Gorazd Bajc, "Posebne oblike "svobode". Prispevek o zgodovini nadzora nad delovanjem obveščevalnih služb", *Phainomena 20*, št. 76/77/78 (2011), str. 305–308).

[2] Keith Jeffery je ena izmed redkih oseb, ki mu je bil odobren dostop do gradiva MI6. Na podlagi tega je leta 2010 izšla publikacija *MI6: The History of the Secret Intelligence Service, 1909-1949*. Na tem mestu velja opozoriti tudi na to, da v nekaterih opombah knjige *Defend the Realm: Authorized History of MI5* arhive MI6 omenja tudi Christopher Andrew (Isto; Keith Jeffery, *MI6: The History of the Secret Intelligence Service, 1909–1949* (London, 2010)).

[3] Če na tem mestu izpostavimo nekaj modernih tajnih služb, ki imajo na svojih uradnih spletnih straneh objavljeno lastno zgodovino, in sicer ameriški tajni službi FBI in CIA, britanski MI-5 in MI-6; ruska FSB in češka BIS. ("A brief history", v: FBI, dostopno na: www.fbi.gov/history, sneto: 25. maj 2020; "History of the CIA", v: CIA, 10. april 2007 (posodobljeno 1. novembra 2018), dostopno na: www.cia.gov/about-cia/history-of-the-cia, sneto: 25. maj 2020; "Our History", v: Secret Intelligence Service MI6, dostopno na: https://www.sis.gov.uk/our-history.html, sneto: 25. maj 2020; "The History of MI5", v: Security Service MI5, dostopno na: https://www.mi5.gov.uk/history, sneto: 25. maj 2020; "История создания", v: Федеральная служба безопасности Российской Федерации, dostopno na: www.fsb.ru/fsb/history.htm, sneto: 25. maj 2020; "Historie vzniku BIS", v: Bezpečnostni informačni služba, dostopno na: https://www.bis.cz/historie/, sneto: 25. maj 2020).

[4] Med poznavalci OZNE velja omeniti Ljubo Dornik Šubelj. O OZNI je napisala več znanstvenih monografij in publikacij; če omenimo zgolj dve: Ljuba Dornik Šubelj, *Ozna in prevzem oblasti 1944-46*, (Ljubljana, 2013) in Ljuba Dornik Šubelj, *Oddelek za zaščito naroda za Slovenijo*, (Ljubljana, 1999). Prav tako moram na tem mestu izpostaviti tudi Pučnikovo zbirko objavljenega arhivskega gradiva o OZNI – Jože Pučnik, *Iz arhivov slovenske politične policije* (Ljubljana, 1996).

sicer med letoma 1946 in 1966.

Zaradi časovne bližine njenega delovanja (1966–1990) je pričakovano najmanj obdelana zgodovina Službe državne varnosti – SDV.[5] Tukaj velja še posebej opozoriti, da slovenskemu zgodovinopisju še zmeraj manjka obsežno in pregledno delo, ki bi obravnavalo zgodovino in delovanje Službe državne varnosti Socialistične Republike Slovenije (SDV SR Slovenije) kot celote. Do sedaj imamo na voljo le razne publikacije, ki obravnavajo SDV v odnosu s specifično problematiko. Predvidevamo, da bo tovrstna monografija, ki bo služila kot referenčno delo za nadaljnje raziskovanje v naslednjih nekaj letih slovenskemu zgodovinopisju tako potrebna, če ne celo nujna. Ovire na poti k tej predstavlja tako obsežnost ohranjenega arhivskega gradiva na eni strani, kot izginotje dela arhiva SDV na drugi.

Medtem ko je bilo tekom samega obstoja SDV zaradi stalnega nadzora onemogočeno objektivno analiziranje njenega delovanja,[6] se je to začelo spreminjati v začetku devetdesetih let 20. stoletja, ko je slovenska osamosvojitev in konec Socialistične federativne republike Jugoslavije (SFRJ) kot take, s seboj prinesel tudi konec SDV. Na Slovenskem sta že med letoma 1989 in 1990 z objavljenimi prispevki kritike jugoslovanskega totalitarnega sistema v ospredje stopili *Nova Revija*[7] pa tudi *Mladina*.

Velik doprinos k raziskovanju delovanja jugoslovanskih varnostno-obveščevalnih služb na slovenskih tleh je gotovo prinesla čedalje večja dostopnost ohranjenega arhivskega gradiva na to tematiko. Slednje je deponirano v Arhivu Republike Slovenije (ARS), kjer v obsežnem fondu Republiškega sekretariata za notranje zadeve Socialistične republike Slovenije (SI AS 1931) med drugim najdemo ohranjeno tudi arhivsko gradivo jugoslovanskih varnostno-obveščevalnih služb.

Oddelek za zaščito naroda – OZNA

Najstarejši izmed trojice varnostno-obveščevalnih služb, ki so delovale v povojni Jugoslaviji, je bil Oddelek za zaščito naroda, bolje poznan pod svojo kratico OZNA. Odlok o njegovi ustanovitvi[8] je bil sprejet 13. maja 1944, torej še v času druge svetovne

---

[5] V veliko pomoč vsem, ki se bodo nadalje ukvarjali z delovanjem SDV, bosta tudi dve zbirki objavljenih arhivskih virov iz let 2002 ter 2003, in sicer: *Viri: Navodila za delo varnostnih organov v SR Sloveniji*, ur. France Dolinar (Ljubljana, 2003) ter *Viri o demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije: I. del opozicija in oblast*, ur. Božo Repe (Ljubljana, 2002).

[6] Publikacije o jugoslovanski varnostno-obveščevalni službi so izšle že tekom njenega obstoja. Na tem mestu velja posebej izpostaviti zgodovinarja Nikolo Milovanovića, ki je že leta 1964 izdal *delo "Kraljev izaslanik" u redovima UDBE*, deset let kasneje pa delo *Kroz tajni arhiv UDBE* (1974, 1975, 1986 in 1988). Naštete publikacije so izšle na območju Jugoslavije in kot takšne ne morejo prikazovati objektivnega pogleda na delovanje varnostno-obveščevalnih služb takratnega režima. Nikola Milovanovič, *"Kraljev izaslanik" u redovima UDBE*, (Zagreb, 1964); Nikola Milovanovič, *Kroz tajni arhiv UDBE* (Beograd, 1974); Nikola Milovanovič, *Kroz tajni arhiv UDBE* (Beograd, 1986); Nikola Milovanovič, *Kroz tajni arhiv UDBE* (Beograd, 1988)).

[7] Podrobneje v: Ana Šela, in Darko Friš, "Nova revija v primežu Službe državne varnosti", *Annales* 27, št. 4, (2017): str. 823–837, (dalje: Šela, Friš, "Nova revija").

[8] Pri nastajanju nove organizacije so pomagali tudi nekateri sovjetski strokovnjaki, vojaške obveščevalne službe – oficirji NKVD (Ljudskega komisariata za notranje zadeve), med katerimi velja izpostaviti Arsenija Vasiljeviča Tiškova, znanega tudi pod imenom Nikolaj Nikolajević Timofejev (Dornik Šubelj, *Oddelek za zaščito naroda*, str. 48; Dornik Šubelj, *Ozna in prevzem oblasti*, str. 25–26).

vojne. Pred tem so na jugoslovanski tleh (na območju Slovenije,[9] Hrvaške, Bosne in Hercegovine, Vojvodine, Srbije, Črne gore, Makedonije in Kosovem) v boju proti okupatorju delovale različne varnostno-obveščevalne službe; z ustanovitvijo OZNE pa je naloge teh prevzela skupna poenotena organizacija.[10] OZNA je spadala pod pristojnost Titove Jugoslavije in je bila kot del *Poverjeništva za narodno obrambo* neposredno priključena k vojski. Vse do začetka leta 1946 je bila zadolžena tako za obveščevalne kot tudi protiobveščevalne naloge službe.[11] Za načelnika OZNE je bil imenovan Aleksandar Ranković, član Centralnega komiteja (CK) Komunistične partije Jugoslavije (KPJ).[12]

Prvotno je bila OZNA razdeljena na štiri oddelke – obveščevalni oddelek, protiobveščevalno službo na osvobojenem in neosvobojenem ozemlju, protiobveščevalno službo v vojski ter oddelek za statistične in tehnične naloge.[13] S 3. marcem 1945 je prišlo do prve spremembe v njenem ustroju, ko je bil ustanovljen peti oddelek, ki se je boril proti delovanju tujih tajnih služb na jugoslovanskem ozemlju. Mesec kasneje, aprila 1945 je bil z ustnim navodilom ustanovljen še šesti oddelek, ki se je ukvarjal s protiobveščevalno zaščito prometnih objektov in ustanov. [14]

Med majem in avgustom 1944 so bili ustanovljeni teritorialni oddelki OZNE – OZNA za Slovenijo[15], OZNA za Hrvaško, OZNA za Bosno in Hercegovino, OZNA za

---

[9] Nekaj mesecev po napadu okupatorja je bila 15. avgusta 1941 s strani narodnoosvobodilnega gibanja v Ljubljani ustanovljena Obveščevalno-varnostna služba. Več o tem v: ARS, SI AS 1931, RSNZ, Obveščevalne službe, str. 7; ARS, SI AS 1931, RSNZ, O službi pračenja i kontroli, str. 5–6; Ana Šela, Nova revija pod budnim očesom komunistične oblasti, magistrsko delo, Univerza v Mariboru (Maribor, 2016), str. 15 (dalje: Šela, Nova Revija); Ljuba Dornik Šubelj, "Navodila varnostnim organom", v: Viri: Navodila za delo varnostnih organov v SR Sloveniji, ur, France Dolinar (Ljubljana, 2003), str. 15–16 (dalje: Dornik Šubelj, "Navodila varnostnim organom"); Ljuba Dornik Šubelj, Ozna in prevzem oblasti 1944–46 (Ljubljana, 2013), str. 17–19, 21–25 (dalje: Dornik Šubelj, Ozna in prevzem oblasti); Jera Vodušek Starič, Prevzem oblasti 1944–1946 (Ljubljana, 1992), str. 27–28; Gorazd Bajc, Iz nevidnega na plan: Slovenski primorski liberalni narodnjaki v emigraciji med drugo svetovno vojno in ozadje britanskih misij v Sloveniji (Koper, 2002), str. 303–304; Irena Mrvič, "Obveščevalno varnostna služba OF", v: Slovenski upor 1941: Osvobodilna fronta slovenskega naroda pred pol stoletja: zbornik referatov na znanstvenem posvetu v dneh 23. in 24. maja 1991 v Ljubljani, ur. Ferdo Gestrin, Bogo Grafenauer in Janko Pleterski (Ljubljana, 1991), str. 274; Irena Mrvič, "Slovenija: splošni oris", v: Zbornik fotografskih dokumentov o razvoju in delovanju VOS OF Slovenije 1941–1944 (Ljubljana, 1984), ur. Jože Štok-Korotan, str. 16, 25; Jože Pučnik, Iz arhivov slovenske politične policije (Ljubljana, 1996), str. 13, 16–17 (dalje: Pučnik, Iz arhivov); Vida Deželak Barič, Komunistična partija Slovenije in revolucionarno gibanje 1941–1943 (Ljubljana, 2007); Irena MRVIČ, "Narodni heroji", v: Zbornik fotografskih kumentov o razvoju in delovanju VOS OF Slovenije 1941–1944, ur. Jože Štok-Korotan (Ljubljana, 1984).

[10]Ljuba Dornik Šubelj, *Oddelek za zaščito naroda za Slovenijo* (Ljubljana, 1999), str. 47 (dalje: Dornik Šubelj, *Oddelek za zaščito naroda*).

[11] Ljuba Dornik Šubelj, *Oddelek za zaščito naroda za Slovenijo* (Ljubljana, 1999), str. 47–48 (dalje: Dornik Šubelj, *Oddelek za zaščito naroda*); Ljuba Dornik Šubelj, *Ozna in prevzem oblasti 1944–46* (Ljubljana, 2013), str. 25–26 (dalje: Dornik Šubelj, *Ozna in prevzem oblasti*).

[12] Dornik Šubelj, *Ozna in prevzem oblasti*, str. 25; Dornik Šubelj, *Oddelek za zaščito naroda*, str. 49–50; Pučnik, *Iz arhivov*, str. 27.

[13] Dornik Šubelj, *Ozna in prevzem oblasti*, str. 25; Dornik Šubelj, *Oddelek za zaščito naroda*, str. 49–50; Pučnik, *Iz arhivov*, str. 27.

[14]Dornik Šubelj, *Ozna in prevzem oblasti*, str. 26; Dornik Šubelj, "Navodila varnostnim organom", str. 18.

[15] Na ustanovnem sestanku teritorialnega oddelka OZNE za Slovenijo v Drvarju je Aleksandar Ranković za vodjo imenoval Ivana Mačka – Matijo. Sam postopek njene preobrazbe je trajal približno dva meseca. Njen sedež je bil na Stražnjem vrhu, poznan tudi kot Baza 24. Med naloge OZNE v Sloveniji je spadala zaščita revolucije, priprava kartotek vseh političnih kadrov v Sloveniji ter kartoteke njihovih predstavnikov, nadzor odnosov partizanskih oficirjev do zavezniških, spremljanje zavezniške vojne misije. Ob tem je imela OZNA izključne pravice, da prijavi in tudi opravi preiskavo zoper osebe osumljene, da so storile politični prekršek.

Makedonijo, OZNA za Črno Goro, OZNA za Srbijo,[16] OZNA za Vojvodino, OZNA za Kosovo in Metohijo ter OZNA za Sandžak. Po organizacijski strukturi so bili organizirani enako kot zvezna OZNA, le da so se njihove enote imenovale sekcije in ne oddelki.[17]

Uprava državne varnosti – UDBA

V duhu sprememb, ki ga je s seboj prinesel konec vojne, razglasitev Federativne ljudske Republike Jugoslavije (FLRJ) in sprejetje nove ustave v januarju 1946,[18] so se spremembe odvile tudi na področju varnostno-obveščevalne dejavnosti. Prišlo je do popolne reorganizacije OZNE. Iz njenih oddelkov (izvzemši III., ki je bil ukinjen), ki so bili izpod takratnega okrilja Ministrstva za obrambo premeščeni v Ministrstvo za notranje zadeve, je bila formirana Uprava državne varnosti – UDV; poljudno Udba (Uprava državne bezbednosti).[19] V tem času je bila ustanovljena tudi Kontraobveščevalna služba (KOS) Jugoslovanske ljudske armade.[20]

Zaradi velikega pomena UDBE in njene vloge je partija tudi nad njo držala popoln nadzor. Organizacijsko je bila UDBA razdeljena na osem oddelkov, in sicer: Prvi oddelek (obveščevalna služba – tujina), Drugi oddelek (boj proti notranjemu sovražniku), Tretji oddelek (protiobveščevalno delovanje), Četrti oddelek (dokumentacija in tehnične zadeve), Peti oddelek (zadolžen za materialne in finančne zadeve), Šesti oddelek (fizično in obveščevalno-informativno varovanje partijskega ter državnega vrha), Sedmi oddelek (kriptografija) in Osmi oddelek (kadrovski posli).[21] Takšna organizacijska struktura je bila predpisana za vse takratne republike Jugoslavije, torej tudi Slovenijo.[22]

Glede na interno brošuro *Principi rada i sredstvo rada UDB-e* (1947) so operativne tehnike dela UDBE zajemale cenzuro pošte, prisluškovalno telefonsko službo, spremljanje radijskih poročil, odkrivanje nevidnega zapisa, prisluškovanje s pomočjo mikrofona, zapis prisluškovanih pogovorov na gramofonskih ploščah ipd. V juniju 1947 je z navodili za delo poizvedovalnih organov UDBE – *Upustva za rad islednih organa UDB-e* – dobila status organa za pregon.[23]

Dalje v postopku je tudi pripravila gradivo za obtožnico in zadevo predala sodišču. To pa ji je moralo po sojenju poročati o izidu. Prav tako je imela izključne pravice na področju obveščevalnega dela v tujini (Dornik Šubelj, "Navodila varnostnim organom", str. 19; Dornik Šubelj, Oddelek za zaščito naroda, str. 52, 58–61; Dornik Šubelj, *Ozna in prevzem oblasti*, str. 33–34).

[16] OZNA za Vojvodino, OZNA za Kosovo in Metohijo ter OZNA za Sandžak so bile jeseni 1945 združene v OZNO za Srbijo. (Dornik Šubelj, *Ozna in prevzem oblasti*, str. 26–27).

[17] Ljuba Dornik Šubelj, "OZNA med vojno in njeno arhivsko gradivo", *Arhivi: glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije* 19, št. 1–2 (1996): str. 147–148; Dornik Šubelj, *Oddelek za zaščito naroda*, str. 50–51; Dornik Šubelj, *Ozna in prevzem oblasti*, str. 26–27.

[18] Jože Pirjevec, *Jugoslavija 1918–1992* (Koper, 1995), str. 163–165; Dornik Šubelj, *Ozna in prevzem oblasti*, str. 322.

[19] Gordan Akrap, "Mač i štit u rukama partije – represivni sustav u funkciji oblikovanja korpusa javnog znanja", *National security and the future* 11, št. 4 (2004): 195–196 (dalje: Akrap, "Mač i štit"), Dornik Šubelj, *Ozna in prevzem oblasti*, str. 322–323.

[20] Marko Lopušina in Milan Petković, "KOS", v: *Enciklopedija špijunaže*, ur. Boban Stojiljković (Beograd, 2003), str. 42–43.

[21] Akrap, "Mač i štit", str. 196; Dornik Šubelj, *Ozna in prevzem oblasti*, str. 326–327.

[22] Dornik Šubelj, *Ozna in prevzem oblasti*, str. 323–326; Šela, *Nova revija*, str. 21.

[23] Cvetković, "Metode i oblici rada SDB", str. 132–133; Šela, *Nova revija*, str. 21–22; Pavle Čelik, "Varovanje ustavnega reda in milica", v: *Viri: Navodila za delo varnostnih organov v SR Sloveniji*, ur, France Dolinar (Ljubljana, 2003), str. 24–25 (dalje: Čelik, "Varovanje ustavnega reda").

S tem je bila UDBA pristojna za poizvedovanje o kaznivem dejanju, poizvedovanje o osumljencih in je po potrebi opravljala preiskave. Že ustna ali pisna prijava s strani državljana je zadostovala za pregon posameznika. Ob aretaciji je bil odprt policijski dosje, kjer je bil aretiranec kategoriziran v eno izmed petih kategorij (1. oseba, ki aktivno deluje v tajni/ilegalni skupini; 2. oseba, povezana z osebami iz prve kategorije; 3. oseba, ki je med vojno sodelovala z okupatorjem; 4. že prijete oz. obsojene osebe ali 5. oseba, ki deluje z informbirojevci, oseba s sumljivo politično preteklostjo, oseba, kaznovana z družbeno koristnim delom).[24]

Z *Navodili za delo poizvedovalnih organov UDBE*[25] so bile predvidene pristojnosti službe in način postopka od začetka do predaje poročila javnemu tožilcu. Točen vrstni red predpisanih postopkov je bil določen v posebnih obrazcih dodanih k navodilom. Čeprav v dokumentih ni omenjenih izsiljevanj priznanj, ponarejanj dokazov oz. drugih oblik prisile, je do tovrstnih zlorab prihajalo.[26]

Sodelavce UDBE lahko v grobem razdelimo na tri kategorije, in sicer na informatorje (opozarjali sovražnikovo delovanje), rezidente[27] (tajni sodelavci UDBE, ki so vzdrževali vezo z informatorji), agente (tajni in kvalificirani sodelavci UDBE, ki so bili zadolženi za prodor v sovražnikovo mrežo in razkritje njegovega delovanja). Stvari so načeloma še zmeraj potekale po principu, da je bil o vsem dogajanju seznanjen šef sektorja, medtem ko sami operativci niso poznali širše slike dogajanja.[28]

Če je bil v prvem obdobju po koncu druge svetovne vojne jugoslovanski komunistični režim osredotočen na obračun z vojnimi zločinci in kolaboranti – pod tema oznakama je bilo na dolge zaporne kazni obsojenih ali usmrčenih ogromno posameznikov[29] – se je kasneje njegova pozornost preusmerila na tako imenovane politične in razredne nasprotnike. Za obdobje najhujše represije, med letoma 1945 in 1953, so značilne množične kršitve človekovih pravic in strahovlada partije.[30]

V dvajsetih letih svojega obstoja kot represivni organ jugoslovanskega enopartijskega sistema si je UDBA v svojih rokah uspela nabrati tako veliko moč, da se je ne le vpletala v politične zadeve države, temveč bi si naj celo drznila prisluškovati najvišjim državnim predstavnikom, vključno s samim vrhom države – Josipom Brozom Titom. To je naposled privedlo do konca tedanje moči UDBE, ki ji ga je 1. julija 1966 prinesel Četrti plenum CK Zveze komunistov Jugoslavije, bolje poznan kot Brionski plenum. Aleksandar Ranković, prvi človek UDBE, je bil s strani partijske komisije spoznan za krivega zlorabe svojega položaja, s položaja odstavljen in razrešen vseh

---

[24] Cvetković, "Metode i oblici rada SDB", str. 132–133; Šela, *Nova revija*, str. 21–22; Pavle Čelik, "Varovanje ustavnega reda in milica", v: *Viri: Navodila za delo varnostnih organov v SR Sloveniji*, ur, France Dolinar (Ljubljana, 2003), str. 24–25 (dalje: Čelik, "Varovanje ustavnega reda").

[25] "Upustva za rad islednih organa UDB", v: *Viri: Navodila za delo varnostnih organov v SR Sloveniji*, ur, France Dolinar (Ljubljana, 2003), str. 31–44.

[26] Dornik Šubelj, "Navodila varnostnim organom", str. 21.

[27] Pogosto kot agente rezidente pojmujemo agente v tujini.

[28] Srđan Cvetković, "Metode i oblici rada Službi državne bezbednosti u Socijalističkoj Jugoslaviji", *Istorija 20. veka* 2, št. 2 (2009): str. 132 (dalje: Cvetković, "Metode i oblici rada SDB").

[29] Več o povojnih pobojih in povojnih procesih v: *Temna stran meseca: kratka zgodovina totalitarizma v Sloveniji 1945 – 1990*, ur. Drago Jančar (Ljubljana, 1998).

[30] Gregor Jenuš in Darko Friš, "Specialna vojna. Prispevek o ukrepih jugoslovanskih organov za notranje zadeve pri nadzoru državne meje in v boju proti "zunanjim" in "notranjim sovražnikom", *Annales: Series Historia et Sociologia* 27, št. 4 (2017): str. 778.

partijskih ter državnih dolžnosti.[31]

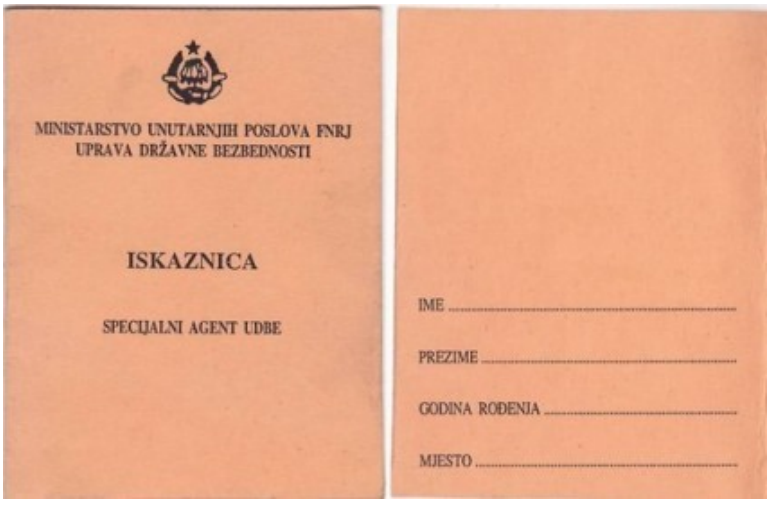

Izkaznica Uprave državne varnosti
(vir: "UDBA", wipedia, dostopno na: https://hr.wikipedia.org/wiki/UDBA, sneto: 15. november 2020).

Služba državne varnosti – SDV

Brionski plenum je pomenil konec tedanje moči zloglasne UDBE in začetek Službe državne varnosti – SDV.[32] Sledila je popolna reorganizacija organizacijske strukture službe. Najzgodnejši identificiran pravilnik o ustroju SDV je nastal v Ljubljani 1. julija 1967. Glede na tega sta ob kabinetu načelnika delovala še Sektor za operativna opravila in Sektor za razvoj in nabavo tehnike ter operativno tehnična opravila.[33] Do največjih sprememb organizacijske strukture je prišlo v novembru 1969, [34] ko je znotraj SDV delovalo sedem sektorjev (3 tehnični in 4 operativni oddelki). V letu 1970 pa so ustroju dodali še osmi sektor (tehnični).[35] S tem je bila zaključena faza izoblikovanja ustroja

[31] Dornik Šubelj, "Navodila varnostnim organom", str. 20–21; Srđan Cvetković, "Metode i oblici rada Službi državne bezbednosti u Socijalističkoj Jugoslaviji", *Istorija 20. veka* 2, št. 2 (2009): str. 133–134 (dalje: Cvetković, "Metode i oblici rada SDB"); Akrap, "Mač i štit", str. 203–204; Jože Pirjevec, *Tito in tovariši* (Ljubljana, 2017), str. 589–602.
[32] Kot direktne predhodnice SDV, se nam tako lahko poraja vprašanje kontinuitete UDBE. Za dokončen odgovor na vprašanje sprememb, ki jih je prinesla reorganizacija UDBE, bi bila potrebna obsežna primerjalna študija med obema službama v danih obdobjih, tako na republiških nivojih, kot tudi zveznem. Tukaj lahko pristavimo, da je ob nastanku SDV SR Slovenije prišlo do velikih organizacijskih sprememb v samem ustroju službe.
[33] ARS, SI AS 1931 RSNZ SRS, t. e. 1213, G–20–1, *Pravilnik o organizaciji in sistematizaciji delovnih mest v Službi državne varnosti pri republiškem sekretariatu za notranje zadeve*, št. dokumenta I. b – 27/2, 8. 10. 1969, str. 1–15 (enumeracija dokumenta 1–15).
[34] ARS, SI AS 1931 RSNZ SRS, t. e. 1213, G–20–1, *Pravilnik o organizaciji in sistematizaciji delovnih mest v Službi državne varnosti pri republiškem sekretariatu za notranje zadeve*, št. dokumenta I. b – 27/2, 8. 10. 1969, str. 2 (enumeracija dokumenta 2).
[35] Med arhivskim gradivom v letu 1970 se najde tudi osnutek *Pravilnika o organizaciji in sistematizaciji*

SDV, ki je s sličnimi pravilniki organizacijske spremembe doživela še v letih 1972,[36] 1975[37] in 1983.[38]

Po ugotovitvah srbskega zgodovinarja Srđana Cvetkovića je reorganizacija SDV v praksi pomenila predvsem, da je bil fokus usmerjen k spoštovanju zakonskih norm, medtem ko so bile neformalne oblike represije (nezakonite aretacije in izsiljevanje priznanj) še zmerom prisotne. Vsaj v prvih letih po reorganizaciji se je represija sicer zmanjšala, vendar se je že po letu 1968 in predvsem po letu 1972 zaradi vse večjega odpora proti režimu in vse bolj zapletenih političnih in družbenih razmer v Jugoslaviji ter po svetu intenzivnost represije ponovno povečala.[39]

Z namenom, da bi se v bodoče izognili izkoriščanju moči varnostno-obveščevalnih služb napram najvišjim predstavnikom komunistične oblasti, je bil leta 1974 sprejet *Zakon o osnovama sistema državne bezbednosti* (Zakon o osnovah sistema državne varnosti), ki je predvideval, da vodje zveznih organov SDV s soglasjem jugoslovanske vlade oziroma organa, ki ga je ta določila, sprejemajo načela dela. Določeno je bilo tudi v kakšnih primerih in proti komu se lahko uporabijo določena sredstva ter metode SDV, s čimer so skušali začrtati odgovornost za morebitne zlorabe. Naslednje leto so sprejeli, da se smernice, ki so določale, da se metode in sredstva na državnih funkcijah, kot so zvezni in republiški uradniki, lahko uporabljajo zgolj v posebnih primerih in le z odobritvijo Zveznega sveta za varstvo ustavnega reda. Določeni so bili tudi posebni postopki in natančno vodenje evidenc.[40]

V grobem lahko metode in sredstva dela SDV delimo na dve vrsti, in sicer na metode za odkrivanje, slednje ter onemogočanje delovanja sovražnih elementov in na metode za varnostno zaščito pomembnih posameznikov in objektov. Bistvena razlika med naštetima je, da so bile prve izvedene v strogi tajnosti, medtem ko so bile druge izvedene z vedenjem pristojnih organov in organizacij, objekti katerih so bili pod varovanjem. Med najpogostejše metode in sredstva, ki se jih je posluževala SDV, so spadale: sledenje, tajno sledenje, prisluškovanje, prisluškovanje telefonskih pogovorov, kontrola pošte, tajne preiskave prostorov, protiobveščevalno delovanje in varovanje zveznih oz. republiških organov ter objektov.[41]

V sedemdesetih letih je SDV prilagajala svojo vlogo, organizacijo in način dela sistemu narodne obrambe ter društvene samozaščite, zaradi česar je bila v tem obdobju

---

delovnih mest v SDV pri republiškem sekretariatu za notranje zadeve
ARS, SI AS 1931 RSNZ SRS, t. e. 1212, G-10-2, *Pravilnik o organizaciji in sistematizaciji delovnih mest v SDV pri republiškem sekretariatu za notranje zadeve*, leto 1979, str. 1–13 (enumeracija dokumenta 143–155).

[36] ARS, SI AS 1931 RSNZ SRS, *Pravilnik o organizaciji in sistematizaciji delovnih mest v službi državne varnosti pri republiškem sekretariatu za notranje zadeve SR Slovenije*, št. I.b–z–17/5), 29. 6. 1972, str. 1–11. (enumeracija dokumenta 1–11).
Vsega skupaj obsega Pravilnik 110 strani.

[37] ARS, SI AS 1931 RSNZ SRS, *Določam notranjo organizacijo in sistematizacijo delovnih mest v USDV RSNZ SRS*, št. Ia–Z–258/75, 1975, str. 1–5 (enumeracija dokumenta 1–5).
Vsega skupaj obsega Pravilnik 199 strani.

[38] ARS, SI AS 1931 RSNZ SRS, t. e. 1214, *Določam notranjo organizacijo in sistematizacijo delovnih mest v USDV RSNZ SRS*, št. Ia–Z–22/1–83, 1983, str. 4-5; ARS, SI AS 1931 RSNZ SRS, t. e. 1214, *Določam notranjo organizacijo in sistematizacijo delovnih mest v USDV RSNZ SRS*, št. Ia–Z–22/13–86, 1986, str. 4.

[39] Cvetković, "Metode i oblici rada SDB", str. 134, 136; Šela, *Nova revija*, str. 23.

[40] Cvetković, "Metode i oblici rada SDB", str. 135–136.

[41] Prav tam, str. 136–139.

prisotna modernizacija službe in njena krepitev. Še zmerom je prioriteto SDV predstavljal boj proti rimokatoliški cerkvi[42] in liberalnim elementom (nasprotnikom režima, zlasti izobražencem in kulturnikom). Posledično so vztrajali na enotnosti delovanja in usklajevanju zvezne, republiških in pokrajinskih služb, pa tudi na njihovo vključitev v samoupravne družbene odnose in na dvigu ugleda SDV v družbi. Že prej, predvsem pa v osemdesetih letih, je SDV intenzivno spremljala kulturnike, umetnike ter kritično inteligenco, ki so opozarjali na težave v sistemu. V SR Sloveniji so se ti v veliki meri zbirali okoli društev, kot sta npr. Društvo slovenskih pisateljev in Slovensko sociološko društvo, ter okoli novoustanovljenih revij, kot je npr. bila *Nova revija*.[43]

V SR Sloveniji se je v času nacionalne krize v osemdesetih letih in času politične, gospodarske ter socialne krize od srede osemdesetih let dalje med prebivalstvom dvignila stopnja nezadovoljstva. To je bilo predvsem izrazito po letu 1988, ko se je pričelo širše glasneje javno kritizirati in izražati nestrinjanje s takratnim jugoslovanskim komunističnim režimom.[44] Kot ugotavlja Božidar Koren v delu *Obveščevalno-varnostna dejavnost: procesi, metode, nadzor*, so Titova smrt, kosovski nemiri, ekonomski zlom samoupravnega socializma in porajajoči politični pluralizem pustili SDV brez jasnih ciljev in nalog, zaradi česar se je leta 1990 služba posledično sesula in izgubila velik del svoje mreže sodelavcev. Ob osamosvojitvi Slovenije je bile den prvih ukrepov, ki jih je nova demokratično izvoljena oblast sprejela, ukinitev SDV.[45]

Zaključne misli

S pričujočim prispevkom avtorica sistematično predstavi varnostno-obveščevalni aparat povojne Jugoslavije v letih 1941–1990. Za OZNO, ustanovitev katere sega še v čas druge svetovne vojne, je značilno, da je bil del njenega delovanja usmerjen k boju proti okupatorju in njegovim sodelavcem ter iskanju sovražnikovih agentov znotraj svojih mrež, del pa k pripravi na komunistični prevzem oblasti. Naloga njenih naslednic UDBE in SDV je bila od boja proti sovražnim elementom usmerjena tudi k ohranitvi partije na svojem položaju.

Trije "velikani" komunistične partije Jugoslavije so mnogokrat služili kot orožje za dosego ciljev partijskega vrha. Za opisane varnostno-obveščevalne službe je značilna posebna navezava na partijo in poseben odnos do njih. Kot organi pregona so bile zadolžene za pregon osumljenih in dejanskih političnih nasprotnikov režima. Če je v prvih letih komunistični partijskih vrh želel obračunati predvsem z vojnimi zločinci in s kolaboranti (OZNA, UDBA), se je njegova pažnja kasneje usmerila na tako imenovane

---

[42] Več na temo odnosov med Jugoslavijo in Vatikanom je v svojem prispevku napisala Radmila Radić, "Jugoslavija i Vatikan 1918–1992. godine", *Annales, Series Historia et Sociologia* 24, št. 4 (2014), str. 691–702.

[43] Cvetković, "Metode i oblici rada SDB", str. 134–135; Šela, Friš, "Nova revija", str. 823–837; Pirjevec, Tito in tovariši, str. 623–631.

[44] Zdenko Čepič, "Krize – reforme, Jugoslavija – Slovenija, 1968–1988, v: *Slovenija – Jugoslavija, Krize in reforme 1968/1988*, ur. Zdenko Čepič, (Ljubljana, 2010), str. 10–11; Hribar, *Metode protiobveščevalnega delovanja*, str. 28-29; Purg, *Obveščevalne službe*, str. 111; "Slovenska obveščevalno-varnostna agencija", v: *Republika Slovenija: Slovenska obveščevalno-varnostna agencija*, dostopno na: http://www.sova.gov.si/si/zakonodaja_in_dokumenti/ veljavni_predpisi/, sneto: 1. avgusta 2020.

[45] Božidar Koren, "II. Poglavje: Metode zbiranja podatkov v obveščevalno-varnostni dejavnosti", v*: Obveščevalno-varnostna dejavnost: procesi, metode, nadzor*, ur. Iztok Podbregar, (2012), str. 56.

politične in razredne nasprotnike (UDBA, SDV).

Tako OZNA, UDBA kot SDV so si v državi (pa tudi zunaj) ustvarile renome "orožja" partije in med jugoslovanskim državljani zbujale strah. Pri vseh treh se pojavljajo zapisi oz. domneve o hudih kršitvah človekovih pravic, kot so med drugim ponarejanje in podtikanje dokazov ter izsiljevanja priznanj.

Tadeja Melanšek: The Intelligence-Security Apparatus of Socialist Yugoslavia

SUMMARY:
This paper presents a historical overview of the operations of three security and intelligence services that operated between 1944 and 1991 in Yugoslavia. These are Oddelek za zaščito naroda, better known as OZNA, Uprava državne varnosti, known as UDBA, and Služba državne varnosti or SDV. The three "giants" of communist Yugoslavia often operated as prosecution agents and as a tool for the party heads to achieve their goals.

VIRI in LITERATURA

Viri:

Arhiv Republike Slovenije (ARS), Republiški sekretariat za notranje zadeve Socialistične republike Slovenije (RSNZ SRS), 1918–2004.

Objavljeno arhivsko gradivo:

Iz arhivov slovenske politične policije, ur. Jože Pučnik (Ljubljana, 1996)

Literatura:

Gordan AKRAP, "Mač i štit u rukama partije – represivni sustav u funkciji oblikovanja korpusa javnog znanja", *National security and the future* 11, št. 4 (2004), str. 165–239.

Christopher ANDREW, *Defend the Realm: Authorized History of MI5* (New York, 2009).

Gorazd BAJC, "Posebne oblike "svobode". Prispevek o zgodovini nadzora nad delovanjem obveščevalnih služb", *Phainomena* 20, št. 76/77/78 (2011), str. 293–310.

Gorazd BAJC, *Iz nevidnega na plan: Slovenski primorski liberalni narodnjaki v emigraciji med drugo svetovno vojno in ozadje britanskih misij v Sloveniji* (Koper, 2002).

Srđan CVETKOVIĆ, "Metode i oblici rada Službi državne bezbednosti u Socijalističkoj Jugoslaviji", *Istorija 20. veka* 2, št. 2 (2009), str. 131–144.

Pavle ČELIK, "Varovanje ustavnega reda in milica", v: *Viri: Navodila za delo varnostnih organov v SR Sloveniji*, ur. France Dolinar (Ljubljana, 2003). str. 23–31.

Zdenko ČEPIČ, "Krize – reforme, Jugoslavija – Slovenija, 1968–1988", v: *Slovenija – Jugoslavija, Krize in reforme 1968/1988*, ur. Zdenko Čepič, (Ljubljana, 2010), str. 5–12.

Vida DEŽELAK BARIČ, *Komunistična partija Slovenije in revolucionarno gibanje 1941–1943* (Ljubljana, 2007).

Ljuba DORNIK ŠUBELJ, "Navodila varnostnim organom", v: *Viri: Navodila za delo varnostnih organov v SR Sloveniji*, ur, France Dolinar (Ljubljana, 2003), str. 15–23.

Ljuba DORNIK ŠUBELJ, *Oddelek za zaščito naroda za Slovenijo* (Ljubljana, 1999).
Ljuba DORNIK ŠUBELJ, "OZNA med vojno in njeno arhivsko gradivo", *Arhivi: glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije* 19, št. 1–2 (1996), str. 147–148.
Ljuba DORNIK ŠUBELJ, *Ozna in prevzem oblasti 1944-46* (Ljubljana, 2013).
Keith JEFFERY, *MI6: The History of the Secret Intelligence Service, 1909–1949* (London, 2010).
Gregor JENUŠ in Darko FRIŠ, "Specialna vojna. Prispevek o ukrepih jugoslovanskih organov za notranje zadeve pri nadzoru državne meje in v boju proti "zunanjim" in "notranjim sovražnikom", *Annales: Series Historia et Sociologia* 27, št. 4 (2017), str. 777–792.
Božidar KOREN, "II. Poglavje: Metode zbiranja podatkov v obveščevalno-varnostni dejavnosti", v: *Obveščevalno-varnostna dejavnost: procesi, metode, nadzor*, ur. Iztok Podbregar, (Maribor, 2012), str. 46–136.
Marko LOPUŠINA in Milan PETKOVIČ, "KOS", v: *Enciklopedija špijunaže*, ur. Boban Stojiljković (Beograd, 2003), str. 42–43.
Nikola MILOVANOVIČ, *"Kraljev izaslanik" u redovima UDBE* (Zagreb, 1964).
Nikola MILOVANOVIČ, *Kroz tajni arhiv UDBE* (Beograd, 1974).
Nikola MILOVANOVIČ, *Kroz tajni arhiv UDBE* (Beograd, 1986).
Nikola MILOVANOVIČ, *Kroz tajni arhiv UDBE* (Beograd, 1988).
Irena MRVIČ, "Narodni heroji", v: *Zbornik fotografskih dokumentov o razvoju in delovanju VOS OF Slovenije 1941–1944*, ur. Jože Štok-Korotan (Ljubljana, 1984), str. 279–287.
Irena MRVIČ, "Obveščevalno varnostna služba OF", v: *Slovenski upor 1941: Osvobodilna fronta slovenskega naroda pred pol stoletja: zbornik referatov na znanstvenem posvetu v dneh 23. in 24. maja 1991 v Ljubljani,* ur. Ferdo Gestrin, Bogo Grafenauer in Janko Pleterski (Ljubljana, 1991), str. 265–280.
Irena MRVIČ, "Slovenija: splošni oris", v: *Zbornik fotografskih dokumentov o razvoju in delovanju VOS OF Slovenije 1941–1944*, ur. Jože Štok-Korotan (Ljubljana, 1984), str. 13–23.
Jože PIRJEVEC, *Jugoslavija 1918–1992* (Koper, 1995).
Jože PIRJEVEC, *Tito in tovariši* (Ljubljana, 2017).
Jože PUČNIK, *Iz arhivov slovenske politične policije* (Ljubljana, 1996).
Adam PURG, *Obveščevalne službe: Povezave med obveščevalnimi službami, političnimi sistemi in državno suverenostjo v luči iskanja modela sodobnega obveščevalnega sistema Republike Slovenije* (Ljubljana, 1995).
Radmila RADIĆ, "Jugoslavija i Vatikan 1918–1992. godine", *Annales, Series Historia et Sociologia* 24, št. 4 (2014), str. 691–702.
Ana ŠELA in Darko FRIŠ, "Nova revija v primežu Službe državne varnosti", *Annales* 27, št. 4, (2017): str. 823–837.
Ana ŠELA, *Nova revija pod budnim očesom komunistične oblasti*, magistrsko delo, Univerza v Mariboru (Maribor, 2016).
Temna stran meseca: kratka zgodovina totalitarizma v Sloveniji 1945 – 1990, ur. Drago Jančar (Ljubljana, 1998).
"Upustva za rad islednih organa UDB", v: *Viri: Navodila za delo varnostnih organov v SR Sloveniji*, ur, France Dolinar (Ljubljana, 2003), str. 31–44.
Viri o demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije: I. del opozicija in oblast, ur. Božo Repe (Ljubljana, 2002).
Jera VODUŠEK STARIČ, *Prevzem oblasti 1944–1946* (Ljubljana, 1992).

Spletno gradivo:

"A brief history", v: FBI, dostopno na: www.fbi.gov/history, sneto: 25. maj 2020

"Historie vzniku BIS", v: Bezpečnostni informačni služba, dostopno na: https://www.bis.cz/historie/ , sneto: 25. maj 2020.
"History of the CIA", v: CIA, 10. april 2007 (posodobljeno 1. novembra 2018), dostopno na: https://www.cia.gov/about-cia/history-of-the-cia, sneto: 25. maj 2020.
"Our History", v: Secret Intelligence Service MI6, dostopno na: https://www.sis.gov.uk/our-history.html, sneto: 25. maj 2020.
"Slovenska obveščevalno-varnostna agencija", v: *Republika Slovenija: Slovenska obveščevalno-varnostna agencija*, dostopno na: http://www.sova.gov.si/si/zakonodaja_in_dokumenti/ veljavni_predpisi/, sneto: 1. avgusta 2020.
"The History of MI5", v: Security Service MI5, dostopno na: https://www.mi5.gov.uk/history, sneto: 25. maj 2020.
"История создания", v: Федеральная служба безопасности Российской Федерации, dostopno na: www.fsb.ru/fsb/history.htm, sneto: 25. maj 2020.

Ana Šela
asistentka in mlada raziskovalka na Filozofski fakulteti Univerze v Mariboru

INTELEKTUALNA OPOZICIJA NA SLOVENSKEM V OSEMDESETIH LETIH IN SLUŽBA DRŽAVNE VARNOSTI

Povzetek:

Osemdeseta leta na Slovenskem, ki so bila obdobje zadnjega desetletja obstoja republike v skupni državi Jugoslaviji, so bila zaznamovana s finančno, politično in socialno krizo. Začela so se simbolično, malodane preroško s smrtjo enega izmed stebrov socialistične Jugoslavije in končala s plebiscitom za samostojno Slovenijo, kar je vodilo v osamosvojitev leta 1991. Za uresničitev slednjega je imela veliko vlogo t. i. intelektualna in kulturniška opozicija, ki je v osemdesetih letih v okviru javnih shodov in organiziranih tribun, literarnih, kritičnih znanstvenih in kulturniških revij, radijskih oddaj, umetniških predstav, likovnih razstav in glasbe neposredno in posredno opozarjala na težave v tedanjem političnem sistemu in ponujala tudi alternativne rešitve. Na slednje je bila še posebej pozorna slovenska tajna politična policija, Služba državne varnosti, katere glavna naloga je bila pridobivanje informacij v smislu skrbi za ohranjanje tedanjega političnega sistema ter s tem nadzor in spremljanje vseh morebitnih alternativnih rešitev in pobudnikov zanje. Pričujoči prispevek ponuja razlago pojma opozicije v osemdesetih v enopartijskem sistemu, strnjeno predstavitev intelektualne in kulturniške opozicije tega obdobja, temeljne dejavnosti slednje ter spremljanje teh dejavnosti s strani Službe državne varnosti.

UDK: *osemdeseta, intelektualna opozicija, kulturniška opozicija, Služba državne varnosti, kulturne revije*

Uvod: pred letom 1980

V začetku petdesetih let se je v Jugoslaviji sprostila delna liberalizacija medijskega prostora in ga naredila tolerantnejšega do več različnih javnih stališč o specifičnih vsebinah in stališčih. Do začetka osemdesetih let so sicer sledila leta večje ali manjše tolerance oblasti, obdobja bolj ali manj zaostrenih odnosov s cenzuro ter z več ali manj sodnimi in političnimi obračuni s kulturniki in z intelektualci. Na slednje komunistična oblast ni bila enako pozorna.

Mlajša generacija umetnikov in znanstvenikov, ki se je uveljavljala v petdesetih letih in katerih pogled ni bil zazrt v nostalgično preteklost pred 2. svetovno vojno, prav tako pa niso spadali pod komunistične intelektualce, ki so bili strogo usmerjeni v protinacizem in protifašizem, se je zanimala predvsem za življenjske težave v socialistični družbi. Te so neposredno največkrat izražali v obliki prispevkov, ki so jih objavljali v kulturnih in kritičnih revijah, ki pa so po navadi izhajale ne več kot nekaj let, saj jih je komunistična oblast eno za drugo ukinjala. Sprva omenjeni mlajši generacija politična policija Udba (*Uprava državne bezbednosti*, po letu 1966 Služba državne varnosti (SDV)) ni namenjala pretirane pozornosti, saj je fokus službe ostajal pri starejših predvojnih kulturnih delavcih, ki bi lahko bili "nevarni" oblasti.

Sredi petdesetih let pa se je pozornost začela usmerjati na inteligenco, ki je imela v Sloveniji sprva možnost bolj kritično opisovati stvarnost kot njihovi kolegi v kateri izmed vzhodnoevropskih držav. To inteligenco je komunistična oblast pogosto označevala za *opozicijo*. Pri tem, jasno, ni šlo za politično opozicijo, ki bi se združevala v politično skupino, kot jo poznamo v strankarskem sistemu. Šlo je za skupino umetnikov in znanstvenikov, ki so javno kritizirali in opozarjali na napake komunističnega sistema ter predlagali številne nove ideje in pobude za izboljšanje delovanja sistema. Intelektualci, predvsem književniki in publicisti, ki so se začeli zbirati okoli kritičnih revij (npr. revije *Beseda* in njene naslednice *Revije 57*, *Perspektiv)*.

Po letu 1966, ko se je zgodil Brionski plenum, čemur je sledila temeljita reorganizacija Udbe v samostojno strokovno službo pod *Republiškim sekretariatom za notranje zadeve*, je SDV vse kulturnike in intelektualce začela dojemati kot "notranjega sovražnika", opozicijo sistemu. Razvrstila jih je v več kategorij, in sicer v: ostanke razrednih struktur, klerikalno skupino, nacionalistične skupine, informbirojevsko skupino, liberalistično oz. anarholiberalistično skupino, birokratsko-dogmatsko skupino, skupino meščanske desnice in alternativna gibanja. Konec osemdesetih let so tako kategorizacijo načeloma začeli opuščati.[1] Intelektualna skupina je začela predstavljati vodilo oz. glavno kritično smer v vseh omenjenih skupinah, tako se pojavlja npr. intelektualni "kler" (še posebej krog krščanskih socialistov, ki se je zbral okoli Edvarda Kocbeka, zamejski slovenski intelektualni krog iz Trsta ter teologi rimsko-katoliške cerkve), znanstvena inteligenca (zlasti filozofi in družboslovci Univerze v Ljubljani, ki so jih precej že leta nazaj odstranili v političnih čistkah, zato so tudi ti spadali v intelektualno opozicijo), [2] kulturniška inteligenca, intelektualna mladina, predvsem tisti, ki so študirali družboslovne in humanistične vede. "Nevarnost" so predstavljali zaradi odmevnih študentskih revij, kot so bile *Tribuna*, *Katedra* in *Mladina* ter sodelavci radijske postaje

[1] Božo Repe, *Viri o demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije (1. del: opozicija in oblast)* (Ljubljana, 2002) (dalje: Repe, *Viri o demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije*), str. 10.

[2] Aleš Gabrič, "Slovenska kulturnopolitična razhajanja med kulturno ustvarjalnostjo in politično akcijo 1980–1987", *Zgodovinski časopis* 56 (2002), str. 199−201 (dalje: Gabrič: "Slovenska kulturnopolitična razhajanja").

Radio Študent, ustanovljene že 1969, ki je vrtela rock'n'roll in konec sedemdesetih punkovsko glasbo.[3] Za politično opozicijo so veljali še tehnična inteligenca, ki je zagovarjala Kavčičevo liberalizacijo gospodarstva, in politična emigracija, ki je v tujini izdajala tudi razna glasila v slovenskem jeziku.[4] V poročilih SDV je naštetih na desetine izobražencev – krščanskih socialistov, članov predvojnih strank, umetnikov, publicistov, novinarjev, akademikov in študentov.[5]

Intelektualna opozicija v osemdesetih

V osemdesetih sta nezmožnost in pomanjkanje volje političnega vrha puščala bolj odprt prostor za razkrivanje tabujev ter razprave o prepovedanih temah. Intelektualci so bili s kritikami aktivni predvsem v Srbiji in Sloveniji. V na novo izdanih knjigah, člankih, pesmih in filmih so bile predstavljene osrednje teme: vzpon komunistov na oblast, koncentracijska taborišča, prisilna kolektivizacija, informbirojevci, Goli otok, nacionalno vprašanje idr. Teme so bile predstavljene z novega, drugačnega vidika, ki oblasti ni bil povšeči in se z njim ni želela sprijazniti. Pogostokrat je zato začela posegati po represivnih ukrepih.[6] Vse bolj moteča je zanje postala tista kulturniška opozicija, ki je pisala o temah, o katerih se v javnosti ni smelo razpravljati, tj. o dogodkih iz bližnje slovenske preteklosti in način komunističnega prevzema oblasti, npr. (povojni poboji več kot deset tisoč pripadnikov domobranskih enot in civilistov, krvava pot komunistov na oblast, politično motivirani sodni procesi na Slovenskem v prvih povojnih letih in koncentracijska taborišča komunističnega režima). Vse te teme so bili tabuji, ki jih je oblast skrbno skrivala. Kulturniška intelektualna opozicija je te teme obujala že v sedemdesetih, še posebej pa v osemdesetih letih.

Vse večjega kritiziranja sistema seveda ni izboljšala še gospodarska kriza, ki ni ostala neopažena s strani intelektualcev, nasprotno, sprožila je val razprav družboslovcev in humanistov, ki so opozarjale na slabosti samoupravnega sistema. Med največjimi kritiki kriznih razmer so bili poleg družboslovcev na Univerzi v Ljubljani prav književniki. Društvo slovenskih pisateljev (DSP) se je na primer začelo dejavno vključevati v politične, idejne in kulturnopolitične razprave, organizirali so javne tribune, na katerih so razpravljali o raznih temah: narodnem vprašanju, enakopravnosti jezikov v Jugoslaviji, svobodi umetniškega ustvarjanja ipd. V okviru DSP je bila leta 1985 ustanovljena tudi Komisija za zaščito mišljenja in pisanja. Opozarjala je na primere kršenja in poskuse omejevanja svobode ter tako zagovarjala temeljne človekove svoboščine.[7] Istega leta je DSP v Cankarjevem domu v Ljubljani organiziralo javno tribuno, kjer so slovenski intelektualci razpravljali tudi o položaju slovenskega naroda. Po javni tribuni se je v političnih krogih okrepilo razpravljanje o "tistih iz Cankarjevega doma" z negativnim prizvokom, saj so zmeraj bolj posegali v politično sfero in so zato postali kritična opozicija.[8]

---

[3] Prav tam, str. 201.
[4] Gabrič, "Slovenska kulturnopolitična razhajanja", str. 201.
[5] Attila Kovacs, Dušan Nećak, Mateja Režek, Sara Brezigar, "Madžarska begunska problematika leta 1956 – primer Jugoslavije in Slovenije", *Razprave in gradivo,* št. 58 (Ljubljana, 2009), str. 204.
[6] Aleš Gabrič, "Kulturniška "opozicija" podira tabuje", v: *Slovenska zgodovina 2*, ur. Jasna Fischer (Ljubljana, 2006), str. 1153−1154.
[7] Prav tam, 1155−1156.
[8] Aleš Gabrič, "Zaostrenost mednacionalnih odnosov", v: *Slovenska novejša zgodovina II*, ur, Jasna Fischer (Ljubljana, 2006), str. 1169.

V osemdesetih letih je tudi umetniška inteligenca začela obravnavati državno situacijo in pričela oblikovati ideje za neko novo družbenost. Začele so se ustanavljati ali glasneje delovati predvsem civilne družbe, alternativna gibanja in subkulture, pri čemer so sicer imeli ključno vlogo intelektualci, znanstveniki, novinarji, a tudi umetniki, predvsem skozi omenjena alternativna gibanja.[9] Slednja so se ob svobodi izražanja in ustvarjanja usmerjala tudi k privatnemu gospodarstvu, večji nacionalni avtonomiji in politični svobodi oz. v tem smislu k večstrankarstvu. Primer tega je bila na primer alternativna glasba – punk, ki se je pojavil že konec sedemdesetih let.[10] 18. oktobra 1977 je v telovadnici na gimnaziji Moste nastopila prva slovenska punk skupina Pankrti, naslednje leto pa je pri Škucu izšla njihova prva plošča *Lublana je bulana*. Sledile so še druge alternativne skupine, npr. trboveljska Laibach[11] leta 1980, ki je septembra tega leta doživela tudi prvo prepoved nastopanja.[12] Začetniki punka niso imeli ambicije popolnoma spremeniti svet, temveč so imeli željo po širjenju svobodnejšega delovanja in izražanja drugačnosti v javnem prostoru. Mladi, ki so mu sledili, so razvijali lastno socialno in družbenopolitično funkcijo.[13]

Naslovnica albuma *Dolgcajt* (1980) skupine Pankrti
(vir: Pankrti, dostopno na: www.discogs.com, sneto: 12. oktober 2020).

Punk ni bila samo vrsta glasbe, ampak provokativno gibanje, ki je neposredno in na najradikalnejši način negiralo družbene norme in skušalo uničiti uveljavljeno in uradno vsiljeno predstavo o tem, kakšna naj bi bila slovenska samoupravna socialistična kultura

[9] Marta Rendla, "Alternativna kulturna gibanja in "konglomerat FV" v osemdesetih letih v Sloveniji", *Prispevki za novejšo zgodovino* 58, št. 2 (dalje: Marta Rendla, "Alternativna kulturna gibanja"), str. 139–159.
[10] Božo Repe in Darja Kerec*, Slovenija, moja dežela* (Ljubljana, 2017), str. 72 (dalje: Repe, Kerec*, Slovenija, moja dežela*).
[11] Laibach, ki je simbolno poudarjala totalitarizem in uporabljala simbole Triglava, kozolca, jelenovih rogov, se je sama opredeljevala kot "*skupina, ki v svojem delovanju posveča veliko pozornosti psihologiji mase in logiki manipulacije skozi informacijo ter vsa sredstva svoje umetniške akcije usmerja k definiciji masovno-psihološkega karakterja družbenega (kulturno-političnega) mitinga (kakršen je npr. rock koncert)*". (Laibach. »Prejeli smo.« *Mladina*, 12. maj 1983, str. 28), oblast pa je v njih prepoznavala nastop neonacizma.
[12] Marcel Štefančič, "Kako je nastal Laibach. In kako je preprečil fašizacijo Slovenije", *Mladina,* 24. marec 2017, št. 12, dostopno na: https://www.mladina.si/179257/kako-je-nastal-laibach (sneto: 12. 3. 2020).
[13] Prav tam, str. 72–73;

ter prepričanja, da živijo v najboljšem sistemu sprejemala z dvomi.[14] Punk pa se je vse bolj povezoval tudi z likovnoslikarskimi skupinami in gledališčem, ki so delile njihovo ideologijo. Laibach se je npr. povezal s slikarsko skupino Irwin in Gledališčem sester Scipion Nasice v umetniški kolektiv Neue Slowenische Kunst (NSK).[15]

Slikarska skupina Irwin leta 1989 (Dušan Mandič, Miran Mohar, Andrej Savski, Roman Uranjek in Borut Vogelnik), ki je delovala v kolektivu Neue Slowenische Kunst (NSK)

(vir: Uradna spletna stran NSK, dostopno na: nsk.mg-lj.si/si/artist/irwin/, sneto: 12. oktober 2020).

Ob mladinski subkulturi so se pojavila tudi mirovna, ekološka, feministična idr. gibanja, ki so vseeno izhajala iz mladinskih alternativnih klubov. Leta 1984 je tako npr. nastala lezbična oz. feministična sekcija Lilit in homoseksualna sekcija Magnus, ki je svoj prvi festival organizirala leta 1984 Ljubljani. Oktobra 1987 so pri feministični skupini Lilit ustanovili še lezbično skupino LL (deluje še danes), prihodnje leto pa se je lezbična sekcija LL osamosvojila v samostojno sekcijo pri Škuc-Forumu. Različna gibanja civilne družbe so torej s kritičnostjo do nosilcev oblasti in sistema postala del spreminjajoče se podobe Slovenije.[16] V začetku leta 1983 je bil v Novem mestu ustanovljen koordinacijski odbor delovne skupine za ekološko in mirovno problematiko s strani RK ZSMS. Delovna skupina se je razdelila na ekološki in mirovni del in kasneje še na delovno skupino za duhovna gibanja. Njihovi glavni cilji so bili skrajšanje služenja vojaškega roka, oblikovanje nejedrska območja na Balkanu, odprava depozita, nadzor prodaje orožja v tujini, odpravo smrtne kazni, sprememba ali odprava 133. člena kazenskega zakonika, ki je sankcioniral verbalni delikt.[17]

---

[14] Blaž Vurnik, *Vloga Zveze socialistične mladine Slovenije pri demokratizaciji Slovenije (1980–1990)* (Ljubljana, 2005), str. 248.

[15] Nikolai Jeffs, "FV in 'tretja scena' 1980–1990", v: *FV: alternativa osemdesetih: alternative scene of the eighghties*, ur. Breda Škrjanec (Ljubljana, 2008), str. 102.

[16] Božo Repe, Darja Kerec, *Slovenija, moja dežela*, str. 74–75; Božo Repe: *Viri o demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije*, str. 49.

[17] Prav tam; Gabrič, "Slovenska kulturnopolitična razhajanja", str. 202; Božo Repe, *Viri o demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije.*

Kljub pestri dejavnosti glasbenih, likovnih, mirovnih in ostalih alternativnih skupin, pa so temelje alternativnih rešitev za tedanji sistem in kritiko obstoječega in njegovih podpornikov najbolj neposredno izražali pisci prispevkov v kritičnih in kulturnih revijah, med katerimi je najbolj izstopala leta 1982 ustanovljena *Nova revija,* ki je v osemdesetih pomenila preboj kulturnih, kritiških revij na Slovenskem v Jugoslaviji[18], saj je zagovarjala več svobode pri ustvarjanju in podajanju družbenopolitične kritike.[19] Vsekakor pa ne gre pozabiti na pomembno, če ne celo ključno vlogo pri vprašanjih kritičnosti obstoječega sistema in alternativnih idejah, vlogo mladine, predvsem študentov oz. študentskih gibanj, ki so skušala svoje ideje popularizirati skozi študentski kulturni center.[20] Že v sedemdesetih let se je mladina, ki je želela obračunati z vsiljevanjem takrat vodilne ideologije, izoblikovala v zametek neodvisne politične javnosti, sicer še ne prave opozicije. Leta 1974 je bila sicer samostojna študentska organizacija ukinjena. Združila se je z mladinsko organizacijo Zveza socialistične mladine Slovenije (ZSMS), s čimer se je delno začela postopna pasivizacija študentske populacije. Pa vendar so s pomočjo *Tribune*, študentskega časopisa in izjemno pomembnega informacijskega kanala, revije *Katedra*, Radia Študent in Študentskega kulturnega centra (ŠKUC) študenti v tem času vzdrževali kontinuiteto s študentskim gibanje. Kasneje se je študentska organizacija z revijo *Mladina* v okviru ZSMS tudi precej okrepila. Na tak način so bili v osemdesetih letih nosilci resnih družbenih pobud na področju politike in kulture prav kolektivne dejavnosti mladine oz. študentov, ki so se manifestirale predvsem v alternativnih kulturnih gibanjih. *Mladina, Tribuna* ter "mariborska" *Katedra* so nemalokrat svoje številke morale umakniti iz tiska ali pa so bile preprosto prepovedane, vsekakor pa ves čas pod drobnogledom Službe državne varnosti.

Pod drobnogledom SDV

Delo SDV je bilo tudi v osemdesetih skoraj v celoti usmerjeno v notranjo problematiko. Njihove glavne naloge so bile "boj proti notranjemu sovražniku", protiobveščevalna zaščita celotnega ozemlja, protiobveščevalna zaščita štabov in enot Teritorialne obrambe, odkrivanje subverzivnih in drugih aktivnosti političnih emigracij. SDV se je ukvarjala tudi z odkrivanjem in pregonom storilcev takih kaznivih dejanj, ki so spadala pod "kazniva dejanja proti osnovam socialističnega samoupravljanja". Pri vseh nalogah je imela SDV zelo široka pooblastila in sredstva, pa tudi dovoljenja za uporabo "nekonvencionalnih" metod dela. Med takimi je bil na primer informativni razgovor, tajno zasledovanje, plasiranje dezinformacij (ko se osebi ali organizaciji podtika izmišljene ali pol-resnične informacije), tajna preiskava prostora, nadzor nad komunikacijskimi sredstvi, ozvočenje idr.[21] Vsako leto je t. i. Uprava za analitiko takratnega Republiškega sekretariata za notranje zadeve Socialistične republike Slovenje v sodelovanju s SDV podala osebne informacije, obvestila, varnostne ocene, mesečne preglede sovražne dejavnosti ipd., ki so bile posredovane slovenski politični eliti: predsedniku Predsedstva SR Slovenije, predsedniku Skupščine SRS, predsedniku CK ZKS, sekretarju CK ZKS,

[18] Več o nadzorovanju in spremljanju *Nove revije* s strani SDV: Ana Šela, Darko Friš, "Nova revija v primežu Službe državne varnosti", *Annales*, ser. hist. sociol. 27, št. 4 (2017), str. 807–836.
[19] Marko Zajc, Slovenski intelektualci in Jugoslovanstvo v osemdesetih letih. Izhodišča in teze", v: *Slovenija v Jugoslaviji*, ur. Zdenko Čepič (Ljubljana, 2015), str. 241–255.
[20] Repe, Kerec, *Slovenija, moja dežela*, str. 72.
[21] Iztok Plazar, *Nastanek in razvoj slovenske obveščevalne službe*, diplomsko delo, Univerza v Ljubljani (Ljubljana, 2002), str. 41

predsedniku Izvršnega sveta Skupščine SRS, predsedniku Republiške konference SZDL, predsedniku Republiškega sveta Zveze sindikatov Slovenije, predsedniku Zveze združenj borcev NOV Slovenije, članom predsedstva CK ZKS in Predsedstva SRS, republiškemu sekretarju za notranje zadeve, predsedniku Vrhovnega sodišča SRS ipd.[22]

V obravnavanem času je tako ob vse ostrejših kritikah gospodarskega, političnega in kulturnega stanja v Jugoslaviji oblast postajala vse bolj pozorna na aktualno dogajanje. Sicer je SDV ukrepala v glavnem z zaplembami posameznih številk določenih spornih revij, zamenjavami urednikov, ustavitvijo tiskanja knjig ipd. Proti takšnim tendencam je oblast nastopila z obtožbami o sovražni propagandi in blatenju države, širjenju neresničnih informacij in izkrivljenem prikazovanju družbenih razmer v državi. Pisce tovrstnih del je postavljala pred sodišča in jim sodila po več členih kazenskega zakonika, intelektualci pa so se po smrti državnega voditelja Josipa Broza Tita leta 1980 angažirali zlasti proti 133. členu zakona, ki je sankcioniral t. i. verbalni delikt.[23]

Na začetku osemdesetih so največjo nevarnost zaznavali v anarholiberalističnih skupinah, tujih obveščevalnih, informativnih, propagandnih institucijah ter diplomatsko-konzularnih in trgovinskih predstavništvih, v "fašističnih in nacističnih skrajnežih" v Italiji in Avstriji in rimskokatoliški cerkvi. Vse te skupine so označili s "sovražnim delovanjem proti ustavni ureditvi v SR Sloveniji". Vendar pa za oblast v začetku osemdesetih večje nevarnosti omenjene skupine še niso predstavljale, saj so jih imeli brez težav pod nadzorom. V polletni *Varnostni oceni* (januar–junij 1982) so zapisali, da kljub zaostrenim gospodarskim odnosom nekateri posamezniki in "skupine notranjega sovražnika, politične emigracije in druge protijugoslovanske strukture" sicer niso uspele razviti svoje aktivnosti. Kljub vsemu pa so bili nanje pozorni, saj bi lahko zanetile "morebitne notranje nemire".[24]

V drugi polovici osemdesetih let pa je demokratizacija že dosegla raven, ko so nekoč "meščanske" pravice pravzaprav postajale že klasične človekove pravice (npr. nedotakljivost stanovanja). To seveda ne pomeni, da oblast opozicije ni strogo ocenjevala in preverjala, le odločneje se je bala reagirati. Oblast se je tako vrtela v glavnem okoli vprašanj o tem, koliko svobode dovoliti revijalni in publicistični dejavnosti, pri čemer jo je skrbelo, ali bo s kakim objavljenim prispevkom prešla mejo dovoljenega, po drugi strani pa jo je bilo strah reagirati, pomembno vlogo pri (ne)reagiranju pa so imeli tudi sporov med politiki, ki na stvari niso gledali enako. Odnos do opozicije je bil povsem odvisen od tolerance na vodilnih položajih, se je pa slovenska oblast izogibala uporabi represivne jugoslovanske zakonodaje, po eni strani zaradi pritiska javnosti, po drugi strani pa zato, ker so veje oblasti niso bile več tako strogo koordinirane s strani CK ZKS. Ob vedno hujši krizi v Jugoslaviji so se stvari na področju nadzora le začele počasi spreminjati pa tudi opozicija, ki se je začela povezovati, je postajala vedno glasnejša.[25]

Med najglasnejšimi je bila že omenjena *Nova revija*, ki je bila zaradi prispevkov, ki so izražali vse večjo skrb piscev nad mračno prihodnostjo države ter kritiko kulturne politike od vsega začetka pod budnim očesom oblasti. Pisci revije so se še posebej osredotočali na narodno vprašanje in odločno zagovarjali slovenstvo ter kritizirali

---

[22] Ana Šela, Nova revija pod budnim očesom komunistične oblasti, magistrsko delo. Univerza v Mariboru (Maribor, 2016), str. 29.
[23] Aleš Gabrič, "Cenzura v Sloveniji po drugi svetovni vojni: od komunističnega Index librorum prohibitorum do ukinitve "verbalnega delikta", v: *Primerjalna književnost* 31 (2008), str. 75.
[24] Arhiv republike Slovenije, SI AS 1931, RSNZ SRS, t. e. 2313, UA 1982, MA 701, Varnostna ocena (januar – junij).
[25] Božo Repe, *Jutri je nov dan* (Ljubljana, 2002), str. 96.

jugoslovanstvo. Ob koncu osemdesetih, leta 1987, je *Nova revija* izdala 57. številko revije (simbolno, v spomin Revije 57) s podnaslovom *Prispevki za slovenski nacionalni program*, kjer je šestnajst avtorjev začrtalo programske smernice slovenskega osamosvajanja. V Prispevkih se je 16 avtorjev prispevkov zavzelo za več samostojnosti in demokratizacijo Slovenije. Slovensko vodstvo je reagiralo tako, da je na 68. seji Predsedstva Republiške konference SZDL Slovenije[26] po večurnem zasedanju razrešilo glavnega urednika *Nove revije* Dimitrija Rupla in odgovornega urednika Nika Grafenauerja, ni pa ukinilo revije, kot so to zahtevali v Beogradu. V slovenskem političnem vrhu so se namreč zavedali, da bi represivni ukrepi proti novorevijašem še okrepili opozicijo in javno nezadovoljstvo.[27]

Sklep

Osemdeseta leta prejšnjega stoletja so na Slovenskem resnično predstavljala prelomno desetletje. Zaradi nestabilnega političnega, gospodarskega in socialnega položaja so glasovi nestrinjanja postajali vedno glasnejši, preciznejši in za rešitve nastalih situacij ponujali tudi morebitne rešitve. Nova gibanja, namen katerih je bil posredno pa tudi neposredno opozoriti na vse težave tedanjega političnega sistema, intelektualna in umetniška, so predstavljala alternativo že obstoječim, zato so jih oblasti dojemale kot kulturno ali intelektualno opozicijo. Predvsem mladi so z glasbo (Pankerti, Laibach), likovno umetnostjo (Irwin), gledališkimi predstavami (Scipion Nasice) – združeni v umetniški kolektiv Neue Slowenische Kunst –, feminističnimi (Lilit, Magnus), mirovnimi in ekološkimi gibanju skušali neposredno opozoriti na svoj upor proti vladajočemu sistemu. Bolj neposredni so bili v raznih kritičnih časopisih (*Mladina*, *Tribuna*, *Katedra*), še posebej v *Novi reviji*, ki je leta 1987 v posebni številki, naslovljeni *Prispevkih za slovenski nacionalni program,* začrtala programske smernice slovenskega osamosvajanja.

Skozi vse obdobje osemdesetih je kritika sistema in takrat vladajočih nemalokrat nanjo "pritegnila" Službo državne varnosti, slovensko tajno politično policijo, ki jih je pozorno spremljala in nadzirala. Služba državne varnosti je v novih gibanjih videla predvsem razlog za morebitno skrb, saj so gibanja zahtevala spremembo tedanjega obstoječega sistema, SDV pa je predvidevala, da so spodbujana tudi "od zunaj" in pod nadzorom tujih obveščevalnih služb. Tako si je SDV zadala nalogo skrbno spremljati nadaljnje dogajanje alternativnih gibanj. Obsodbe in prepovedi študentskega tiska, ki je zgolj opozarjal na nepravilnosti in nemalokrat ponujal tudi rešitve za obstoječe težave, nam kažejo, da je še konec osemdesetih let svoboda govora bila nedvomno omejena in pod strogim nadzorom pod krinko "varovanja javnega miru".

Alternativna kulturna gibanja in intelektualna opozicija z osrednjimi predstavniki so v osemdesetih letih sestavljala kritični val, ki je povzročil, da je Slovenija v liberalizaciji, demokratizaciji in strpnosti prehitela preostali del skupne države. Prav nova alternativa je s spodbujanjem kritičnega mišljenja in z opozarjanjem na napake tedanjega sistema ter predvsem z iskanjem rešitev za obstoječo krizo pripomogla pri pospeševanju procesa slovenske pomladi in k njenemu cilju, slovenski osamosvojitvi.

---

[26] Božo Repe, "Dokument št. 11: Tiskovna konferenca," v: *Viri o demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije* (Ljubljana, 2002), str. 139.

[27] Ana Šela in Darko Friš, "Nova revija v primežu Službe državne varnosti", *Annales*, ser. hist. sociol. 27, št. 4 (2017), str. 823–833.

Ana Šela: The Intellectual Opposition of the eighties in Slovenia and the State Security Service

SUMMARY
The 1980s in Slovenia, which is the period of the last decade of the republic's existence in the state of Yugoslavia, were marked by a financial, political, and social crisis. They began symbolically, almost prophetically, with the death of one of the pillars of socialist Yugoslavia, Josip Broz -Tito, and ended with a plebiscite for an independent Slovenia, which led to independence in 1991. For the realization of the latter, so called the intellectual and cultural opposition, which in the 1980s directly and indirectly drew attention to the problems in the political system and offered alternative solutions. The latter was especially noticed by the Slovenian secret state police, the State Security Service (*Služba državne varnosti*), whose main task was surveillance and control of all possible alternative solutions and initiators for them. The article explains the concept of opposition in the 1980s in a one-party system, a concise presentation of the intellectual and cultural opposition of this period, the basic activities of the latter and the surveillance of these activities by the State Security Service.

VIRI in LITERATURA

Viri:

Arhiv republike Slovenije, fond SI AS 1931, Republiški sekretariat za notranje zadeve Socialistične republike Slovenije (RSNZ SRS).

Literatura:

Aleš GABRIČ, "Kulturniška "opozicija" podira tabuje", v: *Slovenska zgodovina 2*, ur. Jasna Fischer (Ljubljana, 2006).

Aleš GABRIČ, "Zaostrenost mednacionalnih odnosov", v: *Slovenska novejša zgodovina II*, ur, Jasna Fischer (Ljubljana, 2006).

Aleš GABRIČ, "Cenzura v Sloveniji po drugi svetovni vojni: od komunističnega Index librorum prohibitorum do ukinitve "verbalnega delikta", v: *Primerjalna književnost* 31 (2008), str. 63–77.

Aleš GABRIČ, "Slovenska kulturnopolitična razhajanja med kulturno ustvarjalnostjo in politično akcijo 1980–1987", Zgodovinski časopis 56 (2002), str. 199–221.

Nikolai JEFFS, "FV in 'tretja scena' 1980–1990," v: *FV: alternativa osemdesetih = alternative scene of the eighties*, ur. Breda Škrjanec (Ljubljana, 2008).

Attila KOVACS, Dušan Nećak, Mateja Režek, Sara Brezigar, "Madžarska begunska problematika leta 1956 – primer Jugoslavije in Slovenije", *Razprave in gradivo,* št. 58 (Ljubljana, 2009).

Marta RENDLA, "Alternativna kulturna gibanja in "konglomerat FV" v osemdesetih letih v Sloveniji", *Prispevki za novejšo zgodovino* 58, št. 2, str. 196–247.
Božo REPE, *Viri o demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije (1. del: opozicija in oblast)* (Ljubljana, 2002).
Božo REPE in Darja Kerec*, Slovenija, moja dežela* (Ljubljana, 2017).
Božo REPE, *Jutri je nov dan* (Ljubljana, 2002).
Božo REPE, "Dokument št. 11: Tiskovna konferenca," v: *Viri o demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije* (Ljubljana, 2002).
Ana Šela, Darko Friš, "Nova revija v primežu Službe državne varnosti", *Annales* 27, št. 4 (2017), str. 807–836.
Marcel ŠTEFANČIČ, "Kako je nastal Laibach. In kako je preprečil fašizacijo Slovenije", *Mladina,* 24. marec 2017, št. 12, dostopno na: https://www.mladina.si/179257/kako-je-nastal-laibach (sneto: 12. 3. 2020).
Blaž VURNIK, *Med Marxom in punkom. Vloga Zveze socialistične mladine Slovenije pri demokratizaciji Slovenije (1980–1990)* (Ljubljana, 2005).
Iztok PLAZAR, *Nastanek in razvoj slovenske obveščevalne službe*, diplomsko delo, Univerza v Ljubljani (Ljubljana, 2002).
Marko ZAJC, "Slovenski intelektualci in Jugoslovanstvo v osemdesetih letih. Izhodišča in teze", v: *Slovenija v Jugoslaviji*, ur. Zdenko Čepič (Ljubljana, 2015).

Janez Osojnik,

asistent in mladi raziskovalec na Filozofski fakulteti Univerze v Mariboru

---

POROČILO O MEDNARODNEM ZNANSTVENEM SIMPOZIJU "PRELOMNI DOGODKI LETA 1919"

Mednarodni znanstveni simpozij "Prelomni dogodki leta 1919" se je med 3. in 6. decembrom 2019 odvijal na Filozofski fakulteti Univerze v Mariboru. Simpozij so organizirali Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Mariboru, Zgodovinsko društvo dr. Franca Kovačiča v Mariboru, ZRC SAZU, Zgodovinski Inštitut Milka Kosa in Akademije distribucije Elektro Maribor.

Med 3. in 6. decembrom 2019 se je na Filozofski fakulteti Univerze v Mariboru odvijal mednarodni znanstveni simpozij zgodovinarjev z naslovom "Prelomni dogodki leta 1919", ki so ga organizirali Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Mariboru, Zgodovinsko društvo dr. Franca Kovačiča v Mariboru, ZRC SAZU, Zgodovinski Inštitut Milka Kosa in Akademije distribucije Elektro Maribor. Organizacijskemu odboru je predsedoval prof. dr. Darko Friš, mesto podpredsednika je zasedal doc. dr. Aleš Maver, člani pa so bili še znanstveni svetnik dr. Jurij Perovšek, prof. dr. Božo Repe, znanstvena svetnica dr. Petra Svoljšak, dr. Mateja Matjašič Friš in mag. Nina Gostenčnik kot tajnica. Kot je razvidno že iz naslova simpozija, je 45 udeležencev predstavilo najrazličnejše vidike dogodkov, ki so se zgodili v letu 1919. V poštev so vzeli tako bolj lokalne tematike, povezane z dogajanjem na manjšem specifičnem območju, zlasti Maribor in njegovo okolico ter Prekmurje, kot tudi takšne, ki so obsegale celotno slovensko ozemlje oziroma ga celo presegale. Referenti so se dotaknili različnih področij. Tako smo lahko poslušali tematike, povezane s politično, diplomatsko, vojaško, gospodarsko, cerkveno kulturno in umetnostno zgodovino ter zgodovino šolstva. Omenjene tematike so se izmenjevale prve tri dni simpozija, zadnji dan pa je bil posvečen razvoju elektrifikacije na Slovenskem s poudarkom na Mariboru in njegovi širši okolici.

Prvi dan simpozija se je po pozdravnih nagovorih predsednika uprave Elektra Maribor mag. Borisa Soviča, predstojnika Oddelka za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Mariboru doc. dr. Antona Ravnikarja in dekana Filozofske fakultete Univerze v Mariboru ter predsednika organizacijskega odbora simpozija prof. dr. Darka Friša začel s predstavitvijo širšega evropskega in svetovnega okvira prvega leta po koncu prve svetovne vojne, za kar sta poskrbela doc. dr. Tamara Griesser Pečar in doc. dr. Aleš Maver. V ta kontekst lahko prištejemo tudi enega večjih problemov tistega časa, to je vračanje vojakov z bojišč, kar nam je predstavila doc. dr. Urška Lampe. Prvi sklop panelov se je nadaljeval s predavanjema znanstvenega svetnika dr. Jurija Perovška in doc. dr. Bojana Balkovca o politični situaciji na Slovenskem v letu 1919 in nastanku ter delu Deželne vlade, zaključil pa se je s predpremiero dokumentarnega filma Televizije Slovenije z naslovom "Boji za severno mejo", ki ga je režiral Valentin Pečenko. V filmu je poudarjen predvsem odnos ljubljanske Narodne vlade do vprašanja severne meje in delovanju generala Rudolfa Maistra. Pečenko je k sodelovanju povabil številne priznane slovenske, tudi sodelujoče na tem mednarodnem simpoziju, in tuje zgodovinarje ter pisatelja Toneta Partljiča. Po koncu filma, ki je požel ogromen aplavz, je režiser zbranim povedal nekaj besed o njegovem nastanku in snemanju.

Drugi sklop panelov prvega dne se je po kosilu nadaljeval s seznanitvijo s politično situacijo na Slovenskem v prvem letu po koncu vojne. Referenti so obravnavali dogajanje v že obstoječih ali po vojni novonastalih slovenskih strank in njihovo politiko do posameznih aktualnih problemov. Izjemo je predstavljal eden izmed dveh referatov doc. dr. Gregorja Jenuša, ko je predstavil vlogo teologa Matije Slaviča na pariški mirovni konferenci, kjer velja izpostaviti njegovo gradivo, s katerim je opravičeval priključitev Prekmurja Kraljevini SHS. Referatom je sledila otvoritev razstave v avli Filozofske fakultete Univerze v Mariboru z naslovom "Doktorati FF: 100 let, oster in potreben inštrument družbe, ki so ga pripravili na "sestrskem oddelku gostiteljice", torej Oddelku za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Ob otvoritvi sta razstavo na kratko predstavila tamkajšnja člana doc. dr. Kornelija Ajlec in doc. dr. Bojan Balkovec. Prvi dan se je zaključil s predavanji prej omenjene Kornelije Ajlec o načrtih za preskrbo in obnovo Slovenije pri Narodni in Deželni vladi za Slovenijo v letih 1919 in 1920, dr.

Gregorja Antoličiča o državni ureditvi nove države s posebnim poudarkom na slovenskih deželah v letu 1919 in prof. dr. Edvarda Protnerja o šolstvu na Slovenskem v prvem povojnem letu. Za uspešen zaključek dneva je kot češnja na vrhu torte vse referente sprejel Oddelek za zgodovino mariborske filozofske fakultete, kjer so se razvile zanimive debate, ki so bile posledica razmišljanj in novih spoznanj, ki so jih prisotni dobili ob poslušanju referatov.

Drugi dan simpozija je odprl izr. prof. dr. Gorazd Bajc s predstavitvijo situacije v Trstu, Istri in Kvarnerju v letu 1919, območij, ki so bila bodisi z londonskim memorandumom iz 26. aprila 1915 dodeljena Italiji bodisi je na pariški mirovni konferenci izkazovala aspiracije po njih – takšen primer predstavlja Reka, ki je bila predmet burnih pogajanj v Parizu med zavezniki, zlasti z Italijo in ameriškim predsednikom Woodrowom Wilsonom. Sledili so paneli, ki so za razliko od prvega dne, ko so bili fokusirani na politično dogajanje, problematizirali tematike kulturne, cerkvene, gospodarske in diplomatske zgodovine. Prvi sklop drugega dne se je zaključil z referatom doktorskega študenta Staneta Kocutarja, ki je predstavil slabo poznano tematiko, povezano s prvim povojnim letom, in sicer prve tehnične korake do začetka oddajanja prvega slovenskega radia.

Popoldanski referati drugega dne so se z izjemo prof. dr. Tomaža Kladnika, ki je predstavil oblikovanje oboroženih sil Kraljevine SHS, geografsko osredotočali na dogajanje na Spodnjem Štajerskem, Koroškem in Prekmurju. Ob tem so bili prisotni priča primerjalnemu vidiku, in sicer pogledu zgodovinarjev dveh držav na določeno tematiko, saj sta se prof. dr. Darko Friš in mlada raziskovalka ter doktorska študentka Ana Šela posvetila dogajanju v Mariboru in na slovenskem delu Štajerske ter se ob tem nista izognila pogledu na bodočnost nemških politikov, ki so v času obstoja Avstro-Ogrske in tudi prvih mesecih njenega razpada delovali na obravnavanem ozemlju. Njihovo delovanje je obravnaval tudi njun avstrijski kolega doc. dr. Martin Moll, ki je svoj referat predstavil v angleškem jeziku. Slušatelji so bili ob referatu izr. prof. dr. Gorazda Bajca in mladega raziskovalca ter doktorskega študenta Janeza Osojnika priča pogledu in dojemanju Velike Britanije, ene izmed držav, ki so krojile usodo Evrope na mirovni konferenci v Parizu, problematike razmejitve na Koroškem. V svojem bistvu referata sta predstavila pogled tako imenovane "tretje strani". V primeru Ane Šela in Janeza Osojnika lahko opazimo, da kot referenti niso sodelovali le že uveljavljeni in priznani zgodovinarji, ampak tudi doktorski študentje. V nadaljevanju tega dne sta kot soreferenta v tandemu z mariborskima zgodovinarjema sodelovala še magistrska študenta Darjan Lorenčič, ki je z doc. dr. Andrejem Hozjanom predstavil Mursko republiko, in Dejan Juhart, ki se je z doc. dr. Alešem Mavrom dotaknil razmerja med katoličani in protestanti v Prekmurju v letu 1919. Prisotnost študentov kot referentov vsekakor dokazuje usmeritev mariborskega Oddelka za zgodovino, da svoje "vajence" vključuje v znanstvenoraziskovalni proces že v času študija in jih tako še bolje usposobi za njihovo nadaljnjo kariero. Po koncu dneva je tako kot prvi dan sledil sprejem Oddelka za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Mariboru.

S predstavitvijo diplomacije na pariški mirovni konferenci s strani znanstvene svetnice dr. Petre Svoljšak, s čimer so navzoči dobili vpogled v preference in diplomatske igre najpomembnejših držav zmagovalk prve svetovne vojne, se je začel tretji dan simpozija. Sledila sta ji prof. dr. Bogdan Kolar, ki je obravnaval vlogo katoliške cerkve v novonastali Kraljevini SHS, in prof. dr. Božo Repe, ki je ob 100-letnici nastanka Univerze v Ljubljani spomnil na okoliščine nastanka in pomena takrat najvišje slovenske

izobraževalne in znanstvenoraziskovalne institucije, hkrati pa predstavil še nekatera nepoznana dejstva, povezana z njeno ustanovitvijo. Do konca prvega dela so sledili trije referati, ki so se vsebinsko dopolnjevali, saj so obravnavali dogajanje v Prekmurju. Doc. dr. Andrej Hozjan je predstavil delovanje Jožefa Godine, enega vodilnih aktivistov delujočih neposredno na terenu, ki so zagovarjali priključitev Prekmurja jugoslovanski državi. Njegov referat je dopolnila doc. dr. Darja Kerec v odzivih na spremembe oblasti v Prekmurju v prvem povojnem letu. Za njo pa je bilo moč že tretjič "v akciji" videti dr. Bajca, ki je z magistrskim študentom zgodovine Jonom Adamom Knezom predstavil prekmursko vprašanje v luči dokumentov britanske diplomacije, ki so bili vezani zlasti na pariško mirovno konferenco in izpostavila pomen boljševistične revolucije na Madžarskem, ki je pomembno vplivala na spremembo v razmišljanju svetovnih velesil.

V popoldanskem delu so se nadaljevali paneli, posvečeni 100-letnici priključitve matični domovini Prekmurja. Prof. dr. Darko Friš in doktorska študentska Tadeja Melanšek sta na izviren način obravnavala slovesnosti ob priključitvi Prekmurja h Kraljevini SHS, s čimer sta kronološko obravnavala obdobje od leta 1919 do leta 2019. V svojem prispevku sta se osredotočila predvsem na potek praznovanja pomembnejših jubilejev priključitve Prekmurja do pričetka druge svetovne vojne. Izpostavila sta, da je bilo proslav bistveno več v času prve Jugoslavije kot pa kasneje. Sledilo je predavanje dr. *Lászla Göncza, ki se je posvetil vplivu političnih sprememb na Madžarskem v prvi polovici leta 1919 na vprašanje Prekmurja in položaju Madžarov po priključitvi. Pri tem je navzočim predstavil pogled madžarske historiografije na obravnavano dogajanje. Dan se je zaključil z referatoma mag. Nine Gostenčnik, ki je obravnavala vprašanje slovenskega parlamenta v letu 1919 in* "deželno krizo" ter dr. Svoljšak, ki se je lotila vprašanja dogajanja na Primorskem v prej omenjenem letu in Pisarne za zasedeno ozemlje.

Četrti dan simpozija je bil posvečen, kot že zapisano na začetku, razvoju elektrifikacije na Slovenskem s poudarkom na Mariboru in njegovem širšem območju. Prof. dr. Stane Granda je v uvodnem predavanju predstavil širši okvir elektrifikacije na Slovenskem, predavanje pa je popestril z nekaterimi komičnimi vložki, ki so prebudili zaspane jutranje obraze. Naslednji referent dr. Orest Jarh se je vsebinsko navezoval na Grandin referat, izpostavil pa je nekatere tehnične vidike elektrifikacije. Mag. Gregor Novak je slušateljem predstavil nastanek ideje in izgradnjo prve hidroelektrarne na Dravi, ki poteka preko ozemlja današnje Republike Slovenije, to je HE Fala, ki je začela obratovati leta 1918. Sledil mu je mag. Boris Sovič, ki se je posvetil začetkom vzpostavitve električnega omrežja v Mariboru in njenemu razvoju vse do današnjih dni. Doc. dr. Martin Bele je predstavil manj znane, a brez dvoma zanimive osebne zgodbe ljudi, ki so pripomogli k razvoju električnega in plinskega omrežja v Mariboru. Zadnje predavanje je imel mag. Novak, ki je problematiziral o razvoju elektrifikacije širšega mariborskega okoliša v Kraljevini SHS. Po koncu njegovega referata je simpozij z govorom zaključil predsednik organizacijskega odbora prof. dr. Darko Friš, ki je zbrane že povabil k mednarodnem simpoziju v decembru 2020, ki bo obravnaval dogajanje v letu 1920 v Mariboru, na Spodnjem Štajerskem, na Slovenskem, v Kraljevini SHS in Evropi ter po svetu.

Tudi tokratni decembrski mednarodni znanstveni simpozij – ta ima v Mariboru že dolgo tradicijo – je več kot le izpolnil pričakovanja obiskovalcev. Vrhunski slovenski in mednarodni strokovnjaki ter nekateri ambiciozni nadobudni študenti so v 46. referatih predstavili razne aspekte dogajanja v letu 1919. Poleg že poznanih dejstev so predstavili številne nova dognanja in reinterpretacije dogajanj, ki so močno spremenile Evropo in

njen zemljevid, ob tem pa že v osnovi sprožile probleme, ki so rezultirali v kasnejših krizah, katerih vrhunec predstavlja druga svetovna vojna. Upravičeno lahko z optimizmom pričakujemo december 2020, ko je predviden naslednji simpozij, saj lahko pričakujemo poglobitev poznanih tematik in številna nova odkritja.

Prvi dan simpozija
(fotografiral: Peter Gračner).

Janez Osojnik: REPORT ON THE INTERNATIONAL SCIENTIFIC SIMPOSIUM "PRELOMNI DOGODKI LETA 1919"

SUMMARY
The international scholarly symposium "Prelomni dogodki leta 1919« took place between December 3 and 6, 2019, at the Faculty of Arts, University of Maribor. The symposium was organized by the Department of History of the Faculty of Arts, University of Maribor, the Historical Society dr. Franc Kovačič in Maribor, the Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences and Arts, the Milko Kos Historical Institute, and the Distribution Academy of Elektro Maribor.

UREDNIŠKA NAVODILA AVTORJEM

Študentski zgodovinski časopis je študentska strokovna revija, ki izhaja enkrat letno pod okriljem Študentske sekcije Zgodovinskega društva dr. Franca Kovačiča v Mariboru. Strokovne članke prispevajo študenti zgodovine ali drugih humanističnih in družboslovnih ved, ki mejijo na zgodovinsko znanost.

Prispevek (napisan z urejevalnikom teksta Word) lahko obsega do 4000 besed vključno z navedenimi viri in literaturo. Prispevek mora biti poslan po elektronski pošti urednici (e-mail: tadejamelansek93@gmail.com). Slikovni material v obliki laserske kopije ali v elektronski obliki (JPG format) mora biti opremljen s podnapisom in navedbo vira.

Oddani prispevek mora biti opremljen s povzetkom in ključnimi besedami. Ključne besede morajo odražati vsebino prispevka in biti primerne za klasifikacijo (UDK). Povzetek mora predstaviti namen prispevka, glavne značilnosti in metodologijo raziskovalnega dela ter najpomembnejše rezultate in sklepe.

Besedilo prispevka mora biti pregledno in razumljivo strukturirano (naslovi poglavij, podpoglavij), tako da je mogoče razbrati namen, metodo dela, rezultate in sklepe.

Opombe morajo biti pisane enotno kot sprotne opombe pod črto. So vsebinske (avtorjev komentar) in bibliografske (navedba vira, uporabljene – citirane literature).

Bibliografska opomba mora ob prvi navedbi vsebovati celoten naslov oz. nahajališče: ime in priimek avtorja, naslov dela (ko gre za objavo v reviji ali zborniku naslov le-tega), kraj in leto izida, strani.

Ob koncu prispevka se navedejo uporabljeni viri in literatura, ki si po priimku avtorja (označenim z velikimi tiskanimi črkami), naslovom (če avtor ni znan) ali imenom arhiva sledijo po abecednem vrstnem redu.

Primeri citiranja:

monografija: Jože Mlinarič, *Studeniški dominikanski samostan : ok. 1245−1782* (Celje, 2005), str. 10.;
članek v reviji: Darko Friš, "Banovinska konferenca Jugoslovanske nacionalne stranke leta 1937 v Ljubljani," *Zgodovinski časopis* 59, št. 1−2 (2005): str. 10.;
časnik: ime in priimek avtorja (če je naveden), "Volitve v mariborski mestni zastop," Slovenski gospodar, 27. november 1873, št. 48, str. 10;
prispevek v zborniku: Vasilij Melik, "Vprašanje regij v naši preteklosti," v: *Regionalni vidiki slovenske zgodovine : zbornik referatov XXXI. zborovanja slovenskih zgodovinarjev*, ur. Peter Štih in Bojan Balkovec (Ljubljana, 2004), str. 10;
spletni prispevek: veljajo enaka pravila kot pri pisnih virih. Če avtor ni razviden, se navede nosilec avtorskih pravic. Datum objave je mogoče najti na dnu spletne strani (copyright) ali v naslovu; primer: Jože Mlinarič, *Encyclopaedia Britannica*, dostopno na: https://www.britannica.com/, sneto: 6. 6. 2017;
kasneje se uporablja smiselna okrajšava (dalje: Mlinarič, Studeniški dominikanski samostan, str. ...)
Pri navajanju arhivskih virov je potrebno navesti: arhiv (ob prvi navedbi celotno ime, v primeru, da ga uporabljamo večkrat, je potrebno navesti okrajšavo v oklepaju), ime fonda ali zbirke (signaturo, če jo ima), številko fascikla (škatle) in arhivske enote ter naslov navedenega dokumenta (primer: Pokrajinski arhiv Maribor (PAM), fond Pavel Turner, AŠ 7, pismo Davorina Trstenjaka Pavlu Turnerju iz Starega Trga, 7. junij 1889.)

Dodatne informacije dobite na uredništvu revije.

ZAHVALA

Uredniški odbor se iskreno zahvaljuje dekanu Filozofske fakultete Univerze v Mariboru ter predsedniku Zgodovinskega društva dr. Franca Kovačiča v Mariboru red. prof. dr. Darku Frišu za vso pomoč in spodbudo.

Iskreno se zahvaljujemo Študentskemu svetu Filozofske fakultete Univerze v Mariboru za sofinanciraje izdaje časopisa.

Zahvaljujemo se tudi Filozofski fakulteti Univerze v Mariboru in Oddelku za zgodovino na Filozofski fakulteti Univerze v Mariboru.

Posebna zahvala gre doc. dr. Alešu Mavru za kritično oko pri recenzijah, mentorstvo in spodbude pri nastajanju časopisa.

In nenazadnje hvala vsem študentom in študentkam zgodovine, ki ste prispevali svoje članke za časopis.

Druga večerja Študentske zgodovinske sekcije *(fotografija:Kaja Ribežl)*

Izvršni odbor Študentske sekcije:

Predsednica: Tadeja Melanšek

Podpredsednica: Kaja Mujdrica

Glavna urednica Študentskega zgodovinskega časopisa: Tadeja Melanšek
tadejamelansek93@gmail.com

Kontakt:
zgodovinska.sekcija@gmail.com

Spletna stran:
zgodovinska-sekcija.jimdo.com

ISSN 1854-889X